

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOZOFSKI FAKULTET

IVANA JANKOVIĆ

EPISTEMIČKO OPRAVDANJE DEMOKRATIJE

Doktorska disertacija

Beograd, 2018.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

IVANA JANKOVIC

EPISTEMIC JUSTIFICATION OF DEMOCRACY

Doctoral dissertation

Belgrade, 2018.

INFORMACIJE O MENTORU I ČLANOVIMA KOMISIJE

MENTOR:

**PROF. DR MILORAD STUPAR, REDOVNI PROFESOR,
FILOZOFSKI FAKULTET, UNIVERZITET U BEOGRADU**

ČLANOVI KOMISIJE:

**PROF. DR IVAN MLADENović, VANREDNI PROFESOR,
FILOZOFSKI FAKULTET, UNIVERZITET U BEOGRADU**

**PROF. DR ĐORĐE PAVIĆEVIĆ, REDOVNI PROFESOR,
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA, UNIVERZITET U BEOGRADU**

EPISTEMIČKO OPRAVDANJE DEMOKRATIJE

Sažetak

Cilj ove doktorske disertacije jeste da pruži argumente u prilog epistemičkog opravdanja demokratije. Tvrdićemo da zbog toga što čisto proceduralno opravdanje definiše autoritet i legitimnost demokratije samo u odnosu na pravičnost same procedure, ono ne može biti adekvatno objašnjenje za sve ono do čega nam je u demokratiji istinski stalo. Ljudima je u demokratiji veoma važan i sam ishod demokratskog procesa. Legitimost demokratske procedure, dakle, zavisi i od kvaliteta odluka koje ta procedura proizvodi. Uspon epistemičkih teorija o demokratiji je u skladu sa porastom popularnosti ideje o „mudrosti gomile“ koju pronalazimo u različitim oblastima istraživanja. Zbog toga ćemo se osvrnuti na razvoj i rezultate organizacione teorije i predstaviti psihološke nalaze o kapacitetima ljudskog rasuđivanja. Instrumentalne ili epistemičke teorije tvrde da je demokratija legitimna ako i samo ako ima tendenciju da nas dovede do „dobrih“ ili „istinitih“ političkih odluka. Tvrdićemo da ono što omogućava da demokratsko odlučivanje, pod određenim uslovima, ima veću epistemičku vrednost od alternativnih formi odlučivanja jeste postojanje kognitivne raznovrsnosti unutar grupe koja donosi političke odluke. Pružićemo teorijske i empirijske argumente u prilog epistemičke vrednosti kolektivnog, demokratskog donošenja odluka. Ukazaćemo na značaj političkih institucija koje mogu da omoguće prisustvo kognitivne raznovrsnosti i povećaju nivo pojedinačne kompetencije opšte javnosti. Takođe ćemo tvrditi da je neophodno kombinovati deliberativnu i agregativnu metodu, i to upravo tim redosledom, s obzirom da i jedna i druga imaju važne epistemičke karakteristike.

Ključne reči: epistemička demokratija, mudrost gomile, kognitivna raznovrsnost, ograničena racionalnost, deliberativna demokratija, agregativna demokratija.

Naučna oblast: opšta filozofija

Uža naučna oblast: filozofija politike

Udk broj:

EPISTEMIC JUSTIFICATION OF DEMOCRACY

Abstract

The aim of this doctoral dissertation is to provide arguments in support of the epistemic justification of democracy. We will argue that because a purely procedural justification defines the authority and legitimacy of democracy only in relation to the fairness of the procedure itself, it can not be an adequate explanation for all the things we really care about in democracy. The outcome of the democratic process itself is very important to people in democracy. The legitimacy of a democratic procedure, therefore, depends on the quality of the decisions that this procedure produces. The rise of epistemic theories about democracy is in line with the increasing popularity of the idea of the "wisdom of the crowds" that we find in various fields of research. Therefore, we will look at the development and results of organizational theory and present psychological findings about human reasoning capacities. Instrumental or epistemic theories claim that democracy is legitimate if and only if it has a tendency to lead us to "good" or "true" political decisions. We will argue that what allows democratic decision-making, under certain conditions, to have a higher epistemic value than alternative forms of decision-making is the existence of the cognitive diversity of a group that makes political decisions. We will provide theoretical and empirical arguments in favor of the epistemic value of collective, democratic decision-making. We will point out the importance of political institutions that can enable the presence of cognitive diversity and increase the level of individual competence of the general public. We will also argue that it is necessary to combine a deliberative and aggregative method, precisely in this order, given that both of them have important epistemic characteristics.

Key words: epistemic democracy, wisdom of crowds, cognitive diversity, bounded rationality, deliberative democracy, aggregative democracy.

Scientific field: philosophy,

Scientific subfield: political philosophy

UDK number:

SADRŽAJ

Uvod	1
Čemu potreba za epistemičkim opravdanjem?	3
Struktura rada	11
1. Epistemička vrednost demokratije - istorijske reference	15
2. Agregativni model demokratije i epistemičke koristi od agregacije	24
2.1. Teorija racionalnog izbora u politici i izazovi za demokratsku teoriju	24
2.2. Kondorseova teorema porote i „čudo agregacije“	32
2.3. Značaj kognitivne raznovrsnosti za epistemičko opravdanje agregativnog modela demokratije	37
3. Deliberativna demokratija i epistemičke koristi od deliberacije	48
3.1. Deliberativna demokratija kao rešenje za probleme teorije racionalnog izbora	50
3.2. Prva, druga i treća generacija teoretičara deliberativne demokratije.....	53
3.3. Epistemički pristupi deliberativnoj demokratiji	69
3.4. Problemi deliberative demokratije: polarizacija, grupno mišljenje, informacione kaskade	86
4. Uloga kognitivne raznovrsnosti u epistemičkom opravdanju deliberativne demokratije	90
4.1. Pejdžovi nalazi o značaju kognitivne raznovrsnosti u kontekstu rešavanja problema	91
4.2. Primena Pejdžove teoreme na deliberativni mehanizam demokratskog donošenja odluka	94
4.3. Argumentativna teorija rasuđivanja.....	102

4.4. Mogu li Pejdzovi uslovi za pojavu „kolektivne inteligencije“ biti ispunjeni u stvarnoj demokratskoj praksi?	105
5. Teorija odlučivanja u organizacionoj teoriji	113
5.1. Klasična organizaciona teorija – organizacije kao mašine	113
5.2. Moderna organizaciona teorija i teza o "ograničenoj racionalnosti"	116
5.3. Konflikti, pojedinačni interesi i postojanje kognitivne raznovrsnosti u organizacijama.....	120
6. Epistemičke koristi od raznovrsnosti - empirijske potvrde.....	123
6.1. Uloga raznovrsnosti u organizacijama i naučnim zajednicama.....	125
6.2. Uloga raznovrsnosti u političkim zajednicama	130
6.3. Raznovrsnost i savremene deliberativne institucije.....	135
Zaključak.....	142
Literatura	146
Biografija.....	161
Izjava o autorstvu	162
Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada	163
Izjava o korišćenju	164

Uvod

Jer, mnoštvo ljudi, od kojih svaki pojedinačno nije izvanredan čovek, ipak mogu zajedno da budu bolji od nekoliko najboljih pojedinaca, ne individualno već kolektivno, kao što gozba pripremljena zajedničkim doprinosom može da bude bolja od one koju o svom trošku pripremi jedan čovek.

Aristotel

Island je 2008. godine bio pogođen jednom od najvećih ekonomskih kriza u svetu. Kolaps nacionalne valute i finansijski slom tri najveće islandske banke naterao je političare na čelu države da obezbede pomoć od inostranih kreditora, što je sa sobom donelo obavezivanje na vrtoglavo visoke kamatne stope. Pored finansijskog kraha, novonastala situacija je sa sobom donela veliko razočaranje i nezadovoljstvo građana. Suočeni sa ovakvom situacijom, oni su izgubili veru u legitimnost finansijskih institucija i vladinih propisa koji su dozvolili da se uspostave ekonomska ograničenja države u zamenu za veća prava privatnih entiteta. Objašnjenje vlade za ovakve poteze sastojalo se u tome da ekonomska "liberalizacija" nema alternativu. Odgovor nezadovoljnih građana rezultirao je najvećim protestom u istoriji Islanda. Počele su masovne demonstracije protiv gramzivih bankara i neodgovornih političara koji su dozvolili da zemlja dođe u takvo stanje. Početkom 2009. godine članovi vlade Islanda bili su prinuđeni da podnesu ostavke. Neuspeh liberalne demokratije doveo je na čelo države levo orjentisanu vladu. Međutim, ni novouspostavljena vlada nije uspela da ne podlegne pritisku i nagovorima o uzimanju novih kredita. Građani su ponovo bili na ulicama. Ovog puta su pored smene vlade, i novih izbora, tražili i novi Ustav. Proces promene je počeo. Formirana je Narodna skupština sačinjena od 950 građana, koji su izabrani žrebom iz Nacionalnog registra stanovništva. Ova grupa sastavljena od nasumično izabranih građana, među kojima su bili i profesori političkih nauka i pravnici, ali i "obični ljudi"- farmer, medicinska sestra, filozof, pesnik, matematičar, socijalni radnik i direktor pozorišta, uključili su se u pisanje Nacrta najvažnijeg državnog dokumenta (Gylfason, 2011). Nekoliko stručnjaka iz oblasti ustavnog prava sastavilo je priručnik koji je formiranoj grupi služio kao oslonac i uputstvo u obavljanju ovog odgovornog zadatka. Iznenada se pojavilo snažno verovanje da sami građani mogu da pronađu najbolja rešenja za prevazilaženje krize. Iz inicijalne grupe je na kraju izabrano 25

građana koji su, kroz proces ozbiljne i iscrpne deliberacije, stvarali dokument koji je trebalo da bude osnova ustavnih promena. Šira javnost je postala zainteresovana za ovaj proces i veliki broj ljudi je, uz pomoć interneta i savremenih informaciono-komunikacionih tehnologija, pisao komentare i predloge za dokument koji je bio javno dostupan, a koje je onda Ustavno Veće ozbiljno razmatralo. Krajnji rezultat je bio impresivan - 67% građana je na referendumu glasalo da taj dokument služi kao polazna tačka novog Ustava Islanda.

Čemu potreba za epistemičkim opravdanjem?

U demokratskoj teoriji se često razlikuju dva stanovišta o vrednosti demokratije i njenih procedura – neinstrumentalno i instrumentalno stanovište. Razlika između ova dva, u svojim čistim verzijama, suprotstavljena stanovišta tiče se pitanja o tome da li vrednost demokratije treba svesti na njena *intrinzična svojstva* (na primer, demokratske procedure su fer i pravične, podržavaju autonomiju i jednako vrednuju svakog pojedinačnog aktera u političkom životu), ili pak na dobre *posledice* do kojih njene procedure dovode. Prvo stanovište se bazira na fundamentalnoj vrednosti demokratije koja se zasniva na kvalitetima koji su inherentni samoj metodi. Po ovom tumačenju, demokratiju bi trebalo vrednovati isključivo kao proceduru koja odražava određene normativne vrednosti kao što su pravičnost, jednakost, sloboda, poštovanje individualnosti, dostojanstvo, individualna ili kolektivna autonomija, proceduru koja pruža svim građanima mogućnost da glasaju ili da svoja mišljenja iskažu javno.¹ Sve ovo predstavlja karakteristike koje ljudi s pravom ocenjuju kao fundamentalne vrednosti načina na koji žive.² Teoretičari koji zastupaju ovakvo stanovište smatraju da s obzirom da ne postoji ne-proceduralni kriterijumi, sa kojima bi se svi složili, za određivanje koje su odluke dobre a koje loše, treba vrednovati demokratske procedure *kao takve*, jer one predstavljaju poželjne osnovne normativne principe. Vrednost demokratije se, dakle, po ovom stanovištu sastoji u tome što ona sistematski promovise *proceduralnu pravičnosti* u donošenju političkih odluka. Na taj način se autoritet i legitimnost demokratije definišu samo u odnosu na pravičnost same procedure, bez obzira na ishode do kojih dovodi. Ovi proceduralni principi (kao što su npr. jedan čovek – jedan glas, inkluzivnost ili većinsko pravilo), na kojima se baziraju teorije o intrinzičnoj vrednosti demokratije, obezbeđuju legitimnost političkih odluka i to isključivo zbog toga što su donete na određeni način. Drugim rečima, odluka se smatra legitimnom *ako i samo ako* je postignuta uz pomoć procedure koja odražava određene normativne vrednosti.

Čisto proceduralno opravdanje demokratije u sebi sadrži dve pretpostavke. Prva je da jedino demokratija može da ostvari fundamentalne vrednosti kao što su sloboda,

¹ Za čisto proceduralno stanovište demokratije vidi na primer Shumpeter, 1942; Dahl, 1979, 1989; Rawls 1999; Griffin, 2003; Christiano, 2008; Saffon and Urbinati 2013.

² Drugim rečima, čak i ukoliko bi im bilo koja spolja nametnuta, autoritativna vlast obezbeđivala sve ono što žele, ljudi bi pre izabrali demokratski sistem odlučivanja.

pravičnost, jednakost, a druga da pitanje ostvarenosti tih vrednosti ne zavisi od ishoda same procedure. Međutim, strogo formalan kriterijum za određivanje koja demokratska procedura zapravo ostvaruje ove vrednosti jeste previše neodređen. Ako inkluzivnost i pravilo većine označimo kao osnovu fer demokratske procedure, činjenica da je moguće da postoji manjina koja nikada nema šansu da njen glas bude odlučujući deluje veoma nepravedno. Ovo predstavlja realan problem za pravilo većine, koje se obično bazira na popularnosti. Odluka da iz glasačke kutije nasumično izvučemo jedan glas deluje kao mnogo pravedniji izbor. U tom slučaju niko ne bi imao prednost zasnovanu na popularnosti jer svaki glas ima jednaku šansu da bude odlučujući u datoj situaciji. Štaviše, ukoliko je proceduralna pravičnost jedini vrednosni kriterijum, onda čak ni nasumičan izbor iz glasačke kutije ne bi bio fer, jer će popularnije opcije imati veće šanse da pobede, te je stoga potrebno obezbediti nasumičan izbor iz skupa mogućih alternativa (Estlund, 2009: 82).

Navedeni primer svakako ne služi da pokaže da nasumičan izbor ima veću normativnu vrednost u odnosu na većinsko pravilo, već da činjenica da u demokratiji preferiramo većinsko pravilo u odnosu na nasumičan izbor zahteva opravdanje koje je zasnovano na nekoj spoljašnjoj vrednosti, koja nije inherentna samoj metodi. Stanovište koje ćemo zastupati u ovom radu jeste da kriterijum pravičnosti jednostavno nije dovoljan da objasnimo zašto smo skloniji većinskom glasanju nego bacanju novčića ili lutriji. Drugim rečima, čini se da je potreban neki kriterijum koji je nezavistan od procedure.

Pristup kojim se tvrdi da proceduralna vrednost demokratije nije dovoljna pomera fokus na sadržaj političkih odluka, odnosno na same *posledice* demokratskog procesa odlučivanja.³ Ovim pristupom se, naime, tvrdi da pored nabrojanih i široko prihvaćenih proceduralnih vrednosti demokratija poseduje i značajnu *epistemičku dimenziju* (Cohen,

³ Još jedan način pomoću kog možemo opravdati demokratiju zasniva se na moralnom pravu građana da ravnopravno učestvuju u donošenju političkih odluka (vidi, na primer, Pettit 2012). Ukoliko se ovo objašnjenje ne zasniva ni na čisto proceduralnim razlozima, niti ima veze sa konkretnim posledicama koje demokratke odluke sa sobom nose, onda bi trebalo objasniti zbog čega je samo moralno pravo na ravnopravan glas važnije od posledica koje bi taj sistem mogao da proizvodi (recimo, nepravedne odluke). Drugim rečima, postavlja se pitanje zašto bi se građani kao moralni subjekti zadovoljili samo jednakim pravom na glas, umesto da, kao moralni subjekti, zahtevaju da im demokratski sistem obezbedi, u suštinskom smislu, ono što im pripada i što zaslužuju. Čini se, dakle, da je značaj ishoda demokratske procedure i u ovom slučaju od velike važnosti.

1986; Anderson, 2006; List & Goodin, 2001; Goodin & Estlund, 2004; Estlund, 2008, 2009; Habermas, 2006, Talisse, 2008, Landemore, 2012a, 2012b). Drugim rečima, ovaj instrumentalni pristup demokratiju vrednuje pozivajući se na njene rezultate.⁴ Po teoretičarima koji tvrde da proceduralne vrednosti demokratije same po sebi nisu dovoljne, demokratska odluka je opravdana jedino ukoliko je postignuta pomoću procedure koja ima tendenciju da nas dovede do ispravnih odluka.

Ali, na koji način se određuje „ispravnost“ političkih odluka s obzirom na činjenicu fundamentalnog neslaganja koje postoji kako među „ekspertima“ tako i među običnim građanima? Ovde se ne radi o tome da mi znamo šta treba da uradimo ili koje odluke su ispravne, pa onda u skladu sa tim samo treba da zaključimo koji su to politički sistemi, procedure ili institucije koje će nam omogućiti da to ostvarimo. Problem je u tome što mi najčešće ne znamo šta bi trebalo da uradimo, niti unapred znamo koja će se odluka ispostaviti kao dobra. Bilo da govorimo o političkim odlukama na globalnom ili lokalnom nivou, mnoge od odluka koje se tiču političkog domena jesu vrlo kompleksne i prožete nesigurnošću. Primer sa finansijskom krizom i Islandom, koji smo naveli na početku teksta, samo je jedan u nizu primera kompleksnosti političkih odluka. Naš zadatak u ovom radu biće da pokažemo zbog čega demokratija, kao legitiman sistem vladavine, pored proceduralnih vrednosti ima i kapacitet da proizvede dobre odluke i reši kompleksne političke probleme u uslovima nesigurnosti. Činjenica da ne znamo unapred šta su dobre odluke ne znači da do odgovora na to pitanje ne možemo da dođemo u toku samog procesa odlučivanja. Tvrdićemo da je „mudrost gomile“ (termin je postao popularan i gotovo sveprisutan nakon objavljivanja istoimene knjige⁵) fenomen koji može da objasni epistemičku vrednost demokratije, a ono što predstavlja njegov ključni element jeste „kognitivna raznovrsnost“ ljudi koji zajedno odlučuju

⁴ Iako ćemo se u ovom radu fokusirati na epistemičke karakteristike demokratske procedure, instrumentalni pristup demokratiji ne mora da podrazumeva ovu epistemičku dimenziju. Naime, zbog toga što svi zajedno učestvuju u procesu donošenja političkih odluka, demokratska praksa navodi svoje građane da se više angažuju i zauzmu za sebe i svoju zajednicu (svakako više nego u političkim sistemima u kojima neko drugi donosi političke odluke), čineći ih tako više nezavisnim i slobodnim. Za razliku od drugih oblika vladavine, demokratija takođe može da navede ljude da više razmišljaju o opštem dobru ili zajedničkom interesu. Naime, kada se odluke donose kroz zajedničko učešće i praksu javne rasprave i navođenje razloga za sopstvene stavove i uzimanje u obzir opravdanja koje drugi isto tako daju, veća je šansa da se oslobodimo isključivo pojedinačnih i sebičnih interesa i uspostavimo međusobno poštovanje. Na taj način demokratiju možemo vrednovati utoliko što unapređuje moralne kvalitete svojih građana.

⁵ Surowieckie 2004.

(Page, 2007). Epistemička demokratija je kompatibilna i sa agregativnom i sa deliberativnom demokratijom. Mi ćemo kasnije detaljno razraditi ovaj epistemički pristup obema vrstama demokratije.

Uvođenje od procedure nezavisnog standarda moglo bi da reši gore pomenuti problem sa manjinama. Naime, činjenica da postoji permanetna manjina koja nema izgleda da njen glas bude odlučujući teško može da se opravda pozivanjem na čisto proceduralne kriterijume pravičnosti, ali može pozivanjem na posledice. Naime, to što određena manjinska grupa ne može da utiče na krajnji demokratski izbor može biti dobra stvar ako ta grupa npr. ima izrazito rasističke, seksističke ili bilo kakve slične diskriminativne stavove prema ljudima.

Prihvatajući proceduralnu vrednost demokratije kao neupitnu, naš cilj biće da detaljnije ispitamo upravo ovu dodatnu, epistemičku vrednost demokratskog odlučivanja. Tvrdićemo, dakle, da demokratija, da bi bila u potpunosti opravdana, mora da zadovolji kako proceduralne, tako i instrumentalne (epistemičke) kriterijume. Ukoliko u tome želimo da uspemo, moraćemo da pokažemo zbog čega je demokratsko donošenje odluka, na duže staze, superiornije u odnosu na druge metode političkog odlučivanja. Ponudićemo kako teorijske, tako i empirijske argumente koji govore u prilog tezi da demokratija, kao sistem za kolektivno rešavanje političkih problema, može biti „pametna“ procedura, i specificovati uslove pod kojima se to dešava. Centralni argument u prilog naše teze o epistemičkoj superiornosti demokratskog odlučivanja počiva na ulozi kognitivnog diverziteta u grupi (Page, 2007). Potreba za različitim pristupima i raznovrsnim kognitivnim alatima nastaje kao posledica usložnjavanja sveta i kompleksnosti problema sa kojima se susrećemo. Oslonićemo se na zaključke i rezultate do kojih su došli Skot Pejdz (Scott Page) i Lu Hong (Lu Hong). Njihovi rezultati idu u prilog tvrdnji da grupa može da donese bolje odluke od pojedinaca u njoj. Pejdz i Hong su koristili kompjuterske simulacije pomoću kojih su upoređivali učinke koje je ostvario tim sastavljen od dvadeset nasumično odabranih pojedinaca iz veće grupe umereno kvalifikovanih pojedinaca i tim sačinjen od dvadeset „najboljih“ („najkvalifikovanijih“) pojedinaca iz iste grupe. Rezultat je bio iznenađujući: nasumično odabrana grupa je svaki put nadmašila grupu sastavljenu od najboljih članova. Njihov glavni zaključak je bio da postoje (prilično snažni) uslovi pod

kojima se ovo dešava. Jedino objašnjenje za ovaj iznenađujući ishod njihovog istraživanja bilo je da je to zato što nasumično odabrana grupa ima veću raznovrsnost pristupa i heuristika nego grupa najboljih pojedinaca. Drugim rečima, zaključak je bio da je raznovrsnost važnija od individualne sposobnosti.

Iako je Pejdz pre svega fokusiran na ekonomske i biološke sisteme, njegovo istraživanje uloge *diverziteta* je primenjivo i na druge kompleksne sisteme, u koje nesumnjivo spadaju i političke zajednice. Osnovni Pejdzov argument jeste da je *diverzitet* od izuzetnog značaja za dalji procvat društava, ekonomskih organizacija i ekosistema (Page, 2011). Trebalo bi, međutim, naglasiti da on svoj model kognitivnog diverziteta u ekonomskim i demokratskim sistemima ograničava na slučajeve u kojima grupa zajednički *rešava probleme* ili pak *predviđa* neki nepoznati ishod (Page, 2007, 2008, 2011). Mi ćemo se u ovom radu usresrediti na uspeh kolektivnog odlučivanja i uslove pod kojima grupa raznovrsnih članova ostvaruje bolje ishode od pojedinaca ili male grupe istomišljenika, makar oni bili i njeni najbolji članovi. Logika koja leži u pozadini ove tvrdnje jeste da velike ili nasumično formirane grupe imaju veće šanse da budu raznovrsne, dok će mala grupa sastavljena od onih koji unapred ispunjavaju određeni kriterijum (ekspertiza, obrazovanje, materijalni status) često biti sačinjena od ljudi koji razmišljaju na sličan način. Kada su problemi dovoljno teški i kompleksni, tvrde Pejdz i Hong, potrebna su nam različita znanja, raznovrsni pristupi i uvidi. Drugo pitanje koje će biti u fokusu ovog rada jeste pitanje o tome na koji način je moguće obezbediti uslove (ili se bar u što većoj meri približiti idealno postavljenim uslovima) za dobre zajedničke poduhvate, što podrazumeva i viziju o insititucijama koje bi mogle da na najbolji način iskoriste potencijal kolektiva.

S obzirom da pomenuti argumenti inicijalno dolaze iz oblasti ekonomije i ekonomske organizacione teorije, pružićemo kratak pregled razvoja te teorije, uporediti ga sa demokratskom teorijom i razvojnim procesom kroz koji je ona prošla, s ciljem da ukažemo na određene sličnosti ova *dva domena kolektivnog odlučivanja*. Sličnosti koje se zasnivaju na kompleksnosti pitanja i problema u ovim oblastima, kao i promenjivi (neizvesni) uslovi pod kojima se odluke donose, navode nas da tvrdimo da određeni rezultati do kojih je ekonomska teorija došla mogu biti uspešno primenjeni i na demokratsko odlučivanje. Mnogi autori su i tvrdili da postoji paralela između

demokratskog odlučivanja u političkom sistemu i ekonomskim organizacijama⁶, ali i da postoje brojne razlike među njima (firme su, za razliku od država, dobrovoljna udruženja, što zaposlenima daje mogućnost da je napuste kada to požele, firme imaju dobro utvrđeni cilj – povećanje profita, dok kod država taj cilj nije fiksiran itd.). Mi ćemo se fokusirati na to da su i firme i države kompleksni sistemi koji postoje u okruženju koje se konstantno menja. Obrat ćemo pažnju i na značaj društvenih faktora i psiholoških nalaza koji naglašavaju potrebu za demokratičnijim i nehijerarhijski organizovanim mehanizmom odlučivanja u kompleksnim i neizvesnim uslovima.

Razmotrićemo epistemičke koristi od agregacije i deliberacije i tvrditi da dobro demokratsko uređenje zahteva kombinaciju ove dve metode za donošenje odluka. Razmotrićemo različita epistemička stanovišta o demokratiji i izneti naše mišljenje o njima. Navešćemo manjkavosti i probleme ranijih objašnjenja fenomena kolektivne mudrosti i pokazati zbog čega tvrdimo da Pejdzovo objašnjenje ima prednosti u odnosu na njih. Razmotrićemo stanovište koje zastupa Helen Landemor (Helen Landemore), koja je Pejdzove nalaze eksplicitno protumačila u korist inkluzivnijeg demokratskog učešća građana u procesu donošenja političkih odluka. Iznećemo i naše viđenje određenih problema sa njenim tumačenjem i predložiti dodatne uslove i argumente za njihovo prevazilaženje. Navešćemo i razmotriti istorijski primer zajednice čiji se uspeh delimično može opravdati upravo oslanjanjem na ove Pejdzove nalaze (Ober, 2010). Navešćemo i pozitivne empirijske primere iz drugih oblasti u kojima se primenjuje kolektivno odlučivanje koje sadrži diverzitet kao svoj ključni element, fokusirajući se pri tom na prednosti koje kognitivni diverzitet donosi. Tvrdićemo da je prošlo vreme u kome je način organizacije u različitim zajednicama (ekonomskim, naučnim, političkim) bio uređen odozgo na dole (*top down organization*). Naš stav jeste da dobra politika podrazumeva veće učešće građana u procesu donošenja odluka, i to ne samo zbog proceduralnih, već i iz epistemičkih razloga. Ta prisutnost raznovrsnih znanja, perspektiva i uvida jeste ono što obogaćuje sam proces donošenja odluka i pomaže u iznalaženju boljih rešenja problema.

Tvrdićemo, dakle, da opravdanost političke procedure za donošenje odluka, koje su onda obavezujuće za sve, zavisi i od samog kvaliteta tih odluka. S obzirom da je cilj ove

⁶ Vidi na primer Cohen, 1989; Dahl, 1986; González-Ricoy, 2014.

teze da ispita epistemičke argumente u prilog demokratije, tvrdićemo da su instrumentalna razmatranja od ključne važnosti za legitimnost demokratije, kao i za objašnjenje racionalne motivacije građana da poštuju demokratske odluke (čak i onda kada se sa njima ne slažu). Tvrdićemo da čisto proceduralne teorije o demokratiji koje podrazumevaju da ishod demokratskih procedura nije od velike važnosti, ne mogu biti adekvatno objašnjenje za ono do čega nam je u demokratiji istinski stalo. Ako i prihvatimo da krajnji cilj demokratskog odlučivanja jeste odluka a ne istina *per se*, tvrdićemo da je sam proces odlučivanja zasnovan na potrazi sa istinitošću ili ispravnošću stavova koje zastupamo, nekoj vrsti opravdanja i kontinuiranog preispitivanja. Moglo bi, međutim, izgledati da činjenica neslaganja i neizvesnosti oko političkih ciljeva u pojedinačnom ili širem kontekstu, predstavlja problem za bilo koje instrumentalno opravdanje demokratije. Mi ćemo tvrditi da razumni ljudi koji imaju različita shvatanja o tome šta čini dobre političke odluke i dalje mogu biti u stanju da prihvate tvđenje da demokratija dovodi do dobrih ishoda u različitim situacijama. Drugim rečima, bez obzira na pojedinačna (razumna) verovanja o tome šta predstavlja krajnje dobro i pojedinačna stanovišta o prirodnom i društvenom svetu, ukoliko želimo da opravdamo autoritet i legitimnost demokratske procedure moramo imati razloge da verujemo u pouzdanost demokratije da nas dovede do dobrih rezultata.

Mi ćemo se fokusirati na kapacitet demokratske procedure da rešava političke probleme u uslovima neizvesnosti i kompleksnosti. Kako se u drugim oblastima na neizvesnost i kompleksnost odgovara stalnim eksperimentisanjem i prilagođavanjem, tvrdićemo da je na isti način moguće odgovoriti i na neizvesnost u političkim pitanjima. Iznećemo naš stav o tome kako bi trebalo da budu formirane političke institucije koje bi na najbolji način odgovorile na probleme na koje nailazimo u politici, uzimajući u obzir njihovu specifičnu prirodu. Zato ćemo tvrditi da bi demokratske institucije trebalo da budu vrednovane uglavnom zbog kapaciteta da proizvedu dobre odluke, omogućue učenje i adaptaciju. Tvrdićemo i da je neophodno kombinovati različite demokratske mehanizme (deliberaciju i većinsko glasanje). Ključna uloga demokratskih institucija jeste da iskoriste „rasuto“ znanje i raznovrsne perspektive i problemske dimenzije koje građani imaju u pogledu političkih problema i njihovih rešenja.

Naš argument se može predstaviti na sledeći način. S obzirom da prihvatamo

instrumentalne razloge kao moguću osnovu za legitimnost političkog autoriteta, opravdanje političkog sistema građanima koji u njemu učestvuju trebalo bi da se sastoji u tome da ukaže na očekivani kvalitet ishoda do kojih taj sistem ima tendenciju da dovede, tj. da se pozove na očekivane posledice, generalno i na duže staze (tokom vremena). Sistem se, ukoliko, može opravdati ukoliko ima tendenciju da proizvede ispravne odluke. Da bismo pružili adekvatno epistemičko opravdanje demokratije, potrebno je pokazati i koje demokratske metode ovo mogu da ispune, kao i zašto smatramo da ih je potrebno kombinovati, i to po određenom redosledu. Tvrdićemo da i deliberativna i agregativna metoda imaju svoje epistemičke kvalitete, ali da deliberacija treba da prethodi argegaciji. Kako bi procedura donošenja kolektivnih odluka bila što uspešnija, prvo bi trebalo organizovati javnu deliberaciju između reprezentativnih građana, izabranih metodom slučajnog uzorka, koji su relativno upućeni u problem o kom je reč, a koji pristupaju rešenju iz raznovrsnih perspektiva. Da bi se zaštitio princip inkluzivnosti, grupa ne sme biti previše mala. Kako bismo opravdali ovu konstrukciju služićemo se pretpostavkom standardne proceduralne deliberacije, koja kaže da „moralno filtrirana“ deliberacija, koja uključuje proporcionalnost, pravičnost, nepostojanje nasilja i dominacije u komunikaciji, poštovanje slobode izražavanja, vodi ka ishodima (stavovima) koji su zasnovani na dobrim razlozima. Ovu ideju ćemo dalje braniti pragmatičkim argumentima, naročito onim koje iznose Talis i Misak. Na kraju, pozvaćemo se na Pejžove nalaze o grupnom odlučivanju. Formalni model koji je Pejž konstruisao zajedno sa Hong, kako bi pružio matematički dokaz za svoju teoriju, pokazuje da u slučaju rešavanja problema grupe sačinjene od raznovrsnih pojedinaca nadmašuju grupe sastavljena od najboljih pojedinaca. Ovo je zbog toga što najbolji pojedinci imaju tendenciju da razmišljaju na sličan način, te češće „zapiju“ na istim mestima nego grupa sastavljena od kognitivno raznovrsnih pojedinaca. Pored toga, obavezu prema deliberaciji ćemo braniti pozivanjem na nalaze iz deliberativnih eksperimenata, političkih nauka i psihologije. Pozvaćemo se na evolutivni pristup rasuđivanju, argumentativnu (polemičku) teoriju rasuđivanja, koju zastupaju Mersie (Mercier) i Sperberg (Sperberg), kojim se tvrdi da je svaka „inteligencija“ socijalne prirode, što onda iziskuje razmenu informacija i kolektivnu raspravu.

Nakon deliberacije sledi agregativna procedura koja zbira stavove svih reprezentativnih članova grupe putem većinskog glasanja. Epistemičko opravdanje za

ovaj korak nalazimo u Pejdžovoj verziji „čuda agregacije“, koja podrazumeva da će agregacija prediktivnih modela baziranih na različitim atributima dovesti do toga da se njihove greške u zbiru poništavaju, što onda dovodi do „tačnijeg“ kolektivnog ishoda. I na kraju, nakon obavljene deliberativne procedure u reprezentativnoj grupi sledi agregacija stavova celokupnog izbornog tela. Uporište za ovo ponovo pronalazimo u navedenoj verziji čuda agregacije. Naša odbrana demokratije time pokazuje ono što smo na početku postavili kao kriterijum za njenu legitimnost – epistemički učinak grupe uvek nadilazi sposobnosti pojedinca.

Struktura rada

Imajući u vidu i uzimajući u obzir činjenicu ograničene racionalnosti pojedinačnih ljudi, a s obzirom na cilj ovog rada, pokušaćemo, dakle, da pokažemo zašto i pod kojim uslovima kolektivno (demokratsko) odlučivanje može da proizvede povoljne ishode. Epistemički diverzitet koji pronalazimo u demokratskom uređenju doprinosi boljim kolektivnim ishodima, kako u slučaju deliberacije, tako i u slučaju agregacije.

U prvom poglavlju razmotrićemo argumente koje pronalazimo u istoriji filozofske misli o demokratskom sistemu donošenja odluka, a koje se odnose na epistemičko opravdanje demokratije.

U drugom poglavlju ćemo predstaviti agregativni model demokratije, koji se fokusira na određenje procedure za agregaciju individualnih preferencija. Izložićemo osnovne rezultate teorije društvenog izbora, koja razmatra problem agregacije preferencija pojedinačnih članova društva u cilju dolaženja do onoga što društvo, kao celina, preferira. Ova teorija, koja predstavlja proceduralno shvatanje demokratije, bila je zasnovana na ekonomskom određenju racionalnosti. U pokušaju da pronade mehanizam za agregaciju preferencije racionalnih individua koja bi za rezultat imala kolektivne preferencije koje bi bile racionalne na isti način, teorija racionalnog izbora je došla do odgovora da takav mehanizam ne postoji. Nakon ovoga ćemo preći na razmatranje epistemičkih stanovišta agregativne demokratske procedure. Izložićemo Kondorseovu teoremu porote, objašnjenje kolektivne mudrosti koje se označava kao „čudo agregacije“ i Pejdžov model koji se bazira na kognitivnom diverzitetu, kao i uslove pod kojima oni važe. Tvrdićemo da Pejdžov model ima prednosti u odnosu na

prethodna dva objašnjenja.

Treće poglavlje biće posvećeno razmatranju deliberativnog modela demokratije. Objasnićemo na koji način deliberativna demokratija pomaže da se izbegnu rezultati teorije društvenog izbora, koji su bili vrlo negativni po demokratiju. Deliberativni pristup odbacuje ekonomsko određenje racionalnosti i ne uzima izražene preferencije kao date i fiksirane, već polazi od toga da pojedinci mogu da revidiraju svoje početne preferencije tako da budu više u skladu sa kolektivnim interesom i nekom koncepcijom opšteg dobra. Prvi teoretičari deliberativne demokratije polazili su od jednog veoma idealizovanog shvatanja deliberacije, koja dovodi do konsenzusa. Pretpostavka je bila da su učesnici deliberacije racionalni i altruistički nastrojeni. Teoretičari koji su pripadali drugoj generaciji deliberativne demokratije su imali više realistički pristup, odgovarajući tako na teškoće koje je tradicionalni i utopistički model sa sobom doneo. Teoretičari druge generacije su ozbiljno uzimali u obzir kompleksnost današnjih društava, vrednosni pluralizam, nemogućnost postizanja konsenzusa i potrebu za procedurom glasanjem nakon procesa deliberacije, različite forme komunikacije i privatne preferencije, broj ljudi u političkim zajednicama i društveno-ekonomske nejednakosti, prilagođavajući na taj način ovo prvobitno deliberativno stanovište realnim političkim uslovima i zahtevima. Izlazeći iz okvira strogo normativne teorije, deliberativna demokratija na taj način ulazi u oblast empirijskih razmatranja, što je onda otvorilo vrata uticaju istraživanja i nalaza iz oblasti političke i socijalne psihologije, ukazujući na postojanje kognitivnih ograničenja i pristrasnosti u ljudskom rasuđivanju. Ovi nalazi će biti od velikog značaja za argument o epistemičkoj vrednosti demokratije. Međutim, prepoznavanje i naglašavanje karakteristika stvarne deliberacije bilo je, kod većine teoretičara druge generacije, interpretirano, kao i kod njihovih prethodnika, isključivo u odnosu na proceduralne vrednosti deliberativne metode. Teoretičari koji su pripadali trećoj generaciji deliberativnih demokrata su, pak, želeli da pruže odgovor na pitanje kako je praktično moguće sprovesti deliberaciju u masovnim društvima kakva danas imamo i kako najbolje organizovati političke institucije u okviru kojih će se ona odvijati. Nakon toga ćemo izložiti neke od najvažnijih savremenih epistemoloških koncepcija deliberativne demokratije. Iako je većina teoretičara prve i druge generacije bila usmerena na proceduralno opravdanje deliberativne demokratije, postojali su i oni koji su prepoznali značaj epistemičkog opravdanja demokratije kao nužnog uslova

demokratske legitimnosti. Ovi teoretičari su, dakle, tvrdili da demokratski proces donošenja odluka barem delimično vrednujemo i zbog toga što ima potencijal da proizvede potrebno znanje, odnosno da „prati istinu“. Bez pretenzije da pružimo iscrpnu listu takvih argumenata i stanovišta, iznećemo one koje smatramo najrelevantnijim: Koenovo epistemičko shvatanje demokratije, Estlundov „epistemički proceduralizam“ i dva pragmatička epistemička stanovišta (jedno koja zastupa Anderson i drugo koje zastupaju Talis i Misak). Prokomentarišaćemo svako od ovih stanovišta i ukazati na njihove nedostatke. Na kraju ćemo razmotriti i određene neželjene efekte deliberacije (polarizaciju, grupno mišljenje i informacione kaskade), koje podrivaju epistemičku moć deliberativne procedure.

Četvrto poglavlje biće posvećeno epistemičkom stanovištu koje smatramo boljim od prethodno navedenih, a koje zastupa Helen Landemor. Njeno stanovište je bazirano na Pejdžovim uvidima o epistemičkoj ulozi kognitivne raznovrsnosti u kolektivnom, demokratskom, odlučivanju. Primenjujući nalaze o važnosti kognitivne raznovrsnosti u kontekstu rešavanju problema, koji potiču iz ekonomske organizacione teorije, Landemor pruža objašnjenje načina na koji deliberativni demokratski mehanizam ostvaruje svoje epistemičke potencijale u procesu donošenja političkih odluka. Landemor zastupa „jaku“ epistemološku poziciju koja podrazumeva ne samo da demokratija kao oblik političke vladavine ima određene epistemičke vrednosti, već i da je, generalno govoreći, epistemički superiorna u odnosu na sve ostale sisteme vladavine. Pored ovih Pejdžovih nalaza, Landemor se u odbrani svoje epistemičke pozicije oslanja i na evolutivnu psihološku teoriju o ljudskom rasuđivanju – argumentativnu (polemičku) teoriju rasuđivanja. Polazeći od toga da rasuđivanje ima socijalnu, i još specifičnije, polemičku funkciju, ova teorija ide u prilog tezi da je inkluzivna deliberacija epistemički plodna. Uloga rasuđivanja se, prema ovoj teoriji, sastoji u pronalaženju i vrednovanju razloga u raspravi sa drugima. Na kraju ćemo izneti i naš stav o stanovištu koje zastupa Landemor, a koje takođe ima sopstvene teškoće, i predložiti način da se ti problemi reše.

U petom poglavlju ćemo kratko izložiti istoriju ekonomske teorije organizacija, koja je usredsređena na pronalaženje najefikasnijeg način za donošenje odluka unutar organizacija. Prvi razlog je to što će nam ovaj pregled omogućiti da bolje razumemo

Pejdžove nalaze, kao i kontekst u kom njegova teorija nastaje, a drugi da pokažemo da teza o „ograničenoj racionalnosti“, koja takođe dolazi iz ove teorije, empirijski potpomaže opstanku teze o „mudrosti gomile“. Ono što vidimo kao zajedničke karakteristike između ovog i demokratskog odlučivanja jesu kompleksnost pitanja i problema, promenjivi i neizvesni uslovi pod kojima se odluke donose, u okruženju koje se konstantno menja, kao i samo određenje racionalnosti i dobrobiti od zajedničkog delovanja i komunikacije. Takođe će biti razmotrena i uloga konflikata, pojedinačnih interesa i kognitivne raznovrsnosti u organizacijama, a s obzirom na kvalitet odluka koje se u takvom okruženju donose.

U šestom, i poslednjem, poglavlju ćemo navesti empirijske primere koji služe da podrže tezu o epistemičkoj dobrobiti od kolektivnog odlučivanja. Iznećemo primere iz različitih oblasti (nauke, poslovnih organizacija, politike) koji ukazuju na pozitivan uticaj kognitivnog diverziteta na uspeh grupe da dođe do boljih odluka. Pozvaćemo se i na istorijski primer demokratske zajednice čiji se veličanstveni uspeh, bar po nekim autorima, može opravdati upravo pomoću demokratskog potencijala za proizvođenje znanja. Razmotrićemo i primer funkcionisanja deliberativnih izjašnjavanja u današnjim demokratskim društvima, posebno se fokusirajući na njihov potencijal za zadovoljenje uslova neophodnih za pojavu „kolektivne mudrosti“.

U zaključku ćemo sumirati argument u prilog epistemičkog opravdanja demokratije.

1. Epistemička vrednost demokratije - istorijske reference

Da bismo prešli na razmatranje savremenih argumenata u prilog epistemičkog opravdanja demokratije i demokratskog odlučivanja, izložićemo kratak pregled epistemičkih argumenata koje pronalazimo kod klasičnih i modernih autora. U istoriji političke misli mogu se pronaći brojni argumenti u prilog „kolektivne mudrosti“ i sklonosti demokratske procedure da dovede do ispravnih odluka. Prvi takav argument pronalazimo još u antičko doba. On počiva na staroj Aristotelovoj ideji da većina, pod određenim uslovima, bolje rasuđuje od manjine, tj. da je rasuđivanje „svih“ građana koji čine političku zajednicu bolje od rasuđivanja *bilo kog* podskupa te zajednice (Aristotle, 1988: III). Ovo Aristotelovo stanovište jeste ono što zapravo predstavlja centralnu tezu ovog rada.

Aristotel je odbacio Platonov argument da najbolji i napametniji ljudi treba da vladaju državom zbog svoje mudrosti. Platonovo viđenje najboljeg načina na koji država treba da bude uređena zasniva se na analogiji sa njegovom teorijom duše. Isto kao što razum zaslužuje da vlada nad ostalim delovima duše, tako, ukoliko želimo da država bude pravedna, najmudriji u političkoj zajednici zaslužuju da vladaju nad ostalim građanima (Platon, 2000: IV). Znanje koje oni poseduju neophodno je ukoliko želimo dobre i ispravne političke odluke. Kao veliki protivnik demokratije, Platon je tvrdio da upravo vladavina većine neizbežno podriva potrebna znanja za donošenje političkih odluka. Aristotel je, pak, smatrao da ovaj zaključak ne sledi (Aristotle, 2003: 1284b32). Pretpostavka da postoji neko ko je mudriji od svih ostalih i čije bi odluke bile bolje od odluka bilo kog drugog člana zajednice, nije u neskladu sa tim da bi one bile još bolje ukoliko bi taj pojedinac uključio još nekoga, manje mudrog, u razgovor o problemima koje treba da reši. I onda još nekoga, pa još nekoga.

Ideja koja stoji u osnovi ove Aristotelove kritike Platonove epistokratije jeste da vladavina nekolicine najmudrijih može biti poboljšana uvećavanjem grupe u kojoj bi onda svi zajedno, uzimajući u obzir raznovrsne perspektive i znanja, raspravljali o problemu koji treba da reše. “Shvatanje po kom vrhovna vlast treba da pripada pre mnogima nego nekolicini najboljih ljudi bi možda moglo da bude rešenje pa bi, iako i tu ima izvesnih teškoća, ipak u tome moglo biti istine. Jer, mnogi ljudi, od kojih svaki i nije pojedinačno toliko dobar, ipak mogu, kada su zajedno, da budu bolji od nekolicine

najboljih, ne kao pojedinci već kao celina, kao što gozba pripremljena zajedničkim doprinosom može da bude bolja od one koju o svom trošku pripremi jedan čovek. Jer, pošto ih ima mnogo, svako raspolaže jednim delom vrline i razboritosti i, kada se sjedine, onda masa liči na čoveka sa mnogo nogu i ruku i mnogo osećaja, mnogo karaktera i inteligencije. Stoga masa bolje ocenjuje.....jer jedni ocene jedan, drugi drugi deo, a svi sve” (Aristotel 2003: III, 1281b: 75). Na ovaj način Aristotel kritikuje argument da najmudriji treba da vladaju s obzirom da najbolje znaju šta treba da se uradi. Pitanje o mudroj eliti, dakle, nije da li su njeni članovi mudriji od drugih, već da li je ta grupa ”pametnija” od bilo koje druge grupe, uključujući i onu koja bi uključivala sve članove zajednice, zajedno sa najmudrijim pojedincima. Postavljajući stvari na taj način, postaje jasnije zašto veće grupe, sa manjom prosečnom mudrošću, mogu ostvariti bolje rezultate od grupe sačinjene od nekoliko najboljih pojedinaca (Aristotel 2003: 1284b32).

Oslanjajući se na antičku ideju društvene koherentnosti i činjenicu da su čovekove potrebe vremenom postale takve da može da ih zadovolji samo u saradnji sa drugima, Ruso (Rousseau) pokušava da ponudi rešenje koje bi omogućilo da čovek ipak, u skladu sa modernim shvatanjem, ostane slobodan i suveren pod okriljem zajedničkog života u državi. Zbog toga je glavni zadatak *Društvenog ugovora* upravo pokušaj da se ta individualna sloboda (koju je po Rusou čovek imao pre ulaska u društveno stanje) i volja „pomire“ sa autoritetom države i društvenih institucija. Odgovor i izvor pomirenja Ruso nalazi u ideji *opšte volje*. Opšta volja predstavlja kolektivnu volju svih građana i jedini izvor zakona koji važe u državi. Prihvatajući i uvažavajući zakone države, građani zapravo prihvataju i žive u skladu sa sopstvenom voljom, ostajući na taj način slobodni kao pre (Rousseau, 1997).

Rusoovo shvatanje opšte volje je, usled raznih dvosmislenosti i nejasnoća, od početka bilo predmet raznih polemika i tumačenja. Prema jednom tumačenju, Rusoovo stanovište o „opštoj volji“ predstavlja strogo proceduralno shvatanje demokratije. Po ovom tumačenju „opšta volja“ jednostavno predstavlja bilo koju odluku do koje građani u skupštini dolaze putem većinskog glasanja. Međutim, postoji i drugo tumačenje, po kom, „opšta volja“ predstavlja otelotvorenje opšteg interesa koji nadilazi prost agregat pojedinačnih individualnih volja i nezavisna je od onoga što svaka od njih pojedinačno

preferira. Po ovom tumačenju aktivno učešće građana predstavlja efikasan način otkrivanja istine ili „objektivnog dobra“ koje je u interesu svih, bez obzira na pojedinačne (nesavršene) volje i interese. Povlačeći razliku između opšte volje i volje svih, Ruso kaže da samo prva razmatra opšti interes i nastaje kao suma ili zbir svih *pojedinačnih razlika* (Rousseau, 1762/1973: 185). Ovako definisana opšta volja navodi na zaključak da je Ruso bio prvi moderni mislilac koji je zastupao ideju da demokratski donete odluke nisu samo legitiman način za ostvarivanje dobrobiti zajednice, već i da na taj način imamo veće šanse da dođemo do *ispravnog odgovora*. Za razliku od pojedinačne volje, „opšta volja“ je, Ruso tvrdi, uvek nepogrešiva (Rousseau, 1997).

Međutim, Ruso je bio svestan da u realnom svetu demokratska procedura često može da pruži nesavršen dokaz o sadržaju „opšte volje“. Birači mogu da greše o sadržaju opšte volje, zato što mogu da izaberu da izraze svoje posebne interese, a ne svoje mišljenje o tome šta opšta volja jeste, kao i zbog toga što pravilo agregacije pojedinačnih volja može da bude neispravno. Zbog toga Ruso stavlja akcenat na prosuđujući karakter donošenja odluka, gde u procesu međusobne saradnje i promišljanja građani (glasači) nastoje da otkriju „*objektivnu opštu volju*“, *jedinstven ispravan odgovor*, ostavljajući po strani lične, sebične preferencije i interese. Međutim, taj proces promišljanja je unutrašnji, a ne javan i spoljašnji, u smislu grupne debate. „Ukoliko... građani ne komuniciraju između sebe... opšta volja će uvek biti rezultat“ (Rousseau, 1997: 61). Kada glasa, svaki građanin daje svoj *autonoman sud* o tome da li je predlog o kom se odlučuje u skladu sa pretpostavljenom opštom voljom, tj. sa onim što je svim tim interesima zajedničko. Drugim rečima, za razliku od Aristotela koji ukazuje na to da je međusobna saradnja ono što čini da „mnoštvo“ bude bolje, Ruso pretpostavlja da pojedinci deluju nezavisno.

Ova Rusoova teza o nepogrešivosti „opšte volje“ i stanovište da svi građani pojedinačno teže ka tome da dođu do odluke koja je u skladu sa opštim dobrom, naveli su mnoge autore koji su razmišljali o demokratiji kao kolektivnoj formi odlučivanja da interpretiraju ovu Rusovu ideju preko Kondroseove (Condorcet) „*Teoreme porote*“. Ova teorema kaže da ukoliko svaki pojedinačni građanin (porotnik) ima veću verovatnoću od 50% da *nezavisno* dođe do ispravnog odgovora birajući između dve ponuđene alternative (od kojih je jedna ispravna, a druga nije), onda se, sa uvećanjem broja ljudi u

grupi, verovatnoća da grupa građana putem većinskog glasanja pogodi ispravan odgovor približava 1, tj. izvesnosti (Condorcet, 1785). Iz ovoga se mogu izvući tri tvrdnje. Prvo, verovatnije je da grupa (sastavljena od članova koji poseduju ograničene informacije) dođe do ispravnog odgovora nego bilo koji njen pojedinačni član. Drugo, šansa da se to desi povećava se ukoliko se povećava broj učesnika u grupi. Treće, ispravan ishod postaje izvestan ukoliko broj ljudi u grupi teži beskonačnosti. Interpretirajući je na ovaj način, Rusoova pretpostavljena logika funkcionisanja opšte volje dobija svoj naglašeni epistemički karakter.⁷

U drugom poglavlju svog poznatog i uticajnog dela *O slobodi*, Džon Stjuart Mil (John Stuart Mil) govori o vezi između deliberativne demokratije i istine, zbog čega ga je teško zaobići u raspravama o epistemičkoj vrednosti demokratije. Mil kaže da jedino uz pomoć javne rasprave možemo doći do pouzdanih misli, jer jedino zahvaljujući raspravama i iskustvu možemo da odbacimo svoje zablude (Mill, 1998: 51). Na taj način Mil zapravo tvrdi da pored toga što pruža veću legitimnost demokratskih ishoda, deliberacija obezbeđuje i druge dobrobiti. Milova teza o kognitivnim i perceptivnim ograničenjima svakog pojedinačnog čoveka, formulisana u tezi o pogrešivosti ljudskog znanja, i shvatanje po kom slobodna diskusija jeste sredstvo za identifikovanje istine, često se navode u prilog teze da deliberativna procedura ima važnu epistemičku ulogu u otkrivanju istine. Slobodno istraživanje i javna razmena mišljenja sa ljudima, čija se iskustva i perspektive razlikuju od naših, jesu nužan preduslov kako za slobodnu misao, tako i za istinu. Ono što je posebno važno jeste naglasiti da Mil ovde zastupa stav da su potrebna *sva* mišljenja, kako bi u kritičkoj javnoj raspravi na videlo izašla „puna istina“. „...istina nema druge mogućnosti da pobedi osim ako svako mišljenje, koje sadrži i najmanji delić istine, ne samo nađe sebi branioca već ako njegova odbrana bude i saslušana“ (Mill, 1998: 77). Stoga je, prema Milu, demokratiju najbolje shvatiti kao vladavinu koja se bazira na javnoj diskusiji. Na taj način slobodna i javna rasprava i razmena ideja omogućava da dođemo do novih istina, da potvrdimo one koje su dobre i oslobodimo se onih koje nisu prošle test „javne provere“. „Nijedan mudar čovek nikada nije stekao svoju mudrost pomoću bilo kog drugog mehanizma do ovog [deliberacije].

⁷ Kasniji autori pokazali su da Kondorseova teorema porote može biti proširena i na situacije u kojima postoje *više od dve alternative* (Young 1988; Goodin & List, 2001) ili na heterogene grupe, gde nemaju svi pojedinačni članovi veću verovatnoću od 0.5 da pogode ispravan rezultat, ali gde je *prosečna verovatnoća* veća od 50% (Owen, Grofman&Feld, 1989).

Niti je u prirodi ljudskog rasuđivanja da na bilo koji drugi način postane razborito. Konstantna navika korigovanja i dopunjavanja vlastitog mišljenja kroz upoređivanje sa mišljenjem drugih, sve dok postoji sumnja i nesigurnost u njegovo sporovođenje, jeste jedina stabilna osnova za ispravno pouzdanje u to mišljenje..., (Mill, 1998: 25).

EksPLICITNO navođenje da je demokratsko odlučivanje bolje nego kada odluke donosi samo jedan član, makar bio pametniji i obrazovaniji od svih drugih, možemo pronaći u jednom drugom Milovom spisu. U uslovima složenih modernih političkih zajednica, vladavina jednog čoveka, makar on bio i najprosvetljeniji despot, podrazumevala bi da on bude čovek od „natčovečne duhovne delatnosti“, koji bi mogao da nadzire i zna (neporedno ili posredno, putem svojih pomoćnika) sve što se tokom dvadeset četiri sata dešava u toj zajednici. Tada bi u ime celog naroda odlučivala jedna volja, te narod ne bi mogao „da ispunjava svoju volju u pitanju o svojim opštim interesima“ (Mil, 1876: 40). Dobra vladavina dolazi od vladavine velikog broja ljudi, jer veliki broj ljudi obezbeđuje veliki broj informacija i znanja na osnovu kojih se onda donose odluke. Zbog toga Mil smatra da vladavina većine ima epistemičku prednost u odnosu na vladavinu pojedinca, makar on bio najbolji i najpametniji.

Mil, kao i Ruso, smatra da demokratska društva podstiču autonomiju pojedinca, terajući ga da razmisli o svojim interesima, kao i da uzme u razmatranje interese i stavove drugih. (Mill, 1876: III). Na taj način je, prema Milu, demokratska procedura pouzdanija u procesu dolaženja do istine. Iako govori o reprezentativnoj demokratskoj vladi, Milov fokus je, dakle, za razliku od Rusoa, na formi odlučivanja koja se zasniva na *javnoj raspravi* i participaciji, na slobodnoj i argumentovanoj razmeni stavova i dobiti koje ona nosi. Učesnici u političkom donošenju odluka naterani su da promisle i obrazlože svoje stavove, čuju druga i drugačija mišljenja, te da se više fokusiraju na zajedničko dobro, postajući tako više aktivni, racionalni i moralni (Mil 1998: 46).

Iako Mil brani demokratski mehanizam i insistira na argumentovanoj raspravi u kojoj bi se čula sva stanovišta, čak i ona potisnuta, treba naglasiti da on ipak smatra da direktna demokratija nije moguća iz praktičnih razloga, te zagovara predstavničku vladu. Na ovaj način građani, ili bar veliki broj njih, preko svojih predstavnika, koje građani s vremena na vreme biraju, vrše kontrolu nad onim što se u društvu dešava.

Međutim, Mill naglašava da ni predstavnička demokratija ne može biti primenjena univerzalno, već samo na društva koja su već postigla određeni nivo "prosvećenosti". Stoga, epistemičke koristi od demokratije mogu imati samo „napredna društva“. Upravo iz ovog razloga, kao što Landemor (Landemore) lepo primećuje, Mila verovatno pre možemo označiti kao „epistemičkog liberala“ nego kao „epistemičkog demokrata“ (Landemore, 2013). On veruje u epistemičke koristi od slobodne razmene ideja, ali ne i u to da *svaki* glas ili mišljenje svakog građanina vredi *isto* – bolji i mudriji treba da imaju veći uticaj od ostalih (Mill, 1998).

Poslednje istorijsko uporište epistemičke pozicije ponudio je klasični pragmatizam. Džon Džui (John Dewey), jedan od vodećih zagovornika ove škole mišljenja, odbacio je ono što je smatrao tada dominantnom teorijom o ljudskom znanju u zapadnoj filozofiji. Ta teorija je posmatrala znanje kao nešto apsolutno sigurno i dostupno umu koji ga, radeći sam za sebe, otkriva kroz nagađanje i kontemplaciju. Ovu distancu između pasivnog uma i fiksiranog, spoljašnjeg sveta, Džui zamenjuje jednim procesom *istraživanja* koji podrazumeva aktivan odnos uma prema okolini koju želi da spozna, čiji je i sam deo, i koji ima za cilj da testira hipoteze. To istraživanje se zasniva na aktivno postignutom (čak i konstruisanom) racionalnom, ali pogrešivom, verovanju, koje ima sposobnost da se popravi i poboljša, a koje nastaje kao proizvod saradnje sa drugim članovima društva. Džuijevo shvatanje *istraživanja* predstavlja opšti model „refleksivne inteligencije“ koja se odnosi kako na istraživanje u etici i politici, tako i na istraživanje u prirodnim naukama. Sama struktura ovog istraživanja, koja se bazira na različitostima, razmeni argumenata, preispitivanju i verovanju da se stvari stalno menjaju, u velikoj meri se podudara sa demokratijom i njenim vrednostima. Neophodno je stalno učiti iz iskustva kako se greške ne bi ponavljale, kako bi mogli da ih ispravimo i kako bi u budućnosti doneli informisanije odluke. Upravo ovaj Džuijev stav, da je proces saznavanja istine jedan aktivan čin koji se odvija zajedno sa drugim članovima zajednice, predstavlja jedan od glavnih momenata ovog rada. Džui je eksplicitno tvrdio da bez deliberacije i njenih epistemičkih svojstava demokratija ne poseduje legitimnost. Za Džuija demokratija predstavlja sredstvo koje nam omogućava da upotrebimo društvenu inteligenciju za iznalaženje rešenja za praktične probleme koji se tiču svih. Ovaj Džuijev pogled na politiku kao delatnost koja je usmerena ka rešavanju problema, koja se odvija kroz prilagođavanje i usklađivanje konkretnih ljudskih iskustava i znanja,

kroz progresivno prevazilaženje teškoća onako kako nailaze, predstavlja neku vrstu eksperimentalne metode, nalik na naučnu delatnost. „Praktična inteligencija je, onda, primena naučne metode na praktične probleme“ (Anderson, 2006: 6).

Potpuno svestan rastuće apatije i skepticizma prema demokratskom uređenju, kao i slabih kapaciteta građana da pravilno prosuđuju i donose dobre političke odluke, Džui je smatrao da je ovakvo stanje samo trenutno i da ga je moguće promeniti. On je isticao da inteligencija nije “izvorna, urođena obdarenost”, već u velikoj meri zavisi od obrazovanja i društvenih uslova (Dewey, 1927: 209-210). Džui je takođe sugerisao da kolektivna inteligencija nije toliko funkcija inividualne inteligencije koliko “otelotvorene inteligencije”, celokupnog znanja kome su doprineli mnogi pojedinci, bez obzira u koliko maloj meri. Taj zajednički produkt ostaje za budućnost javnog znanja. Progres o kome Džui govori nije progres *ka nečemu* fiksiranom, već pre širenje perspektiva za rešavanje problema u okviru demokratske zajednice. Istinska demokratija, po njemu, može biti realizovana samo ako i kada javnost razvije veštine koje joj omogućavaju da iskoristi svoje pravo na učešće u političkim aktivnostima. On naglašava ulogu deliberacije i konsultacije u donošenju političkih odluka. Zbog toga je Džui insistirao na značaju demokratskih institucija koje pomažu da se na najbolji način koriste, ovladaju i preispituju znanja distribuirana širom političke zajednice – slobodni i kritički nastrojeni mediji, agencije za ispitivanje javnog mnjenja, deliberativni forumi, periodični izbori, mogućnost za javno komentarisanje rada državnih organa, nacrti zakona i propisa koje donose itd.

Za razliku od tada uticajnih teoretičara demokratije koji su bili zabrinuti zbog političke moći koja je stavljena u ruke javnosti (Lippmann, 1922/1934), a koji su tvrdili da političko upravljanje treba preneti isključivo na političke predstavnike i njihove stručne savetnike, čije znanje nije pristrasno i usmereno na uske, iracionalne i sebične interese, karakteristične za prosečnog građanina, Džui je imao optimističnije mišljenje o javnosti i njenim sposobnostima. Smatrao je da su loše odluke javnosti na koje se ovi teoretičari pozivaju, a koje nastaju usled loše informisanosti i prenaplašene emocionalnosti, pre *posledica* nego uzrok problema savremenog društva. Rešenje tog problema on je video u uvođenju i negovanju demokratskih institucija čiji bi zadatak bio da, kroz proces deliberacije i zajedničkog rešavanja problema, postepeno obrazuju

građane. „Drugim rečima, suštinska potreba jeste poboljšati metode i uslove za raspravu, diskusiju i ubeđivanje. To je problem javnosti.“ (Dewey, 1927: 208). Ukoliko se stvore uslovi za direktnu javnu deliberaciju, obezbeđuje se i maksimalni razvoj kapaciteta svake osobe za učešće u političkom životu i samoupravljanje. Važno je shvatiti da Djujjev stav ne podrazuma da obični građani imaju nekakvo idealno znanje, veštine, stavove i umeće samoupravljanja. „Nije nužno da mase imaju [obimno i usko specijalizovano] znanje i veštine koje će im omogućiti da se nose sa neophodnim [društvenim] istraživanjem. Ono što se od njih traži jeste da imaju sposobnost da procene relevantnost znanja koje dolazi od drugih ljudi, a koje se tiče zajedničkih problema“ (Dewey, 1927: 365).

Uloga javnosti, dakle, nije u nemom posmatranju onoga što se dešava na političkoj sceni, već se od nje zahteva da se uključi u jedan oblik kolektivnog istraživanja. Iako građani, po Djuiju, možda neće nužno biti u stanju da na najbolji način rešavaju probleme, svakako na najbolji način mogu da ih *identifikuju*. Zbog toga je neophodno konsultovati ih po pitanju zajedničkih problema. Kada se ovi problemi definišu i učine transparentnim, inkluzivna javna deliberacija građana dovodi do toga da se rasvetli i formuliše ono što predstavlja istinski interes društva. Na taj način, demokratija i njeni građani, a ne elita i stručnjaci, dolaze do najboljih kolektivnih odluka. Stručnjaci možda znaju kako da reše problem, ali bez detaljnih informacija o tome šta su istinski problemi njihovo znanje će sigurno biti pogrešno primenjeno. „Klasa eksperata je neminovno udaljena od zajedničkih interesa, tako da postaje klasa sa privatnim interesima i privatnim znanjem koje, kada se radi o društvenim pitanjima, nije znanje uopšte“ (Dewey, 1927: 207). Zbog svega toga Djui zaključuje da političko znanje mora biti javno iskomunicirano kako bi uopšte moglo da se zove znanjem (Dewey, 1927: 178). Kako bi ostvarili željeni ishod, građani i eksperti zajedno treba da rade na rešenjima političkih problema – građani identifikuju probleme, eksperti ih rešavaju. Bez uvida u potrebu običnih građana „vladavina stručnjaka...ne može biti ništa drugo do oligarhije koja vlada u interesu nekolicine... Svet je više patio zbog vladara i vlasti nego zbog masa.“ (Dewey 1927:208). Javna deliberacija, dakle, pomaže da demokratska zajednica dođe do odgovora na pitanje šta su zaista željeni ishodi i zajednički ciljevi. Deliberacija, koju Djui označava kao *proces istraživanja*, jeste važna upravo zbog ovog potencijala za proizvodnju znanja, koje onda efikasno doprinosi rešavanju društvenih

problema.

Ovi Djuijevi uvidi su važni za stanovište koje ćemo u ovom radu braniti. Međutim, njegovo viđenje epistemičkog diverziteta ignoriše činjenicu da pojedinci ponekad imaju ne samo različite epistemičke perspektive i informacije, već i različite vrednosti koje su međusobno nesamerljive, gde ne postoji usklađeno stanovište o tome šta su zajednički ciljevi koje treba postići. Djuijevi uvidi će nam biti značajni naročito u svetlu budućih razmatranja o tome koje uslove demokratsko društvo prethodno mora da ispuni da bi bilo, epistemički gledano, što efikasnije. Stanovište koje ćemo zastupati u ovom radu, pak, daje preciznije određenje o samoj vrsti diverziteta koje je poželjno kada zajednički rešavamo probleme ili pravimo predikcije.

2. Agregativni model demokratije i epistemičke koristi od agregacije

Kako bi se opravdala epistemička vrednost demokratije, teoretičari su razmatrali agregativne i deliberativne modele demokratije. Epistemička vrednost agregativnog modela demokratije pripisuje epistemičku vrednost agregativnim pravilima koja se koriste u demokratiji, kakvo je na primer pravilo većinskog glasanja. U ovom poglavlju ćemo analizirati savremene argumente u prilog agregativnog modela demokratije, ali i pružiti pregled razvoja teorija demokratije koje se baziraju na ovom modelu.

Vodeći se hronološkim razvojem savremenih teorija demokratije, u prvom odeljku ovog poglavlja predstavimo teoriju racionalnog izbora, koja je bazirana na agregativnom modelu odlučivanja. Ukazujući na istorijske uslove pod kojima nastaje, kao i na samo određenje racionalnosti, ovi uvidi će nam biti od značaja u daljem toku rada. U ovom odeljku ćemo navesti i probleme sa čisto agregativnim modelom. Ukazivanje na ove probleme će dovesti do nastanka deliberativnog modela demokratije, za koji ćemo u narednom poglavlju tvrditi da rešava poteškoće čisto agregativnog modela i pomaže u postizanju boljeg kvaliteta demokratskih odluka. U drugom odeljku ćemo navesti argumente o epistemičkoj koristi od agregacije, koji uključuju Kondorseovu teoremu porote, „čudo agregacije“ i Pejdžov model. Zbog toga što pod određenim uslovima i sam agregativni model ima sopstvene epistemičke kvalitete, ovi uvidi će biti od značaja za ukupnu odbranu epistemičke dobrobiti od demokratskog odlučivanja, koje podrazumeva kombinovanje agregativne i deliberativne metode.

2.1. Teorija racionalnog izbora u politici i izazovi za demokratsku teoriju

Proces modernizacije se vezuje za društvene promene koje je donela industrijska revolucija. Iako je inicijalano vezan za proizvodnju, ovaj proces se širio na sve aspekte ljudskog delovanja. On je sa sobom doneo specijalizaciju u profesionalnom delovanju, urbanizaciju životne sredine, obrazovanje većeg broja stanovnika i veći ekonomski rast. Sve ovo je u uticalo i na društveni život, oblikovalo političke institucije i omogućilo masovno učešće ljudi u politici. Pitanja o tome ko donosi odluke, i na koji način, oblikovala su sisteme vladavine, pravde i društvenog poretka u čitavom svetu. Glavni razlog za razvoj moderne demokratije u zapadnom svetu (pre svega u Velikoj

Britaniji i Francuskoj) u 20. veku⁸ bilo je nezadovoljstvo korupcijom i nekontrolisanom moći monarha, nepostojanje slobode i pravde za sve ljude podjednako. Zastupnici demokratije smatrali su da politički pluralizam i učešće velikog broja ljudi u procesu donošenja odluka koje se tiču njihovih života vodi ka ostvarenju boljeg sveta i boljeg života u zajednici. Pored toga što su se pozivali na *potrebu* za legitimnošću političkih odluka i na političku jednakost i slobodu, moderno doba je donelo sa sobom i veru u ljudski *razum* i njegovu sposobnost da dođe do dobrih odluka.

Teorija racionalnog izbora, koja je nastala 50-tih godina u mikroekonomskim istraživanjima procesa odlučivanja, predstavlja okvir za razumevanje i prikaz ekonomskog i društvenog ponašanja. Iako je prvobitno bila korišćena za formalno modelovanje donošenja odluka u kontekstu mikroekonomije, ova teorija je ubrzo postala dominantna teorija i u okviru političkih nauka – u demokratskom odlučivanju⁹. Ova teorija se pretežno odnosila na proučavanje načina na koji se racionalnost može primeniti u različitim mehanizmima agregacije, fokusirajući se samo na prirodu krajnjeg ishoda. Ona stoga predstavlja “opisivanje i analizu načina na koji su preferencije individualnih članova grupe objedinjene u odluku grupe kao celine” (Riker, 1982).¹⁰

Proučavanje procedura i procesa za kolektivno donošenje odluka, poznatije kao *teorija društvenog izbora*,¹¹ bilo je zasnovano upravo na *ekonomskim pretpostavkama racionalnosti*, baziranim na iscrpnim proračunima za ispunjenje cilja. Osnovna pretpostavka ove teorije jeste, dakle, da kolektivne odluke (preferencije, sudovi)

⁸ Tek je u prvim decenijama 20. veka pravo glasa u izboru političkih predstavnika postalo univerzalno pravo. Ovo je isprva bilo pravo svakog punoletnog muškarca, a tek kasnije (uglavnom mnogo kasnije) i pravo svake punoletne žene.

⁹ Prednost od formalnog modelovanja ponašanja ljudi bila je prepoznata u političkim naukama veoma rano (vidi npr. Downs 1954). Ova mogućnost ograničavanja i upravljanja promenljivim je omogućila da se testiraju razne hipoteze u veštačkim uslovima pre nego što se stvarno primene u praksi.

¹⁰ Volhajt opisuje agregativni demokratski proces kao vrstu mašine „koja se hrani, u određenim intervalima, izborima individualnih građana“ (Wollheim, 1962: 76), dok ga Sen označava kao „pravilo kolektivnog izbora“ koje se koristi za pretvaranje individualnih preferencija u jedinstven društveni poredak alternativa (Sen, 1970).

¹¹ Za više o teoriji društvenog izbora vidi Condorcet 1785; Black 1948; Downs 1957; Arrow 1963; Sen 1966, 1970, 1982, 2014; Mueller 1976; Elster 1986, 1989; List & Pettit, 2002; List, 2012.

nastaju kao rezultat *agregacije* pojedinačnih odluka (preferencija, sudova). Polazeći od pojedinca kao osnovne jedinice u analizi kolektivnih rezultata, zadatak ove teorije je bio da pokaže na koji način racionalni pojedinci, vođeni sopstvenim, sebičnim interesom i idejom da maksimizuju korist, uzimajući u obzir sve dostupne informacije, verovatnoće događaja, potencijalne gubitke i dobitke, mogu doći do najpoželjnijih kolektivnih odluka ili „funkcije društvenog blagostanja“ (Arrow 1963). Kako ova teorija polazi od pretpostavke da individue imaju jasne i fiksirane¹² preferencije koje su istinski odraz njihovih želja i ciljeva, *racionalnost* u ovom kontekstu podrazumeva da su preferencije pojedinaca *kompletne* (prilikom izbora između dve ili više opcija, pojedinac mora biti u stanju da ih uporedi, da jednu smatra boljom od druge ili da je indiferentan između njih) i *tranzitivne* (prilikom izbora između tri opcije, ako pojedinac prvu smatra boljom od druge, a drugu od treće, onda i prvu mora da smatra boljom od treće, tj. nema cikličnih preferencija). Zadatak je, dakle, bio da se pronađe mehanizam za kombinovanje preferencije ili sudova savršeno racionalnih individua koji bi kao rezultat dao kolektivne preferencije (ili sudove) koje bi bile racionalne na isti način.

U *Ekonomskoj teoriji demokratije* (Downs, 1957), koja ima tradicionalni pristup i predstavlja jedan od ranijih radova u okviru teoriji društvenog izbora, Downs (Downs) pokazuje na koji način pretpostavka ekonomske racionalnosti može biti primenjena na subjekte koji učestvuju u demokratskom odlučivanju u politici. Ono što je važno naglasti jeste da ovo stanovište predstavlja jednu deskriptivnu (empirijsku) teoriju. Pretpostavka racionalnosti, rekli smo, podrazumeva da svaki učesnik (glasач) „teži ostvarenju svojih ciljeva uz minimalno korišćenje retkih resursa i preduzima samo one postupke čija marginalna dobit prevazilazi marginalne troškove“ (Downs, 1957: 137). Kao i u modernoj ekonomiji, polazi se od pojedinačnih, „vrednosno neutralnih“ informacija, preferencija ili sudova koje ljudi poseduju (Petračca, 1991). Oslanjajući se na ovo ekonomsko određenje racionalnosti, prihvaćeno je da se ljudi u političkom životu vode isključivo sebičnim motivima. Sirove preferencije predstavljaju primarni materijal na osnovu kog se donose odluke, a demokratija funkcioniše kao tržište.

¹² Prema teoriji društvenog izbora spoljašnje okruženje, kultura i istorija nemaju uticaj na političko ponašanje pojedinca. Teoretičari racionalnog izbora polaze od vrednosno neutralne pretpostavke o čoveku koji je isključivo zainteresovan za ispunjenje svojih ličnih potreba i njihovu maksimizaciju.

Primenjujući ove ekonomske kategorije na politiku, Dauns je smatrao da političke partije funkcionišu kao firme koje se takmiče da prodaju svojih političkih ideja građanima (političkim korisnicima). Građani su predstavljeni kao pasivni potrošači koji svoju demokratsku aktivnost i kontrolu upražnjavaju samo kroz glasanje.¹³ Politička „borba“ se vodi isključivo zbog prevlasti među suprotstavljenim glasovima (interesima).

Međutim, verovatnoća da u masovnim demokratskim izborima individualni glas bude ključan, tj. da promeni krajnji ishod, jeste neverovatno mala. Ako svaki glasač glasa kako bi izražavajući svoje preferencije uticao na krajnji ishod društvenog izbora, i time maksimizirao svoju dobit, onda čak i najmanji „trošak“ za ovu svrhu treba da odvraća ljude od glasanja. Ono što se dešava u realnom političkom životu jeste da se ljudi uključuju u demokratsku praksu, kao što je glasanje, iako to ne unapređuje njihove lične interese. Glasajući donose političke odluke na osnovu nepotpunih informacija i nekoherentnih uverenja koja nisu podržana razlozima.¹⁴ Zbog ovog odudaranja nastaje *paradoks*. Paradoks se sastoji u tome da je za racionalnog i sebičnog glasača iracionalno da ulaže vreme i napor da postane informisan i donese bolje političke odluke. Drugim rečima, Dauns je došao do zaključka da troškovi

¹³ Smeštajući kolektivni izbor u politički kontekst, akcent se stavlja na glasanje kao proceduru društvenog izbora.

¹⁴ U petom poglavlju ove teze ćemo pokazati na koji je način kritikovana ova ekonomska verzija teorije racionalnosti koja je podrazumevala neograničenu racionalnost jednog sveznajućeg pojedinca obdarenim kompletnim i koherentnim skupom preferencija, koji je stabilan i nepromenljiv, za koga se dodatno pretpostavlja i da je u stanju da skupi dovoljno informacija i formira svoja verovanja i preferencije, koje onda na najefikasniji način koristi kako bi došao do svojih ciljeva. Teoretičari koji su zastupali tezu o ograničenoj racionalnosti kritikovali su ovakvo stanovište kao neosnovano, tvrdeći da ljudi nisu savršeno racionalni i da će sam proces donošenja odluka varirati u zavisnosti od pojedinačnih karakteristika donosioca odluke, njihovih individualnih sposobnosti, znanja, predrasuda, lične motivacije i u zavisnosti od konteksta. Njihova pretpostavka o kognitivnim (ne) sposobnostima pojedinaca u velikoj meri *odstupa* od koncepta ekonomske racionalnosti (Kahneman 2003; Simon 1976, 1985). Psihološka i eksperimentalna istraživanja su pokazala da su individualne preferencije nekonzistentne (Tversky & Thaler, 1990) i da u velikoj meri zavise od efekta okvira (*framing effect*) (Tversky and Kahneman, 1986). Ljudi koriste dokaze pogrešno ili sa predrasudama i često samouvereno donose zaključke na osnovu nedovoljno podataka (Gilovitch, 1991). Drugim rečima, zbog toga što raspolažu vrlo ograničenom količinom informacija i znanja, teško mogu da postignu optimalan izbor. „... devijacije stvarnog ponašanja u odnosu na normativni model su toliko rasprostranjene da ne mogu biti ignorisane, suviše su sistematske da bi se smatrale slučajnom greškom i suviše suštinske da bi se na njih moglo odgovoriti ublažavanjem normativnih zahteva“ (Tversky & Kahneman, 1988).

glasanja obično prevazilaze očekivanu dobit (Downs, 1957). Racionalni glasač je, prema ovoj postavci, onaj koji odluči da uopšte *ne glasa*.

Valjalo bi naglasiti da se ovaj Daunsov pristup društvenoj ulozi politike kao slučajnog i sporednog proizvoda konkurentne borbe partija i vladajuće elite za vlast i društvene pozicije oslanja na Šumpeterovo (Schumpeter) realistično i elitističko viđenje demokratije. Njegova kritika demokratije kao mehanizma pomoću kog građani uz pomoć svojih predstavnika dolaze do onoga što društvo u celini preferira (ono što predstavlja „opšte dobro“), ima za cilj da ovu proceduru svede na njenu minimalnu ulogu. Demokratija za Šumpetera ne predstavlja ni vladavinu čitavog naroda, ni vladavinu većine, već zapravo vladavinu nekolicine političara, koji onda manipulišu ljudskim neznanjem i iracionalnošću (Schumpeter, 1994). Zbog toga je demokratija shvaćena kao „vladavina naroda“ ne samo nerealistična, već i nepoželjna zamisao. S obzirom na ovo dosta loše mišljenje o političkim i intelektualnim kapacitetima običnog građanina, koji je slab i sklon snažnim emocionalnim (i time iracionalnim) impulsima, Šumpeter se zalagao za „vladavinu eksperata“. Smatrao je da samo mali broj ljudi poseduje intelektualne sposobnosti i obrazovanje neophodno za ocenjivanje javne politike, te da je u kompleksnom svetu koji zahteva strogo naučno i informisano rasuđivanje nužna ekspertska kontrola i birokratska administracija. Šumpeter je demokratiju shvatao po uzoru na tržišni model, koji karakteriše konstantna konkurentna borba između onih koji su na vlasti.

Šumpeter i Dauns su zapravo tvrdili da mi nemamo razloge da verujemo da građani mogu da postanu kompetentni za politička pitanja i probleme, s obzirom da njihov glas ima tako mali uticaj. Mi ćemo kasnije predstaviti model koji ne zahteva da glasači poseduju suviše visoku kompetenciju za rešavanje političkih problema da bi kolektivne odluke bile dobre. Suprotno ovom Šumpeterovom i Daunsovom stanovištu, pokazaćemo zbog čega je veoma važno da se građani uključe u proces donošenja političkih odluka i na koji način njihov pojedinačni uticaj može biti značajan. S obzirom na kompleksnost i neizvesnost koja postoji u domenu političkog donošenja odluka i političkih problema, kao i drugačije određenje ljudske racionalnosti (kako običnih građana tako i eksperata), možemo isto tako sumnjati u sposobnost pojedinaca (makar oni bili i eksperti) da zaista dođu do boljih odluka i predviđanja o tome koje će

se politike ispostaviti delotvornijim¹⁵. U daljem toku rada ćemo pokazati zbog čega vladavina „eksperata“, zapravo nije poželjna u demokratskom odlučivanju. Pored toga, insistiraćemo na tome da kada govorimo o problemu kompetencije običnih građana potrebno napraviti razliku između (ne)posedovanja činjeničnog znanja i njihove kognitivne sposobnosti da rešavaju političke probleme kada im se te informacije i znanja predstave. Tvrdićemo, takođe, i da je ovaj prvi problem moguće rešiti uz pomoć određenih insitucionalnih mehanizama. Ovo je važno jer su teoretičari koji su zastupali antidemokratske zaključke uglavnom bili usmereni na nekompetentnost običnih građana u pogledu znanja i informacija koje oni (ne)poseduju (Caplan 2007, Carpini & Keeter 1996). Rešenje je dakle u informisanju i obrazovanju, svaćenog u širem i užem smislu, koji se odnosi na sticanje informacija o problemu o kom je reč, koje se kroz javne debate o problemu koji je u pitanju sprovodi u dobro dizajniranim deliberativnim insitucijama. Takođe ćemo tvrditi da „kompetentnost“ pojedinačnih članova nije jedini element koji određuje političku inteligenciju grupe, već je to i kognitivna raznovrsnost koja u toj grupi postoji.

Nevolje sa demokratskim izborom su došle sa još jedne strane. Daunsovo i Šumpeterovo viđenje problema polazilo je od problema sa racionalnošću glasača na individualnom nivou. Međutim, još ozbiljniji izazov za demokratski izbor predstavljaju rezultati koji su pokazali da čak i kada bi individualne preferencije učesnika u procesu donošenja odluke bile racionalne, kolektivni izbor to ne može da bude. Kondorse je još u 18. veku, u vidu *paradoksa glasanja*, ukazao na moguće probleme za proceduru kolektivnog izbora koja bi trebalo da nam pomoću prostog sabiranja individualnih preferencija kao rezultat da onu opciju koju društvo u celini u najvećoj meri preferira (Condorcet, 1785). Kondorse je pokazao da čak i kada pođemo od racionalnih, tranzitivnih individualnih preferencija (u slučaju kada imamo više od dva kandidata) većinske preferencije¹⁶ koje nastaju kao rezultat sabiranja individualnih preferencija

¹⁵ Razmislimo, na primer, o dubokim neslaganjima koja postoje među ekonomskim stručnjacima o mnogim i teškim ekonomskim problemima i njihovim različitim viđenjima rešenja.

¹⁶ U svom čuvenom eseju iz 1785. godine, Kondorse je zagovarao specifičan sistem većinskog glasanja (većinski sistem po parovima), koji se sastojao u tome da se alternative upoređuju po parovima i alternativa koja pobjedi upoređuje se dalje sa pobjedničkom alternativom, sve dok ne dobijemo alternativu koja je pobjedila sve ostale.

mogu biti ciklične, netranzitivne i samim tim iracionalne.¹⁷ Ovaj rezultat je paradoksalan jer nam pokazuje da preferencije koje većina iskazuje mogu biti u konfliktu jedne sa drugima.¹⁸

Dok je Kondorse bio fokusiran na specifičan metod agregacije (većinsko glasanje), Erou (Arrow) je imao opštiji normativni pristup istraživanju agregacije preferencija. Razmatrajući niz mogućih metoda agregacije, koje je označio kao funkciju društvenog blagostanja, došao je do zaključka da ne postoji metod za agregaciju preferencija koji bi, pod pretpostavkom individualne racionalnosti (za dve ili više individua kojima je ponuđeno tri ili više alternativa) omogućio da individualni poredak preferencije, koji zadovoljava set naizgled neškodljivih, normativnih uslova, pretvorimo u kolektivni poredak, koji bi takođe bio racionalan (Arrow, 1963). Ti uslovi podrazumevaju: 1) da se u obzir uzima svaki mogući individualni poredak preferencija, sve dok je taj poredak koherentan (U, univerzalan domen), 2) da ukoliko sve individue u društvu preferiraju opciju x, onda i društvo gledano u celini preferira opciju x (P, slaba Pareto optimalnost), 3) nezavisnost pozicija datih alternativa u poretku preferencija od uvođenja novih, irelevantnih alternativa (I) i 4) nepostajanje diktatorskog poretka preferencija (D). Matematički dokaz¹⁹ koji je Erou izveo pokazuje da ne postoji funkcija društvenog izbora koja zadovoljava uslov racionalnosti i navedene minimalne normativne uslove koji omogućavaju fer i slobodan izbor. Drugim rečima, teorija društvenog izbora pokazuje da društvo ne može da dođe do demokratskih odluka koje bi bile racionalne na način na koji su individualne odluke racionalne. Ukoliko je

¹⁷ Pretpostavimo da imamo tri kandidata na izborima a, b i c, i da postoje tri glasača x, y i z, takva da je njihov poredak preferencija sledeći: x: $a > b > c$ (glasač x preferira kandidata a u odnosu na b, a b u odnosu na c) y: $b > c > a$ (glasač y preferira b najviše, zatim c, pa a) z: $c > a > b$ (glasač z preferira c najviše, zatim a, pa b). Koji kandidat predstavlja najpreferiraniju opciju većine? Koristeći Kondorseov metod, dolazimo do rezultata da se u većinskom glasanju a preferira u odnosu na b, b u odnosu na c i c u odnosu na a. Preferencije većine nam pokazuju da kandidat a dobija kandidata c, b dobija c, c dobija a, a ponovo dobija c i tako ad infinitum. Ovo nam pokazuje da su preferencije društva u celini komplikovanije nego preferencije individue. Rezultat su netranzitivne društvene preferencije. To znači da je nemoguće naći kandidata koga društvo u celini najviše preferira.

¹⁸ Međutim, iako teorijski moguć rezultat, ovaj problem nije od prevelikog značaja za generalno opravdanje demokratije, s obzirom da ciklične preferencije nisu mnogo verovatne u demokratskim društvima sa velikim brojem članova (List & Goodin, 2001), da nisu česte (Mackie, 2003), kao i da deliberacija pomaže da se one izbegnu (List 2006).

¹⁹ Mi ovde nećemo ulaziti u detalje, niti predstavljati formalni dokaz koji je Erou pružio. Za formalni dokaz vidi Arrow, 1963.

društveni izbor, ipak, racionalan, onda je on diktatorski. Njegova teorema pokazuje da će takav izbor uvek biti ili iracionalan ili diktatorski (Arrow 1963).

Uticaj Erouovog rezultata bio je ogroman. Erouova teorema (ne)mogućnosti podstakla je puno debata u okviru same teorije društvenog izbora, ali se proširila i na oblasti matematike, ekonomije, političkih nauka i filozofije politike. Oslanjajući se na ovaj rezultat, Rajker je ponudio i logički izveo argument o besmislenosti (agregativnih) demokratskih izbora (Riker 1982). Međutim, ovo zaključak ne mora nužno da sledi. Jedan od glavnih problema sa agregativnim stanovištem jeste to što je ovde agregacija pojedinačnih preferencija od suštinske važnosti za opravdanje demokratije. „Erou ne pretpostavlja nikakve dodatne suštinske pretpostavke o poreklu i prirodi ovih preferencija. Ovo podrazumeva da njegovo tumačenje agregativnog stanovišta demokratije tretira individualne preferencije kao date i nezavisne od specifičnog okruženja – kako od društvenih okolnosti tako i od samog procesa za donošenje odluka“ (Peter, 2009: 9). Ovo drugim rečima znači da postoji pretpostavka o tome da se individualne preferencije moraju poštovati (iako ništa ne objašnjava zašto), kao i da su one „ustanovljene“ i nepodložne daljoj promeni. Ukoliko ne znamo ništa o tome na koji način su preferencije nastale, ne postoje ni dokazi da različite pojedinačne preferencije koje treba sabrati nisu rezultat greške, neznanja ili neiskrenog rasuđivanja. S obzirom, dakle, da procedura samo sakuplja preferencije, ona ne pruža nikakav dodatni razlog da prihvatimo rezultat tog agregata i postupimo suprotno onome što predstavlja našu najbolju odluku, sem ukoliko ne pretpostavimo da pojedinci već imaju razloga da poštuju ishod agregativne procedure. Rešenje za problem koji je postavio Erou treba tražiti u pravcu stanovišta koje tvrdi da se uloga pojedinaca koji učestvuju u donošenju grupnih odluka ne iscrpljuje u jednostavnom davanju glasa. Ovo nagoveštava početak ere deliberativne demokratije, koju ćemo razmatrati u narednom poglavlju. Uvođenje deliberacije, kao što ćemo pokazati, za rezultat ima slabljenje uslova U (pretpostavka univerzalnog domena)²⁰, što onda dovodi do toga da je moguće izbeći Erouov rezultat.

²⁰ Deliberativne demokrate tvrde da ovo ograničavanje „neograničenog domena“ kroz javnu deliberaciju i proces „filtriranja“ preferencija nije u suprotnosti sa demokratskim postavkama, koje podrazumevaju slobodu, ravnopravnost, uvažavanje različitosti itd, s obzirom da se isključuju samo nemoralne i „pogrešne“ preferencije (npr. rasističke, sekstističke itd.), koje su i inace isključene u mnogim liberalnim demokratijama.

Drugim rečima, ukoliko kolektivne demokratske odluke nastaju pomoću agregacije znanja i sudova njenih građana, a ne sirovih preferencija, što uključuju i deliberaciju, problemi sa Erouovom teoremom i paradoksim teorije društvenog izbora (u velikoj meri) nestaju. „Sve dok se ne dokaže da je jezgro demokratskih sudova generalno „prazno“ – tj. da su čak i postdeliberativne demokratske preferencije sistematski, pre nego retko, ciklične – moguće je istrajavati u tome da je, u većini slučajeva, smisleno pokušati i skupiti individualne sudove u kolektivne“ (Landemore 2012a)²¹. Stoga ćemo se sada usredsrediti na epistemičke argumente u prilog agregativnoj demokratiji.²²

2.2. Kondorseova teorema porote i „čudo agregacije“

Pored toga što je ukazao na moguće probleme sa cikličnim preferencijama, Kondorse je mnogo više poznat po „teoremi porote“, koja se koristi kako bi se opravdala epistemička vrednost demokratije. Da podsetimo, prema Kondorseovoj teoremi porote ukoliko postoje samo dve alternative između kojih treba izabrati (od kojih je jedna ispravna a druga neispravna), glasači glasaju nezavisno i imaju veću verovatnoću od 0.5

²¹ Kako bi u potpunosti izbegla moguće probleme sa Erouovom teoremom, Landemor u svojoj knjizi predlaže svodenje glasanja na dve opcije (npr. deliberacijom ili nasumičnim formiranjem parova opcija izabranih u deliberativnoj proceduri), s obzirom da teorema ne važi u slučaju binarnih opcija.

²² Ovde je važno ukazati na još jedan teorijski izazov, još jedan paradoks teorije društvenog izbora, koji se u literaturi označava kao „diskursivna dilema“ (vidi List, 2006; List & Pettit, 2002). List i Pettit su tvrdili da je problem sa agregacijom preferencija podslučaj još opštijeg problema koji se tiče agregacije sudova po pitanju logički povezanih iskaza. Paradoks se sastoji u tome da postoji kontradiktornost između rezultata, koji nastaje primenom većinskog pravila, koji se baziraju na premisama i onih koji se baziraju na zaključcima. Takav kolektivni sud neće biti potpun, konzistentan i deduktivno zatvoren, iako će na pojedinačnom nivou zadovoljavati ove uslove. Npr. ukoliko je A premisa tačna i B premisa tačna, tačan će biti i zaključak C, koji sledi iz tačnosti ovih premisa. Ukoliko je bilo koja premisa netačna, ni zaključak neće biti tačan. Zako osoba 1 može da tvrdi da je A tačno, B tačno i C tačno. Osoba 2 može da smatra da je A tačno, B netačno i, samim tim, C netačno. Osoba 3 može smatrati da je A netačno, B tačno i C zato netačno. Ukoliko se usredsredimo samo na njihove zaključke, većinska kolektivna odluka je da je C netačno (osobe 2 i 3 smatraju da je zaključak pogrešan, a osoba 1 da je tačan). Međutim, ukoliko posmatramo samo premise, dobijamo da je, primenjujući većinsko pravilo, prva pretpostavka tačna (osoba 1 i 2 je smatraju tačnom), da je druga pretpostavka tačna (osoba 1 i 3 je smatraju tačnom), te samim tim i zaključak mora biti tačan. Međutim, sa stanovišta epistemičkog opravdanja, ono što bi bilo zanimljivo jeste da se pokaže da li agregacija premisa ili agregacija zaključaka vodi ka boljim odlukama ili ne. U realnom političkom kontekstu, kada želimo da pomoću većinskog pravila dođemo do demokratskih odluka, mi obično ne upoređujemo ova dva rezultata i ne uzimamo u obzir koherentnost između njih. Epistemičko opravdanje agregativne demokratije je isključivo usmereno na pitanje da li demokratske odluke imaju tendenciju da nas vode ka isinitim ishodima, bez obzira da li agregacija koja se vrši podrazumeva pojedinačne sudove ili pojedinačne premise.

(kompetencija glasača je veća od nasumičnog izbora ili bacanja novčića) da pogode ispravan odgovor, većina ima veću verovatnoću da dođe do ispravnog odgovora nego pojedinačni glasači. Štaviše, teoremom se tvrdi da kada je broj birača dovoljno veliki, većina je gotovo nepogrešiva. To zapravo znači da bi veliki broj ljudi sa malim pragom znanja i informisanosti (51% šanse da pogode ispravnu odluku) mogao da bude bolji od male grupe eksperata (koji recimo imaju pojedinačnu verovatnoću 70% da pogode ispravan odgovor) (List and Goodin 2001). To nam drugim rečima govori da je kompetencija pojedinačnih članova koji donose odluku zanemarljiva u odnosu na njihov broj. Ono što je takođe zanimljivo jeste da teorema ukazuje na to da, iako bi grupa bila sastavljena od eksperata koji imaju veliku verovatnoću, npr. 90%, da pogode ispravan odgovor, ukoliko u grupu uključimo i pojedince koji imaju 51% verovatnoću da daju tačan odgovor, to i dalje povećava šansu grupe da donese ispravnu odluku. Ovaj rezultat predstavlja iznenađujuću činjenicu da dodavanje manje preciznih pojedinaca u grupu može da poboljša kolektivni učinak grupe. Primenujući ovaj rezultat na demokratsko odlučivanje, mogli bismo da tvrdimo da će građani koji glasaju, a kojih u bilo kom realnom demokratskom društvu ima prilično veliki broj, gotovo sigurno doći do boljih odluka od male grupe eksperata koji znaju puno o datom problemu.²³ Na taj način deluje da teorema porote može da se koristi kao opravdanje za epistemičku vrednost demokratije.

Međutim, lako je zamisliti slučajeve u kojima ovo ne bi moralo da se dogodi. Prvo, uslov nezavisnosti lako može biti narušen usled komunikacije, uticaja koje građani trpe od npr. dominantnih medija i lidera, sredine, porodice itd. Važno je napomenuti da se ovde radi o statističkoj, a ne o kauzalnoj, nezavisnosti²⁴ (Estlund, 1994, 2008). Narušavanje ovog uslova bi dovelo do toga da kolektivno odlučivanje ne rezultira „ispravnim ishodom“. Drugo, ukoliko raste broj mogućih opcija za izbor neke politike, a građani poseduju vrlo skromna znanja i nisu nimalo kompetentni za određeni problem,

²³ Ukoliko bi glasači imali vrlo nisku verovatnoću da glasaju ispravno (npr. 0.77 %), ili ukoliko bi uslov bio da broj glasača bude nerazumno veliki (npr. 50 miliona), onda teorema porote ne bi mogla biti primenjena ni na jednu stvarnu demokratsku državu. Međutim, ukoliko pojedinačni glasači imaju nešto veću verovatnoću da pogode ispravan odgovor, npr. 0.53, i ima ih bar nešto više od 1000, većina će gotovo izvesno (0.99%) pogoditi ispravan odgovor.

²⁴ Dva događaja su statistička nezavisna ukoliko verovatnoća javljanja jednog događaja ne zavisi od drugog događaja (ukoliko npr. bacimo dve kockice, činjenica da je prva kockica pala na broj 5, npr. ne utiče na verovatnoću da se broj 5 pojavi pri bacanju druge kockice).

oni će onda zaista nasumično pogađati, a verovatnoća da će doneti pogrešnu odluku će sa povećanjem broja ljudi rasti do izvesnosti. Ili, ukoliko postoji manji broj alternativa o kojima građani treba da se izjasne, a verovatnoća da izaberu lošiju odluku budu veća od 50%, ukoliko su npr. obmanuti ili pogrešno informisani, onda će, ponovo, sa porastom broja ljudi rasti i verovatnoća da zajedno dođu do pogrešne odluke. Iz ovoga se ne vidi kako bismo mogli da tvrdimo da većinsko pravilo generalno može da nas dovede do ispravnih odluka, jer nemamo dovoljno dobre (ili čak nikakve) razloge da verujemo da će ljudi biti kompetentni u pogledu datog pitanja. Da bismo ovo mogli da tvrdimo morali bismo već da znamo šta je ispravan odgovor na svako dato pitanje i kako se glasači o njima izjašnjavaju. Ali, ukoliko bi to bio slučaj, demokratska procedura glasanja nam ne bi ni bila potrebna. Posmatrano u kontekstu realnih političkih problema, problem postaje još izraženiji zbog činjenice da se ne radi samo o pojedinačnim problemima, već da usled toga što su politički problemi kompleksni oni najčešće zahtevaju niz ispravnih odluka, koje onda treba povezati u jednu ispravnu odluku (List and Pettit, 2011).²⁵ Potreban nam je, dakle, drugi razlog, koji se ne oslanja na znanje o verovatnoći pojedinačnih članova da pogode ispravan odgovor (mi najčešće unapred i ne znamo šta je ispravan odgovor), kako bismo osigurali minimalnu kompetenciju pojedinačnih članova, ali tako da uslov nezavisnosti ne bude narušen. Tvrdićemo, kao što smo već rekli, da je ovo moguće postići kroz deliberaciju. Kompetencija pojedinačnih građana će onda biti definisana ne kroz sam čin glasanja i verovatnoću da izaberu „ispravnu opciju“, već kroz pojedinačnu sposobnost građana da premeravaju različite dokaze, kritički ispituju različite argumente, naprave razliku između dobrih i loših odluka itd. Bez obzira na izloženost istom skupu argumenata (koji su među sobom različiti), svaki pojedinac ima različite kognitivne „alatke“ pomoću kojih onda posmatra problem na različite načine, iz drugačije perspektive, fokusira se na različite dimenzije problema itd, što omogućava očuvanje uslova nezavisnosti.

Fenomen pod nazivom „*čudo agregacije*“, koji pokazuje da grupe sastavljene od neupućenih i neukih ljudi i dalje mogu da proizvedu dobre rezultate, koji se takođe bazira na zakonu velikih brojeva, pruža nešto drugačije objašnjenje kolektivne

²⁵ List i Petit navode da čak ukoliko pojedinačni glasači imaju šansu koja je veća od 50% da pogode ispravan odgovor za svaki pojedinačni problem, u slučaju kompleksnih odluka koje podrazumevaju njihovo usklađivanje, verovatnoća da ih povežu u jedan opšti sud o problemu u celini može biti i manja.

inteligencije (drugačiji od Kondorseove teoreme). Savremena literatura koja govori o koristi od grupnog odlučivanja dolazi od Surovickog (Surowiecki) koji odbranu svog stanovišta počinje primerom koji navodi Fransis Galton (Francis Galton), a koji demonstrira neverovatnu tačnost grupe u proceni težine vola (Surowiecki 2004). Takmičenje u proceni težine sprovedeno je na stočarskoj pijaci, na godišnjoj izložbi u zapadnoj Engleskoj. „Odabran je krupan i gojazan vo, takmičari su kupili pečatirane i numerisane kartice, na kojima su onda upisali svoja imena, adrese i svoju procenu težine vola nakon što bude ubijen...i odran“ (Galton 1907a: 450). Ukupan rezultat, prosečna vrednost svih iznetih procena bila je iznenađujuće tačna (Galton 1907b)²⁶. Polazeći od ovog primera, Surovicki u svojoj knjizi *Mudrost gomile*²⁷ piše o agregaciji informacija koji poseduju pojedinačni članovi grupe, a koja za rezultat ima odluke koje su često bolje od odluka koje bi donosio bilo koji pojedinac iz te grupe ili manja grupa ljudi. U knjizi su predstavljeni i razni drugi primeri koji ovo ilustruju (vidi Surowiecki, 2004).

Osnovna verzija ovog modela objašnjava “čudo agregacije” kao statistički fenomen za koji je nekoliko obaveštenih ljudi u grupi dovoljno da vodi grupu ka ispravnom prosečnom odgovoru, sve dok su pogrešni stavovi ostalih pojedinaca u grupi simetrično raspoređeni, tako da se njihove greške međusobno potiru. Tako na primer, možemo da objasnimo tačne rezultate predviđanja do kojih dolazi grupa ljudi koji učestvuju u procesu predviđanja budućih događaja u najstarijem informacionom tržištu, Ajova elektronskom tržištu (Iowa Electronic Market), koji je kasnih 80-tih godina osnovao Univerzitet u Ajovi (University of Iowa), gde obični građani daju svoje prognoze izbornih rezultata. Rezultati koji odatle dolaze su neverovatno precizni, precizniji nego prognoze bilo kog pojedinačnog eksperta. Dalja istraživanja ovih rezultata pokazala su da je samo 15% populacije koja je učestvovala u predviđanju bila blizu tačnog odgovora. Međutim, s obzirom da ova masa uglavnom nasumično pogađa i njihova greške se potiru, a mali broj ljudi je odgovoran za ispravne odgovore, onda bi to značilo da šansa da zajedno dođu do ispravnog odgovora raste kako raste broj onih (eksperata) koji daju (približno) tačne odgovore, a ne ukupan broj glasača. Ukoliko znamo da ima

²⁶ Učestvovalo je 787 takmičara. Prosečna procena je bila 547,48 kg, a prava težina vola je bila 542.95 kg.

²⁷ Knjiga je bila toliko uticajna da se nakon toga sama ideja da kolektiv može biti precizniji nego pojedinci označava kao „mudrost gomile“.

ljudi koji sa velikom verovatnoćom mogu da pogode ispravan ishod, dok svi ostali nasumično pogađaju, onda bi to značilo da treba da biramo članove koji mogu da doprinesu povećanju tačnosti ishoda. Međutim, problem sa ovim tumačenjem jeste to što, kao što ćemo kasnije videti, u političkoj realnosti imamo situacije u kojima se eksperti često ne slažu među sobom, imaju vrlo suprotstavljena stanovišta, dok je ponekad vrlo teško reći ko su tačno oni koji imaju veće šanse da pogode „ispravan ishod“, naročito kada se radi o složenim pitanjima.

Drugo tumačenje fenomena mudrosti gomile počiva na objašnjenju da gomila može biti “mudra” zato što ljudi generalno imaju mišljenja koja su približno tačna, dok je distribucija grešaka takva da se u agregatu one međusobno potiru. Brojke iz Galtonovog primera sa volom pokazuju upravo ovo. Oni koji su dali drastično manju procenu od tačne težine vola bili su malobrojni (10%), a isto tako i oni koji su dali drastično veću procenu (5%). Ostali (85% u ovom slučaju) su u svojim procenama bili blizu tačnog odgovora. Problem sa ovim tumačenjem je u tome što je moguće zamisliti puno situacija u kojima ovo neće biti slučaj. Razlozi mogu biti različiti.²⁸ Ljudi u grupi, na primer, mogu biti izloženi pogrešnim informacijama na osnovu kojih formiraju sudove²⁹. Na koji način bi onda široko rasprostranjene pristrasnosti, koje su opšta karakteristika ljudske vrste, ili pogrešne informacije, mogle da vode ka tačnim odgovorima? Ukoliko su greške rasprostranjene (pogrešne informacije) i sistematske (pristrasnosti), ni uslov nezavisnosti, ni uslov kompetencije ne mogu biti zadovoljeni.

²⁸ Vidi Kahneman, Slovic and Tversky (1982), Kahneman (2003, 2011). Ljudi su na primer skloni da izvode različite zaključke iz istih informacija, u zavisnosti od toga kako su im one predstavljene, imaju tendenciju ka averziji prema riziku ako je očekivani ishod pozitivan, ali prave izbore koji uključuju rizik ako su očekivani ishodi negativni, imaju tendenciju da se previše oslanjaju na jednu osobinu, aspekt ili informaciju prilikom donošenja odluke (obično prvu informaciju koju su stekli o tome problemu), sklonost da pristrasno procenjuju logičku snagu argumenta na osnovu verodostojnosti zaključka, da preuveličavaju važnost malih i neobičnih događaja u velikom uzorku nasumičnih podataka, imaju sklonost da se fokusiraju i pamte one informacije koje potvrđuju njihove predrasude, da pretpostave da su specifični uslovi verovatniji od onih opštih, imaju tendenciju da misle da se verovatnoća za neki budući događaj menja u zavisnosti od prošlih događaja, kada ona zapravo ostaje ista (na primer, kada bacimo novčić i pet puta za redom dobijemo „pismo“, pri šestom bacanju verujemo da je velika verovatnoća da tada ispadne „glava“), tendenciju da u potpunosti zanemare verovatnoću kada donose odluku u uslovima neizvesnosti itd.

²⁹ Primer koji se najčešće koristi u literature jeste primer sa onim što su američka i britanska vlada (uz podršku australijske, poljske i danske vlade) i mediji radili šireći informacije o oružju za masovno uništenje koje poseduje Irak. Odluka da se uđe u rat sa Irakom 2003 bila je stanovnicima ovih zemalja opravdana i podržana (oko 55% stanovišta) na osnovu pogrešnih informacija, sa najviših instanci, o opasnosti koja im pretila zbog tog oružja.

2.3. Značaj kognitivne raznovrsnosti za epistemičko opravdanje agregativnog modela demokratije

Ideja o „mudrosti gomile“ podrazumeva jednu praksu sakupljanja informacija ili mišljenja iz velike grupe ljudi, posebno kroz nove tehnologije, i zaista pokazuje zapanjujuće rezultate. Pejdžovo objašnjenje za ovaj fenomen jeste da je to zbog toga što „gomila“ podrazumeva veliku raznovrsnost pojedinačnih aktera. Raznovrsnost, dakle, predstavlja centralni pojam *Pejdžovog stanovišta o „mudrosti gomile“*. Kako bismo razmotrili Pejdžovo objašnjenje načina na koji velike grupe mogu da daju tačna kolektivna predviđanja, važno je da prvo objasnimo šta Pejdž tačno podrazumeva pod pojmom raznovrsnosti (Page 2007, 2008; Hong & Page, 2004, 2008). Raznovrsnost o kojoj on govori nije definisana razlikama u polu, rasi, etničkoj pripadnosti, starosnom dobu ili godišnjim prihodima, već isključivo *razlikama u kognitivnim svojstvima* (Page, 2007: 7). Kognitivna raznovrsnost podrazumeva različite načine na koje ljudi sagledavaju situacije i predstavljaju problem (*raznovrsnost perspektiva*), načine na koje kategorizuju događaje i ishode (*raznovrsnost tumačenja*), metode koje koriste da pronađu rešenja problema (*raznovrsnost heuristika*), kao i različite načine na osnovu kojih zaključuju o uzrocima i posledicama (*raznovrsnost prediktivnih modela*) (Page, 2007). Perspektive, dakle, opisuju načine na koji ljudi vide problem, dok heuristike predstavljaju sredstva za pronalaženje rešenja. Koja je onda uloga kognitivne raznovrsnosti u agregaciji sudova?

Razmatrajući ulogu diverziteta u slučajevima agregacije (nesavršenih) pojedinačnih *predviđanja*, Pejdž dolazi do nalaza koji kažu da je diverzitet bitan isto koliko i sposobnost (kompetencija) pojedinačnih članova grupe. „Jedini način da kolektivno predviđanje bude tačno u slučaju da pojedinačni prognozeri nisu raznovrsni jeste da je većina pojedinačnih predviđanja tačna. Ali, u tom slučaju imamo rezultat koji nam kaže da dobri pojedinačni prediktori daju tačna predviđanja. Ovaj rezultat nije uopšte iznenađujući. U slučaju kada je grupa sastavljena od pojedinaca koji imaju relativno precizna znanja (posebno u određenoj oblasti) o problemu o kome je reč, za očekivati je da će i u agregatu njihovo predviđanje biti tačno. Zbog toga, kaže Pejdž, pomenuti Galtonov primer sa volom nije dobra demonstracija „mudrosti gomile“ (Page, 2008: 187). Naime, s obzirom na relativno visoke (novčane) troškove koji su

pojedinci snosili kako bi učestvovali u proceni težine vola, ali i društveni ugled koji je učesnicima takmičanja donosila sposobnost da pogode tačan odgovor, deluje verovatno da su ljudi koji su učestvovali u ovom nadmetanju bili oni koje bismo nazvali „ekspertima“ (u ovom slučaju farmeri), koji su sigurni u svoju procenu zbog iskustva i znanja o konkretnom zadatku (ovo naročito ako imamo u vidu da je 85% ljudi imalo predikcije koje su negde oko tačnog odgovora). Ipak, postoji mnogo primera u kojima ljudi nisu pojedinačno precizni, ali kolektiv kog su oni deo jeste. Ta misterija jeste ono što želimo da objasnimo“ (Page, 2008: 177).

Ovde je važno podvući najavljenju razliku između Pejdzovog uslova kompetencije i uslova kompetencije kakav postoji u Kondorseovoj teoremi porote. U prvom slučaju, potrebno je samo da ljudi razumeju problem o kome je reč (što naravno podrazumeva i neko prethodno minimalno znanje o njemu). Ono što je bitno jeste da je zadovoljenje uslova kompetencije moguće ispuniti bez znanja o tome šta predstavlja tačno rešenje problema. U slučaju Kondorseove teoreme porote, kao što smo pomenuli, ljudi moraju imati dobre šanse da pogode ispravan odgovor, što se ne može utvrditi bez prethodnog znanja o tačnom rešenju. Tu je reč o zahtevu za kompetentnošću u predeliberativnoj fazi, dok će model koji mi zastupamo uslov kompetencije tumačiti u postdeliberativnom smislu³⁰. U tom smislu je Pejdzov uslov kompetencije realniji (moguće ga je zadovoljiti) i primenjiviji na demokratske izbore od onog koji zahteva Kondorseova teorema porote.

Pejdz podvlači razliku između standardnih modela agregacije *informacija* i agregacije *prediktivnih modela*, koje on koristi. Ukoliko pitamo ljude kako se npr. zvao prvi američki predsednik, mi ih pitamo za informaciju koju oni ili imaju ili nemaju. Ukoliko ih pak, pitamo ko će dobiti sledeći *Oskar* za najbolji film, da bi nam dali odgovor mi od njih tražimo da primene svoje pojedinačne prediktivne modele. Ovi prediktivni modeli predstavljaju načine na koje ljudi izvode zaključke o uzročno-posledičnoj vezi iz sopstvenog poimanja sveta (Page, 2008: 7). Ljudi, navodi Pejdz, ili imaju ispravne informacije o datom problemu, ili imaju samo delove informacija ili

³⁰ Drugim rečima, bez javne deliberacije, predrasude i neznanje običnih glasača, kojima nedostaju relevantne informacije, ekspertiza i vreme potrebno da bi doneli dobre odluke o kompleksnim političkim pitanjima, pružaju opravdane razloge za sumnju u kompetentnost glasača. Međutim, ako pojedinačnu kompetenciju razumemo u postdeliberativnom smislu, prigovor o kompeteniji ne mora nužno da predstavlja poteškoću.

pak imaju poprilično nejasnu sliku o datom problemu. U ovom poslednjem slučaju, prema Pejdžovom modelu kognitivne raznovrsnosti, nedovoljna obaveštenost i manjak informacija³¹ neće nužno onemogućiti pojavu „kolektivne mudrosti“ ukoliko u grupi postoji kognitivni diverzitet. Ukoliko su prediktivni modeli bazirani na različitim atributima, onda će i pojedinačne greške biti negativno korelirane, što znači da će se one u zbiru poništavati (Page, 2007:11, 2008: 180-181). Sledeći primer će nam poslužiti da vidimo kako ovo funkcioniše u praksi.

Pretpostavimo da tri glasača (koji su u komisiji za izbor novog člana), A, B i C treba da odaberu novog člana Odeljenja koji bi predavao na njihovom fakultetu. Oni, dakle, treba da glasaju za jednog od nekoliko potencijalnih kandidata za profesorsku poziciju, procenjujući njihovu kompetenciju u različitim, njima važnim segmentima delovanja tog kandidata. Ukoliko je prvom glasaču, npr, najviše stalo do uspešnog nastavno - pedagoškog radu sa studentima (da ima dobre veštine komunikacije sa studentima, zna da ih motiviše, ima dovoljno nastavno-pedagoškog iskustva i ume da prenese znanje itd.), on će svakoga ko ima bar umereno dobre pedagoške veštine smatrati kompetentnim. Drugi glasač, pak, npr. više drži do toga da kandidat ima naučne radove i odgovarajući kvalitet tih radova u traženoj oblasti (ima publikacije u relevantnim časopisima, veliku citiranost itd.) i njegova procena kompetencije zahteva dokaz o postojanju relevantnih radova. Treći glasač, C, donosi sud na osnovu oba navedena faktora. Za njega će kompetentan kandidat biti onaj ko ima bar umereno dobre (relevantne) naučne radove i malo ili umereno relevantno nastavno - pedagoško iskustvo. Da bismo proverili da li onda ova pojedinačna predviđanja, zasnovana na različitim atributima, dovode do „ispravnog“ kolektivnog suda, pretpostavimo da tabela 1 predstavlja realnu procenu kandidatima (nezavisno od toga šta glasači misle).

³¹ Hong i Pejdž kažu da kada ljudi donose odluku o ekonomskim ili političkim pitanjima, oni retko raspolazu potpunim informacijama. „Oni se oslanjaju na delimične ili iskrivljene informacije ili na grube prediktivne modele. Društveni naučnici modeliraju ove nekomplektne informacije u formi signala.“ (Hong & Page, 2009: 2145)

Tabela 1 – realnost:

Nastavno - pedagoške veštine				
Naučni radovi	Veoma dobre	Umereno	Malo	Niti malo
Veoma dobri	Kompetentan	Kompetentan	Kompetentan	Nekompetentan
Umereno	Kompetentan	Kompetentan	Kompetentan	Nekompetentan
Malo	Nekompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan
Niti malo	Nekompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan

Predviđanje osobe A:

Nastavno - pedagoške veštine				
Naučni radovi	Veoma dobre	Umereno	Malo	Niti malo
Veoma dobri	Kompetentan	Kompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan
Umereno	Kompetentan	Kompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan
Malo	Kompetentan	Kompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan
Niti malo	Kompetentan	Kompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan

Predviđanje osobe B:

Nastavno - pedagoške veštine				
Naučni radovi	Veoma dobre	Umereno	Malo	Niti malo
Veoma dobri	Kompetentan	Kompetentan	Kompetentan	Kompetentan
Umereno	Kompetentan	Kompetentan	Kompetentan	Kompetentan
Malo	Nekompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan
Niti malo	Nekompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan

Predviđanje osobe C:

Nastavno - pedagoške veštine				
Naučni radovi	Veoma dobre	Umereno	Malo	Niti malo
Veoma dobri	Kompetentan	Kompetentan	Kompetentan	Nekompetentan
Umereno	Kompetentan	Kompetentan	Kompetentan	Nekompetentan
Malo	Nekompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan
Niti malo	Nekompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan

Kolektivno predviđanje, bazirano na većinskom pravilu:

Nastavno - pedagoške veštine				
Naučni radovi	Veoma dobre	Umereno	Malo	Niti malo
Veoma dobri	Kompetentan	Kompetentan	Kompetentan	Nekompetentan
Umereno	Kompetentan	Kompetentan	Kompetentan	Nekompetentan
Malo	Nekompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan
Niti malo	Nekompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan	Nekompetentan

Primećujemo da je poslednja tabela, tabela kolektivnih predikcija, ista kao i prva tabela, koja predstavlja „realnost“. To nam pokazuje da u slučaju kada pojedinci (A,B,C) u grupi koriste različite attribute za pravljenje svojih procena, grupa daje tačna predviđanja. Drugim rečima, negativno korelirana predviđanja su od ključnog značaja za fenomen kolektivne mudrosti. Zbog toga Pejdž kaže da „ako su dve predikcije u negativnoj korelaciji, kada jedna ima tendenciju da bude visoka, druga teži da bude niska čineći na taj način prosečno predviđanje preciznijim.“ (Hong & Page, 2012: 58). Kada pogledamo tabele, videćemo da je A u pravu u 10 od 16 slučajeva, da je B u pravu u 14 od 16 slučajeva, dok je C takođe u pravu u 14 od 16 slučajeva, dok je grupa u pravu 16 od 16 puta. Ali to nije sve, predviđanja A i B su u negativnoj korelaciji, što znači da postoji obrnut odnos između dve promenljive na koje se oslanjaju (nastavno -

pedagoške veštine i kvalitet naučnih radova). Razlika između Pejdžovog i prethodno pomenutih modela sastoji se, dakle, u tome da njegov model ne zahteva nezavisnost, već negativnu korelaciju između prediktivnih modela koja je takva da se „greške ne poništavaju nasumično, već sistematski“ (Page, 2008:160).

Ukoliko ljudi, dakle, koriste različite prediktivne modele kada procenjuju neki višedimenzionalni fenomen (koriste različite dimenzije ili kategorije ili atribute za razumevanje istog fenomena), tj. ukoliko različito klasifikuju objekte, događaje ili podatke, njihova će se predviđanja razlikovati. Na taj način, kolektivna mudrost zavisi od karakteristika načina na koje ljudi razmišljaju. Različiti prediktivni modeli ukazuju na različita iskustva i kognitivne alate koje ljudi koriste. Drugim rečima, ukoliko individue koriste različite atribute da opišu i razumeju svet, one će, najverovatnije, imati negativno korelirana predviđanja koja onda dovode do boljih ishoda agregacije.

Videli smo, takođe, da se prethodno pomenuti modeli oslanjaju na zakon velikih brojeva, gde veliki broj ljudi, koji pojedinačno nisu preterano dobri u predviđanju, u agregatu postižu neverovatne rezultate. Po ovom zakonu, što je grupa veća to tačan ishod postaje izgledniji, s obzirom da se njihove greške potiru. Klasični agregativni model pretpostavlja da su ove greške (statistički) nezavisne. Za razliku od toga, više razrađeni modeli polaze od toga da pojedinačna predviđanja mogu biti i u pozitivnim i u negativnim korelacijama (Hong & Page, 2012). Iako deluje očigledno da veći broj ljudi znači i veću kognitivnu raznovrsnost, važno je naglasiti da njegovo stanovište ne počiva *direktno* na zakonu velikih brojeva, već na precizno označenoj i izolovanoj karakteristici grupe - postojanju kognitivne raznovrsnosti njenih članova. To zapravo samo znači da grupa ne sme biti previše mala, ne i da mora biti sastavljena od beskonačno mnogo članova. Čak iako ranije pretpostavljena teza o nezavisnosti pojedinačnih predikcija kod prethodno pomenutih autora može da se tumači kao Pejdžov uslov postojanja raznovrsnosti³², eksplicitna uloga kognitivne raznovrsnosti i negativne korelacije pojedinačnih predviđanja koju ona proizvodi, bila je ranije potpuno zanemarena. To postaje jasno tek kod Pejdža.

³² Nezavisne interpretacije i predviđanja jesu ona koja koriste različite atribute iz zajedničkog predstavljanja stanja stvari (Page, 2009).

Kognitivna raznovrsnost, dakle, ima vrlo važnu ulogu, s obzirom da osigurava da će glasovi (ili predviđanja) biti u negativnoj korelaciji. Ukoliko su pomenuta dva uslova ispunjena, prost agregat različitih individualnih predviđanja dovodi do uspešnih rezultata. Na taj način Pejdž objašnjava uspeh informacionih marketa, grupnog predviđanja na berzi, sportskih ishoda itd. Svoje rezultate o „mudrosti gomile“ Pejdž je sažeo u formi teoreme pod nazivom *Teorema raznovrsnih predikcija (Diversity Prediction Theorem)* i pravila ko je je označio kao *Gomila nadmašuju prosečnu predikciju (Crowds Beat Averages Law)* (Page, 2008; Hong & Page, 2012). Prva teorema treba da poveže „mudrost gomile“ i „mudrost pojedinca“, tj. tačnost predviđanja koje grupa donosi u odnosu na individualno predviđanje nekog budućeg događaja. Prvo što pada na pamet kada se ovako nešto kaže jeste da tačnost grupnih predikcije zavisi od tačnosti predikcija (znanja) njenih članova. Drugo tumačenje, koji nije tako intuitivno, a na kom Pejdž insistira, jeste da tačnost kolektivnih predikcija raste sa diverzitetom grupe. Što je grupa raznovrsnija u svojim predikcijama, to su rezultati do kojih dolazi tačniji. Tačnost grupnog predviđanja jednaka je zbiru tačnih pojedinačnih predviđanja i raznovrsnosti. Oba elementa su važna za ukupan rezultat.

Da bi to pokazao, Pejdž navodi primer sa troje ljudi, nazovimo ih Ana, Marko i Nina koji treba da pogode, primera radi, koliko će ljudi doći na mali i ne naročito popularan naučni skup o malo poznatom problemu, na koji njih troje planiraju da idu. Ana kaže da će skupu prisustvovati 10 ljudi, Marko kaže 25, a Nina kaže 16. Pretpostavimo da je na skup na kraju došlo 18 ljudi (RV - realna vrednost)³³. Ukoliko saberemo predikcije koje su izneli Ana, Marko i Nina, dobijamo da je prosečna vrednost njihovih predikcija 17. Kako bi se izračunala tačnost predikcija ovo troje ljudi pojedinačno, traži se kvadrirana greška njihovih predikcija (kvadrirana vrednost individualne predikcije minus realna vrednost ishoda). Anina greška je onda $(10-18)^2=64$, Markova $(25-18)^2=49$, Ninina $(16-18)^2=4$. Prosečna kvadrirana greška je onda zbir ove tri, podeljeno sa 3, tj. 39. Ako sada izračunamo kvadriranu grešku grupe, dobićemo $(17-18)^2=1$. Grupa, dakle, ima manju grešku od pojedinačne greške njenog najboljeg člana. S druge strane, diverzitet, koji označava varijaciju ovih predviđanja, se određuje tako što se uzima u obzir pojedinačna predikcija i njena udaljenost od

³³ Vrednosti koje su navedene idu u prilog „grupne mudrosti“ samo zato da bi se demonstrirala logika koja stoji u pozadini ovog fenomena.

prosečne predikcije. Doprinos diverzitetu svakog pojedinačnog člana ukupnoj varijaciji predikcija računa se kao kvadriranje razlike pojedinačnih predikcija minus prosečna vrednost njihovih predikcija. Tako će kod kod Ane ta vrednost biti $(10-17)^2 = 49$, kod Marka $(25-17)^2 = 64$, a kod Nine $(16-17)^2 = 1$. Ukupan diverzitet ovih predikcija je zbir ove tri vrednosti podeljen sa tri, tj. 38.

Uzimajući u obzir navedene vrednosti (kvadrirana greška grupe jednaka je 1, prosečna kvadrirana greška 39, a diverzitet grupe 38) Pejdžova *Teorema raznovrsnih predikcija* glasi ovako: greška u kolektivnom predviđanju računa se kada od vrednosti prosečne greške oduzmemo vrednost grupnog diverziteta (raznovrsnost u predikcijama). Drugim rečima, ova teorema dokazuje gore pomenutu tvrdnju o tome da tačnost kolektivnog predviđanja zavisi kako od ekspertize (što je veća prosečna ekspertiza, to je manja prosečna greška) tako i od toga da li su predviđanja raznovrsna.³⁴ „Sposobnost i raznovrsnost podjednako ulaze u jednačinu. Ovaj rezultat nije politička izjava, već matematička, kao što je Pitagorina teorema“ (Page 2008: 10).

S obzirom da raznovrsnost ne može da bude negativna, iz prve teoreme sledi i to da, u agregatu, grupa ne može imati manje tačne predikcije od onih koje imaju njeni prosečni članovi. Ukoliko je raznovrsnost jednaka 0, tj. ukoliko svi misle na isti način, onda grupa ne može biti bolja od pojedinačnih ljudi koji je čine. S druge strane, ukoliko ti pojedinci ne poseduju odgovarajuću, umerenu, ekspertizu, ne možemo očekivati da će u agregatu doći do dobrih ishoda. Druga teorema, *Gomila ima bolja predviđanja od prosečnu predikcije njenih članova (Crowds Beat Averages Law)* prosto kaže da će masa ljudi bolje predvideti ispravan ishod od njenog prosečnog člana.

Drugim rečima, za razliku od standardnih modela, gde se pojedinačna predviđanja tretiraju kao nesavršene informacije o ispravnom odgovoru na dato pitanje, takozvani *proizvedeni signali*, u Pejdžovom kognitivnom modelu se tretiraju kao *interpretirani signali* koji u velikoj meri zavise od toga na koji način pojedinci vide i razumeju svet oko sebe. U ovom drugom slučaju pojedinačne predikcije nastaju na osnovu kategorizovanja stanja sveta. Kategorije su setovi informacija koji se onda preslikavaju u ishode. U slučaju interpretiranih signala se ne radi o „nasumičnoj promenljivoj

³⁴ Ekspertiza, kao i raznovrsnost određuju se isključivo u odnosu na kontekst u kom se koriste.

izvedenoj iz distribucije. Oni nastaju iz individualnog tumačenja i prediktivnog modela pojedinca“ (Hong & Page, 2012: 66) Pejdžov kognitivni model uključuje agregaciju različitih perspektiva (Page 2007: 185–88), što znači da svaki pojedinac ima informaciju o nekom segmentu pitanja o kom je reč, a tek kolektivno mogu imati pravu, ukupnu sliku kada se sve te perspektive saberu. Na primer, osoba može da podeli političare na desničare i levičare, na ekonomske liberale i konzervativce, neko drugi može da ih deli po polu, rasi, godinama, socijalnom programu koji zastupaju, ekološkoj svesti, na osnovu čega onda dalje vrednuju tog kandidata. Hong i Pejdž su, dakle, pokazali da u problemima sa binarnim ishodom, nezavisni (raznovrsni) interpretirani signali moraju biti u negativnoj korelaciji (Page, 2007). Ukratko, diverzitet grupe ukazuje na to da su u agregatu prisutne različite dimenzije istog problema, što znači da će članovi grupe razmatrati različite atribute i zajedno dati bolju procenu kandidata.

Landemor, koja svoje epistemičko opravdanje demokratije bazira na navedenim Pejdžovim nalazima, tvrdi da odbrana demokratskog mehanizma agregacije (koji se zasniva na većinskom odlučivanju) odgovara onome što Pejdž i Hong nazivaju „predviđanjem istinitih ishoda“. Videli smo da Pejdž tvrdi da su i pojedinačna kompetencija (tačnost individualnih predviđanja) i raznovrsnost u grupi podjednako bitni za pojavu fenomena „čuda agregacije“. Njegova druga teorema pokazuje da će masa imati bolja predviđanja, ostvarivati bolje kolektivne rezultate, od njenog prosečnog člana. To je dovoljno da se opravda „mudrost gomile“. Landemor, naime, smatra da njihovi nalazi impliciraju da većinsko pravilo ima epistemička svojstva (Landemore, 2012a: 165). Rekli smo da za razliku od ostalih agregativnih modela za objašnjenje kolektivne inteligencije, Pejdžov model ne podrazumeva eksplicitno da sa prostim uvećanjem brojem ljudi³⁵ u grupi povećava i verovatnoća da se dođe do ispravnog ishoda, već je akcenat na prisustvu kognitivnog diverziteta, kao i da ovaj model ne pretpostavlja eksplicitno nezavisnost pojedinačnih predikcija, već njihovu negativnu korelaciju. Zbog toga Landemor tvrdi da ovi nalazi mogu da se primene na demokratsku proceduru većinskog glasanja jer “dobra stvar sa negativnom korelacijom

³⁵ „Dimenzionalnost perspektiva definiše broj nepreklapajućih interpretacija projekcija.... Kako bi se izbegla pozitivna korelacija kako broj ljudi u grupi raste, ljudi moraju da koriste ili skup interpretacija ili moraju svoja tumačenja zasnivati na različitim perspektivama“ (Page 2008: 204).

ove vrste jeste to što ona garantuje da kada jedan glasač napravi grešku, drugi će je verovatno ispraviti, i obrnuto” (Landemore 2012b: 267).

Iako je Pejdžova teorema dovoljna da tvrdimo epistemičku superiornost grupe (vladavina mnogih) koja predviđa neki ishod nad pojedinačnim prediktorom (vladavina jednog), kada je on nasumično izabran iz grupe, ona nam ne daje razlog da tvrdimo da će veća grupa biti epistemički superiorna u odnosu na nekolicinu eksperata (koji koriste komplikovanije i bolje prediktivne modele). To je zato što, kada se radi o predviđanju budućih ishoda (u slučaju demokratije “predviđanje” se odnosi npr. na davanje glasa nekom političkom predstavniku, zbog toga što procenjujemo ili predviđamo da će on donositi dobre političke odluke), raznovrsnost je podjednako važna kao i tačnost pojedinačnih predikcija - pojedinačni modeli koje ljudi koriste moraju biti „sofisticirani“ ili moraju biti raznovrsni. U idealnom slučaju, grupa će imati obe karakteristike. Demokratija, po Landemoru, može da zadovolji oba ova zahteva. Zbog toga što za razliku od slučaja kada imamo malu grupu eksperata koji imaju veoma „sofisticirane“ prediktivne modele, u slučaju kada je kognitivna raznovrsnost grupe velika, tj. kada je grupa sastavljena od ljudi koji na različite načine interpretiraju problem o kom je reč³⁶ moguće je da će dati preciznija predviđanja od eksperata³⁷. „Ove grupe mogu da imaju bolji učinak od eksperata, pod uslovom da

³⁶ Oni koriste jednostavne, ali raznovrsne prediktivne modele.

³⁷ Pejdž navodi primer kviza „*Da li želite da postanete milioner*“ (Page 2008:182). U tom kvizu, kao što je poznato, takmičar treba da odgovori na postavljena pitanja (birajući između ponuđenih opcija). Tačan odgovor na svako sledeće pitanje donosi mu sve veću sumu novca. Ukoliko dobije pitanje na koje ne zna odgovor, ima pravo da iskoristi jednu od dve opcije za pomoć - da pozove „prijatelja“ ili da pita publiku (postoji i treća, da prepolovi broj mogućih odgovora i time poveća šansu da će pogoditi ispravno rešenje, ali to za naš slučaj nije relevantno). „Prijatelj“ je obično osoba koja je ekspert u nekoj oblasti (takmičar navodi nekoliko imena „prijatelja“ od kojih onda, u zavisnosti od pitanja, bira koga će pozvati). Ovde je važno naglasiti da ne postoji pravilo po kom prijatelj mora biti u studiju, izolovan ili pod prismotrom organizatora. On obično za vreme kviza sedi kod kuće, gde ima pristup internetu i informacijama i ne mora da bude sam (dakle, može da pozove još neke znalce u raznim oblastima da mu se pridruže i da zajedno čekaju na „poziv za pomoć“). Publika je sastavljena od nasumično izabраниh ljudi koji se prijavljuju za učešće, među kojima verovatno ima i nekoliko eksperata iz raznih oblasti. Statistike pokazuju da „prijatelj“ daje tačan odgovor u dve trećine situacija. S druge strane, publika, pokazuju podaci, daje tačan odgovor devet od deset puta.³⁷ Gomila sastavljena od kognitivno raznovrsnih ljudi, dakle, može biti bolja od pojedinačnog eksperta ili manje grupe eksperata. Poređenje sa demokratijom na ovom mestu deluje opravdano.

njihova uvećana raznovrsnost kompenzuje greške u njihovim procenama“ (Page, 2008: 234).

Ipak, iako je ovo ponekad zaista moguće, sveobuhvatna epistemička odbrana demokratije ne može da se oslanja samo na ovu mogućnost. Korišćenje i kombinovanje deliberativne metode koja, kao što ćemo videti u narednom poglavlju, povećava pojedinačnu kompetenciju običnih građana, i agregativne metode, čiji epistemički ishod zavisi podjednako i od tačnosti pojedinačnih predviđanja i od diverziteta, pruža pouzdanije opravdanje za epistemičke koristi od demokratije.

3. Deliberativna demokratija i epistemičke koristi od deliberacije

Agregativni model je bio dominantan u literaturi o teoriji demokratije sve do 80-tih godina dvadesetog veka. Krajem 80-tih godina dolazi do „deliberativnog obrta“ (Dryzek 2000), kada u demokratskoj teoriji dolazi do promene koja podrazumeva „način razmišljanja o politici kao davanju i prihvatanju argumenata koje građani javno jedni drugima iznose, pre nego prebrojavanje glasova ili autoritet predstavnika“ (Parkison 2006:1). Iako, videli smo, ideju da je kolektivno donošenje odluka putem rasuđivanja i javne rasprave bolji i legitimniji način za ostvarivanje dobrobiti zajednice pronalazimo još u antičko doba, kao i kasnije kod nekih modernih mislilaca, sam termin „deliberativna demokratija“ nastao je tek u 20. veku i prvi put se eksplicitno pominje u eseju Žosefa Beseta (Joseph Bessette)³⁸. Međutim, gotovo celu deceniju kasnije, kako su neki autori lepo приметili (npr. Mensbridge, 2012), Džoša Koen (Joshua Cohen) u svom eseju „Deliberacija i demokratska legitimnost“ prvi put daje kompletnu definiciju pojma deliberativne demokratije (Cohen, 1989). Era deliberativne demokratije mogla je da počne.

Deliberativna demokratija predstavlja specifičnu formu demokratije koja stavlja deliberaciju, kao komunikaciju posebne vrste, u centar politike i političkog donošenja odluka. „Deliberativnu demokratiju, u najširem smislu, čini grupa stanovišta prema kojima javna deliberacija slobodnih i jednakih građana jeste suština legitimnog političkog odlučivanja i samoupravljanja“ (Bohman, 1998). Kao proces otvorene diskusije, proces u kome dolazi do oblikovanja, formiranja i revidiranja početnih preferencija, ovaj oblik demokratije je suprotstavljen agregativnom modelu koji izražene (sirove) preferencije uzima kao date i konačne, koristeći zatim proceduru glasanja i sabiranja sirovih preferencija kao jedini način da se dođe do rezultata koji bi predstavljao kolektivni izbor. Oštrica argumenta koje teoretičari deliberativne demokratije upućuju agregativnom modelu demokratije (odnosno teoriji društvenog izbora) usmerena je upravo na ovakvo shvatanje izraženih preferencija - kao datih i nepromenjivih. U deliberativnoj demokratiji fokus više nije na agregaciji sirovih

³⁸ Termin „deliberativna demokratija“ Beset je skovao kako bi opisao diskusiju između članova američkog Kongresa, suprotstavljajući je elitističkoj interpretaciji američkog Ustava, naglašavajući i kritikujući nesposobnost demokratskih institucija da zastupaju interese građana (Bessette 1980).

preferencija već na procesu formiranja stavova³⁹, koji prethodi glasanju. Iz tog razloga, deliberativna demokratija delom nastaje kao odgovor na teorijske probleme koje je izazvala teorija društvenog izbora, a delom kao odgovor na empirijska istraživanja (eksperimentalna ekonomija), koja su želela da ispitaju da li je donošenje odluka u praksi u skladu sa rigidnim pretpostavkama mikroekonomske teorije. Ovo drugo stanovište je počivalo na elitističkoj verziji demokratije, koja je, kao što smo videli, dovođila u pitanje kompetentnost običnih građana da donose odluke o političkim pitanjima. Deliberativne demokrate su, odgovarajući na ovu sumnju, promovisale ideju da obični građani, ukoliko im se da šansa da postanu bolje informisani kroz proces javne deliberacije mogu povećati i tako zadovoljiti uslov epistemičke kompetencije. Mi ćemo se fokusirati na ovaj drugi aspekt, koji je više u vezi sa ovom tezom, dok ćemo prvi izložiti samo u kratkim crtama. Deliberativna demokratija, tvrdićemo, u velikoj meri može da poboljša kvalitet demokratskih odluka i pomogne zadovoljavanju uslova koje smo naveli u odeljku o Pejđžovim nalazima koji se tiču agregacije pojedinačnih sudova pomoću većinskog pravila (deliberacija povećava kompetenciju pojedinaca i ne umanjuje kognitivnu raznovrsnost grupe).

Kada su, dakle, jednom otkrivena odstupanja teorijskih predviđanja klasične ekonomije od realnosti (kako na pojedinačnom, tako i na grupnom nivou)⁴⁰, o čemu će biti više reči kasnije u ovom radu, otvorena je pozicija za drugačije viđenje kolektivnog i demokratskog odlučivanja. Za prvi period razvoja deliberativne demokratije karakteristična je pozicija „epistemičke apstinencije“ po pitanju istinosne vrednosti moralnih i političkih ishoda deliberacije i oslanjanje na proceduralne vrednosti kao što su jednakost, razložna debata, međusobno uvažavanje, sloboda izražavanja i participacije, što sve dovodi do toga da pobeđuje bolji argument. Drugim rečima, fokus je bio pre na proceduralnim karakteristikama deliberacije, zahtevu da postoji međusobno uvažavanje stavova, otvorenosću za druga i drugačija mišljenja, jer to obezbeđuje veću legitimnost demokratskim odlukama od prostog glasanja. „Zaokret“ ka više epistemičkom shvatanju deliberacije, značio je da se vrednost deliberacije ne

³⁹ Agregativni model demokratije u svojoj osnovi podrazumeva da nije potrebno davati bilo kakvo (javno ili privatno) opravdanje za sopstvene preferencije i tretira razloge kao beznačajne za sam demokratski proces.

⁴⁰ Vidi npr. Kahneman and Tversky (1979).

zasniva samo na proceduralnim razlozima već i na tome (ili isključivo na tome) što može da dovede do boljih ishoda.

3.1. Deliberativna demokratija kao rešenje za probleme teorije racionalnog izbora

U prethodnom poglavlju smo govorili o tome da se čisto agregativni model demokratije, koji zagovara glasanje kao centralni mehanizam kroz koji se „borba“ suprotstavljenih interesa razrešava na fer način, putem glasanja, suočava sa nekoliko ozbiljnih problema. Na pitanje, „...da li je formalno moguće konstruisati proceduru koja bi nas od skupa poznatih individualnih preferencija dovela do modela za društveno odlučivanje, koja bi zadovoljila određene razumne uslove“, Erou je, videli smo, dao negativan odgovor (Arrow, 1963: 2). Međutim, rekli smo da i Erouov i Kondorseov rezultat predstavljaju samo teorijsku mogućnost. Rajker je iskoristio ovu teorijsku mogućnost kako bi kritikovao celokupnu demokratsku praksu, rasprirujući sumnju „da se sadržaj društvenog blagostanja ili javnog interesa ikada može otkriti spajanjem pojedinačnih sudova“ (Riker 1982: 137). Međutim, činjenica da postoji teorijska mogućnost za nešto ne znači da će se to zaista i dogoditi. S druge strane, ukoliko i uzmemo u obzir ovu mogućnost, postavlja se pitanje da li svi Erouovi uslovi (U, P, I, D) koji važe za čisto agregativni model, treba da važe i u deliberativnom modelu donošenja kolektivnih odluka.

Na početku deliberativnog procesa, kao i u slučaju glasanja, zastupljeni su svi mogući poreci preferencija. Međutim, u procesu deliberacije dolazi do promišljanja, revidiranja i transformacije početnih individualnih preferencija. Preferencije koje otpadaju jesu one koje su zasnovane na pogrešnim verovanjima, iracionalne i nepotpune preferencije, zatim sebične preferencije, koje se zamenjuju više „kolektivnim“, altruističkim preferencijama, koje uključuju i brigu za druge (*public spirited preferences*). „Deliberativno stanovište počiva na očigledno drugačijoj koncepciji „ljudske prirode u politici“... koja se oslanja na sposobnost osobe da bude pod uticajem racionalnih argumenata i da ostavi sa strane partikularne interese i mišljenja, iz poštovanja prema ukupnoj pravičnosti i zajedničkom interesu kolektiva“ (Miller, 1992: 56). Ukoliko se proces odlučivanja ne završi opštim konsenzusom (što je najčešće i slučaj) nastupa faza agregacije. No, ovog puta ulazne informacije za mehanizam agregacije nisu preferencije koje su iracionalne i zasnovane isključivo na partikularnim,

sebičnim interesima (kao na tržištu), već one koje se u toku aktivne javne deliberacije (koja podrazumeva javno davanje opravdanja za svoje preferencije i međusobno uvažavanje učesnika) formiraju uzimanjem u obzir onoga što drugi članovi društva žele (Bohman, 1997). Zbog toga što tada, po prirodi stvari, postoji neko zajedništvo i podudarnost u načinu na koji pojedinci rangiraju skupove alternativnih ishoda, mogućnost pojave cikličnih preferencija naglo se smanjuje.⁴¹ Slabljenjem uslova univerzalnog domena (U), slabi se zahtev da procedura društvenog izbora uzme u obzir *svaki mogući* individualni poredak preferencija. Na taj način deliberativna demokratija polazi od jednog šireg određenja racionalnosti, koji dozvoljava reviziju početnih preferencija, koja se dešava u svetlu novih informacija i argumenata koji se iznose u toku javne rasprave, uzimajući tako u obzir opcije i preferencije koje su u interesu celokupne zajednice i revidirajući svoje početne preferencije, kako bi bile više u skladu sa ovim zajedničkim. Stoga, akcenat više nije na pojedinačnim i nezavisno formiranim preferencijama pojedinaca ili male grupe, već onim preferencijama koje se formiraju tek u okviru grupe, a koje ranije nisu bile prepoznate. Na taj način mogu da se izbegnu rezultati društvene teorije koji su pogubni po demokratsko odlučivanje. I ne samo to. Ovo pročišćavanje inicijalnih preferencija i formiranje novih u svetlu novih otkrića, trebalo bi da garantuje i (epistemički) bolje rezultate koji proizilaze iz deliberativnog demokratskog odlučivanja.

S druge strane, jaz između građana i njihovih predstavnika (političara) postajao je veći nego ikada. Ne samo u formalnom, već i u praktičnom smislu usled sve kompleksnijeg i sve više politizovanog okruženja u kom se donose političke odluke, bilo je teško doći do društvenog izbora koji bi zadovoljio očekivanja i raznovrsne potrebe građana koji su više „kritički nastrojeni“ (Dalton 2004, Norris 1999). Pitanje

⁴¹ U svetu u kome su pluralizam vrednosti i stavova sastavni deo svakog demokratskog društva, kao i zbog činjenice da političke odluke moraju da se donesu u određenom vremenskom periodu, alternativni cilj deliberacije jeste postizanje *jednvršnosti preferencija* (vidi npr. Miller, 1997; Dryzek and List 2003; List, Luskin, Fishkin, 2012). Poredak individualnih preferencija je jednvršan ako postoji poredak alternativa, sa leva na desno, takav da svaki pojedinac ima najpreferiraniju opciju. Što su ostale preferencije dalje od najpreferiranije opcije, to ih on manje preferira. Poreci preferencija su jednvršni ako se 1) individue slažu na supstantivnom nivou, tj. ako su njihovi poreci preferencija isti (savršen slučaj je kada je postignuta jednoglasnost) ili 2) ukoliko su poreci preferencija individua različiti, ali postoji slaganje oko zajedničke dimenzije u odnosu na koju se poreci formiraju. Ovakvo slaganje se naziva slaganje na meta-nivou (Dryzek and List 2003: 2).

koje se onda javlja jeste da li je moguće zameniti, ili bar dopuniti politički sistem, nekim drugim oblikom predstavljanja, koji nije izborni?⁴² Potreba za participativnijim oblikom demokratskog uređenja nastala je kako zbog potrebe da se političke odluke učine legitimnijim (prva generacija deliberativnih teoretičara), tako i iz razloga usložnjavanja problema na koje je trebalo naći odgovor. Zbog toga što je sveukupno okruženje postajalo sve složenije i sve dinamičnije i nestabilnije, povećavao se nivo nesigurnosti u pogledu problema koji se pojavljuju i načina na koji ih treba rešiti. Postojanje širokog spektra mišljenja među političkom elitom i ekspertima (koje je uvek uslovljeno ideologijom ili odabranim pogledom na svet, izborom škole mišljenja, kao i kulturnim i ekonomskim određenjima), a shodno tome i čitavog niza (često suprotstavljenih) mogućih rešenja za aktuelne probleme, pozitivističko shvatanje znanja, koje podrazumeva da bilo koja grupa „znalaca“ suočena sa istim problemima treba da dođe do istih zaključaka, biva dovedeno u pitanje. Kao posledica toga, došlo je i do skeptičnijeg stava običnih građanima prema ekspertskim rešenjima različitih političkih problema (društvenih, zdravstvenih, ekonomskih, problema vezanih za životnu sredinu itd.).

Uzimajući sve ovo u obzir, mi ćemo kratko predstaviti put kojim je teorija deliberativne demokratije išla od normativne i visoko idealizovane procedure (koja podrazumeva potpuno racionalne učesnike i isključuje iz procesa deliberacije kognitivne pristrasnosti i greške) do više realistične procedure koja nudi čitav niz sadržinskih poboljšanja u procesu donošenja odluka. Ova druga podrazumeva deskriptivnu teoriju koja kreće od ograničene kognitivne sposobnosti individua i ima na umu neospornu činjenicu neslaganja i razlika među ljudima. Operišući sa činjenicom ovog dubokog neslaganja među ljudima u savremenim demokratskim društvima, kao i postojanja raznovrsnih uvida i stavova, razvoj teorije deliberativne demokratije vodi nas do toga da upravo racionalna ograničenost pojedinca, s jedne strane, i kognitivna raznovrsnost među ljudima omogućavaju bolje kolektivne odluke. Da bismo to pokazali, oslonićemo se na poddelu teoretičara deliberativne demokratije, koje prate i ciljevi koje su stavili pred ovu teoriju, na tri generacije.⁴³ Pored veoma idealizovanog

⁴² U smislu reprezentativne demokratije kakvu danas poznajemo.

⁴³ Ovu klasifikaciju na tri generacije teoretičara deliberativne demokratije je prvi predložio Elstub (Elstub 2010).

shvatanja prve generacije, druga generacija osvešćuje i prihvata ove individualne razlike i nedostatke, dok treća pokušava da ih implementira u stvarni svet, razmišljajući o institucijama koje mogu na najbolji mogući način da ostvare sve do čega su njihovi prethodnici došli. Nakon toga ćemo izložiti neke od najvažnijih epistemoloških stanovišta o deliberativnoj demokratiji i izneti naše mišljenje o njima.

3.2. Prva, druga i treća generacija teoretičara deliberativne demokratije

Iako ideja da demokratsko odlučivanje treba da uključi deliberaciju potiče još od Aristotela⁴⁴ ključnu ulogu u definisanju same teorije deliberativne demokratije, njenih principa, metoda i kvaliteta ishoda, odigrali su Džon Rols (John Rawls 1993, 1997) i Jirgen Habermas (Jürgen Habermas, 1996). Oba autora određuju deliberativnu demokratiju kao specifičan metod za donošenje političkih odluka koji se zasniva na argumentaciji ili deliberaciji, nasuprot pregovaranju i glasanju (Elster, 1998). Po Rolsu, čije su ideje najefikasniji primenjene kod Koena (Cohen), razum ograničava sebične interese i time opravdava strukturu političkog društva koja je fer i koja obezbeđuje jednaka prava za sve koji u njemu učestvuju. Javna deliberacija „oblikuje identitet i interese građana na način koji doprinosi formiranju koncepcije opšteg dobra“ (Cohen 1997: 67). Pozivajući se na pojam „javnog uma“, Rols i Koen su verovali da će građani, učestvujući u javnoj deliberaciji, formirati preferencije koje u najvećoj meri reflektuju zajedničko dobro (Rawls 1993, 1997; Cohen 1997). Deliberacija može navesti pojedince da uvažavaju mišljenja drugih ljudi, da ponovo razmisle o tome koje su opcije legitimne, koje su prihvatljive strukturne dimenzije problema o kome se raspravlja i kako bi te opcije trebalo da budu rangirane.

Polazeći od ovakve demokratske koncepcije, problem koji se javlja pri donošenju političkih odluka nije više suprotstavljenost i sukob privatnih interesa (prosti pluralizam), iracionalnost i loše namere, već činjenica „razložnog pluralizma“ tj. postojanje mnoštva normativnih shvatanja dobra (Rawls 1993: 63-66, 144, 179). Razložni pluralizam nastaje „u uslovima slobode“ gde razumni, iskreni i promišljeni pojedinci imaju različita i nepomirljiva mišljenja oko najvažnijih životnih stvari (Rawls 1993:144). S obzirom da razložni pluralizam podrazumeva da postoje različite moralne,

⁴⁴ Aristotel je zakon okarakterisao kao „razum koji nije pod uticajem afekata“ (Aristotle, 1988: 1287a34).

religiozne i filozofske doktrine koje sve mogu delovati kao koncepcije koje bi i drugi ljudi mogli da prihvate, Rols odustaje od ideje o sveobuhvatnom moralnom shvatanju pravde⁴⁵, prelazeći na ideju o političkoj koncepciji pravde. (Rawls 1997). Ova politička zamisao, Rolsov *politički liberalizam*, vođena je mišlju da političko opravdanje ne mora u svojoj osnovi da ima sveobuhvatnu moralnu teoriju.⁴⁶ Razlog za to jeste što bi oslanjanje na neku određenu sveobuhvatnu moralnu doktrinu kao osnovu za politički konsenzus zahtevalo tlačenje i odbacivanje svih drugih stanovišta, koja su inače razumna. On se nadao da će činjenica da postoje mnogobrojne moralne, filozofske i religiozne doktrine koje ljudi prihvataju prirodno dovesti do toga da oni razviju toleranciju i uvide potrebu za političkom koncepcijom koja je neutralna i prihvatljiva svim razumnim građanima, nezavisno od pojedinačnih doktrina koje stoje u pozadini njihovih verovanja (Rawls, 1997: 125).

Rolsovo oslanjanje na „davanje i uzimanje razloga koji se javno mogu opravdati“ počiva na principima idealne deliberacije koji su najjasnije artikulisani kod Koena (Cohen, 1997: 73-75). On pretpostavlja da su sami razlozi dovoljni da ubede druge, da su svi pojedinci koji su uključeni u proces formalno i suštinski jednaki, kao i da je cilj racionalno motivisan konsenzus. Međutim, iako je zahtev za konsenzusom tipičan za ovu prvu generaciju deliberativnih demokrata, Koen priznaje mogućnost slučajeva u kojima to nije moguće i prihvata da je u takvim situacijama deliberativnu proceduru potrebno dopuniti procedurom glasanja (Cohen 1997: 75). U tom slučaju će ono što, na kraju, putem agregacije treba pretočiti u društveni izbor biti preferencije koje su prošle kroz Rolsov filter „javnog uma“, preferencije koje izražavaju „zajedničke“, pre nego sebične interese, preferencije zasnovane na opštem dobru, a ne na specifičnoj korisnosti

⁴⁵ Ovo je stanovište koje Rols zastupa u *Teoriji pravde* (Rawls 1971). Suočen sa pluralizmom koji postoji u modernim demokratskim društvima, Rols koristi jednu idealizovanu, hipotetičku zamisao „prvobitne pozicije“, u kojoj su ljudi oslobođeni od raznih prirodnih i društvenih faktora koji utiču na formiranje njihovih života. Oslobođeni ograničenja ili prednosti koje donosi društveni status, ekonomska pozicija, rod, nivo obrazovanja, porodično poreklo itd., pod „velom neznanja“ je moguće postići nepristrasno stanovište o društvu i principima pod kojim želimo da živimo, posmatrajući sebe isključivo kao racionalnog subjekta. Na taj način se iz jedne idealizovane pozicije dolazi do seta supstantivnih principa oko kojih svi mogu da se slože, s obzirom da oni sada ne oslikavaju egoistične interese pojedinačnih građana ili grupa.

⁴⁶ Politička koncepcija je takođe moralna koncepcija, ali ne sveobuhvatna, već manja u opsegu. Ona se odnosi samo na domen političkog, dok se ova šira odnosi na sve što je vredno u ljudskom životu.

za mali broj ljudi. Koen zbog toga tvrdi da ne postoji normativni razlog da se ne prihvati restrikcija univerzalnog domena.

Tokom razmatranja političkog liberalizma, Rols dolazi do uvida da su javni um i deliberativna praksa nužni da bi se održala politički slobodna i stabilna država. Ideja javnog uma podrazumeva ideju *reciprociteta* i zahtev da građani moraju da budu u stanju da jedni drugima opravdaju svoje političke odluke, pozivajući se samo na javno dostupne vrednosti i standarde. Na taj način je moguće doći do konsenzusa o osnovnim političkim principima pravde. Ova vrsta konsenzusa, koju Rols označava terminom „*preklapajući konsenzus*“, podrazumeva da se građani usaglašavaju oko koncepcije koja ima najviše izgleda da očuva stabilnost društvenog poretka, prihvatajući set normativnih političkih principa koji se ne mogu razumno odbaciti. Ti principi dalje omogućavaju fer saradnju između jednakih i slobodnih građana, istovremeno uvažavajući zatečeni pluralizam razložnih stanovišta. U tom smislu, po Rolsu, *liberalna koncepcija pravde* („pravda kao pravičnost“⁴⁷) deluje kao najprihvatljivija opcija za sve, iako ovo pristajanje na individualnom nivou dolazi iz različitih razloga, zasnovanih na različitim moralnim doktrinama. Drugim rečima, Rols ograničava javnu upotrebu uma na domen političkog, što onda podrazumeva i dopušta pluralizam u svim drugim domenima, zahtevajući konsenzus samo o osnovnim političkim vrednostima i principima. Politički liberalizam, kao razumna kreacija zasnovana na prećutnom ili eksplicitnom „sporazumu“ u kom nema zahteva za istinom, neutralan je, dakle, prema ovim konfliktnim pogledima na svet.

Za razliku od Rolsa koji polazi od toga da je cilj teorijske pozicije da obezbedi toleranciju i stabilnost u demokratskom poretku, Habermas smatra da ne treba da postoje unapred postavljeni ciljevi, kao ni neki unapred određeni fundamentalni politički principi. Habermasova pažnja je prvenstveno usmerena na pokušaj da se *u toku samog procesa* pregovaranja dođe do racionalnog opravdanja moralnih i pravnih normi. Na taj način veliki broj pitanja ostaje otvoreno za stvarni diskurs. Moralna prihvatljivost

⁴⁷ Pravda kao pravičnost sastoji se iz dva principa pravde: iz principa slobode i principa razlike. Princip slobode kaže da svaka osoba ima pravo na osnovne slobode, kao što su politička sloboda, sloboda izražavanja, sloboda na okupljanje, fer i jednake šanse u pogledu službi i položaja, slobodu na privatnu svojinu itd, sve dok je ta sloboda kompatibilna sa sličnim slobodama drugih. Princip razlike glasi da su društvene i ekonomske nejednakosti dopuštene samo ukoliko idu u korist onih kojima je u društvu najlošije.

normi, po Habermasu, može biti uspostavljena samo *u praksi*. Kritikujući Rolsovo stanovište i tvrdeći da test prihvatljivosti neke političke koncepcije ne može biti unapred određen od strane filozofa, Habermas naglašava da bi sami građani o tome trebalo da odluče u procesu deliberacije (Habermas 1995). On je smatrao da Rols greši kada javni diskurs odvaja od moralnih, filozofskih i religioznih doktrina koje ljudi zastupaju, tvrdeći da „ljudska bića od krvi i mesa“ u realnoj raspravi ne mogu biti vrednosno neutralni. Bilo koja filozofska teorija koja tvrdi da je moguće isključiti ovakva verovanja iz političkog diskursa „produbljuje jaz između normativnog i empirijskog pristupa demokratiji“ (Habermas, 2006: 411). Za Habermasa je nemoguće ostvariti toleranciju i stabilnost ukoliko se zaista ne suočimo i ne postanemo istinski svesni moralnih, religioznih i filozofskih verovanja svojih sagovornika.

Habermasova kritika Rolsa, zasnovana na tome što on pravi teorijsku konstrukciju koja nije čisto proceduralne prirode, odnosi se upravo na ovo postavljanje unapred formiranih substantivnih principa. Habermas na njihovo mesto stavlja određeni broj uslova koji su neophodni za idealnu govornu situaciju. Umesto da unapred odredi supstantivne principe na kojima bi onda gradio svoju teoriju, najveći interes za Habermasovu etiku diskursa jeste uspostavljanje fer i idealne deliberativne procedure koja bi obezbedila legitimnost političkih odluka.⁴⁸ Njegovo stanovište je stoga strogo proceduralne prirode, fokusirano na formalna određenja o tome „ko“ treba da učestvuje i „kako“, ostavljajući pak na samim učesnicima deliberacije da dođu do toga „šta“ će biti odlučeno. Njegov model deliberacije pruža samo smernice za argumentaciju, koja pojedincu dozvoljava da pravilno proceni opravdanost tvrdnji o moralnim principima i legitimnost pravnih propisa i pravila. Ova praksa od ljudi zahteva da učestvuju u raspravi imajući na umu „idealnu publiku i idealno inkluzivnu zajednicu“ (Habermas 1996: 322). Na taj način, pod ovim hipotetičkim uslovima savršenog demokratskog diskursa, postaje moguće ustanoviti šta je ono oko čega bi se svi, kao zajednica, složili.

Habermas, dakle, apeluje na potpuno racionalnu diskusiju, u kojoj svi imaju iste šanse da protestuju protiv onoga što im je problematično ili da predlože nešto novo, kao i da dovedu u pitanje sama pravila procedure i načine na koji se ona primenjuje.

⁴⁸ Ono što, po Habermasu, predstavlja suštinu demokratskog procesa jeste sama deliberativna procedura.

Diskurs mora biti javan i racionalan, a učesnici moraju biti usmereni ka istinskom zajedničkom razumevanju. Habermasovo stanovište je, dakle, za razliku od Rolsa, da bez stvarne deliberacije među jednakima, u situaciji koja približno ispunjava idealne uslove racionalnog diskursa, nikakav konsenzus ne može biti ostvaren. „...moralno opravdanje zavisi od argumentacije koja se zaista sprovodi, ne iz pragmatičnih razloga izjednačavanja moći, već iz unutrašnjih razloga, što će reći da (tek) pravi argument čini moralne uvide mogućim“ (Habermas 1990: 57). Habermasova etika diskursa, stoga, jedino može biti aktualizovana u realnom svetu.

Karakteristika svih stanovišta prve generacije deliberativnih teoretičara jeste zahtev da se deliberacija odvija u okvirima rasprave zasnovane na racionalnim argumentima. Ono što je takođe simptomatično za teoretičare prve generacije deliberativne demokratije jeste specifično razmatranje formiranja kolektivnih odluka, koje odlikuje visoko idealizovano shvatanje procesa deliberacije koji se završava konsenzusom, kao mogućim (Cohen) ili čak zahtevanim ishodom (Rawls, Habermas). Koen navodi da „idealna deliberacija teži postizanju racionalno motivisanog konsenzusa“ (Cohen, 1996:32), dok Habermas tvrdi da „demokratski princip kaže da legitimnost imaju samo oni zakoni oko kojih su svi građani saglasni“ (Habermas 1996: 110). Racionalni konsenzus je stoga implicitni cilj svakog diskurzivnog procesa koji je podjednako otvoren za sve, u okviru kog individe žele jedna drugu da ubede samo pomoću racionalnih argumenata.

Habermas, dakle, koristi ovaj ideal racionalnog konsenzusa kako bi razvio teoriju etike diskursa, koja deliberativnu proceduru smatra sredstvom za davanje legitimnosti političkom autoritetu. Kroz ovo deliberativno osporavanje, koje je bazirano samo na „boljem argumentu“ (koji je važniji nego nečiji identitet), dovode se u pitanje sve (pogrešne) pretpostavke govornika, u nadi da će biti revidirane u korist bolje podržanih verovanja. U idealnom slučaju, najbolji argument će na kraju pobediti sve ostale i biće postignut konsenzus. Pored toga, među ovim teoretičarima postoji široka saglasnost o prirodi kolektivnih ishoda do koje ova vrsta demokratske procedure vodi. Zadovoljavanje *proceduralnih uslova* će omogućiti da kroz „inkluzivan i ne-prinudni racionalni diskurs slobodnih i jednakih učesnika, gde je svako u obavezi da uzme u obzir perspektive svih drugih...“ dođe do „...međusobnog povezivanja perspektiva i

nastane jedna idealno proširena mi-perspektiva iz koje svi mogu zajednički da testiraju da li žele da od norme o kojoj se diskutuje naprave osnovu svoje zajedničke prakse“ (Habermas 1995, 117-118).

Rolsovo i Habermasovo gledište se mogu kritikovati iz različitih razloga, od kojih su neki ključni za naš rad. Naime, oba autora se vrlo jasno ograđuju od bilo kakvih epistemičkih karakteristika deliberativnog procesa. Ova „epistemička apstinencija“ (Raz, 1990) prisutna je kod gotovo svih teoretičara prve generacije deliberativnih demokrata. Osvestivši „činjenicu pluralizma“ u širokom spektru religijskih, moralnih, etičkih i drugih filozofskih pitanja, kao i činjenicu „razložnog pluralizma“, i Rols i Habermas su se u domenu političke realnosti opredelili za jednu „istinosno neutralnu“ demokratsku proceduru. Kod Rolsa se to ogleda u tome što se pluralizam smešta u domen privatnog, dok se u polju političkog može očekivati racionalno slaganje oko supstantivnih principa, koji imaju malo veze sa istinom. Habermas, pak, smatra da ove razlike moraju biti deo političkog diskursa i da ih možda nije uvek moguće ostaviti po strani, te stoga konsenzus oko raznih pitanja nije uvek ostvariv. Međutim, on smatra da se ti problemi ne odnose na logiku demokratske procedure.

I Habermas i Rols smatraju, dakle, da pitanja proceduralnih prava imaju prednost u odnosu na supstantivna dobra političkog odlučivanja. Na početku rada smo rekli da ova čisto proceduralna pozicija politički sistem procenjuje isključivo na osnovu njenih intrinzičnih (proceduralnih) vrednosti, bez obzira na ishode do kojih ta procedura dovodi, tj. njenu instrumentalnu vrednost. U ovom slučaju demokratske odluke legitimnost dobijaju isključivo *zbog toga* što zadovoljavaju proceduralne uslove, dok krajnji ishod nema normativnu važnost. Drugo, Habermas i Rols pretpostavljaju jednu idealnu političku zajednicu, idealnu proceduru deliberacije, idealizovane učesnike u procesu donošenja političkih odluka, kojima je dozvoljeno da se koriste samo racionalnim argumentima. Mi ćemo, pak, naše stanovište braniti polazeći od drugačijih pretpostavki – individualna racionalnost će biti shvaćena u smislu „ograničene racionalnosti“, nepotpunih informacija, predrasuda i grešaka, u uslovima neizvesnosti i kompleksnosti. Naše stanovište o deliberaciji, koja se dešava pod određenim uslovima, podrazumevaće to da je ona dobra procedura i zato što ima tendenciju da nas dovede do ispravnih odluka.

Shvatanje koje zastupaju prvi teoretičari deliberativne demokracije se, međutim, suočava sa izazovima na različitim frontovima. Da li zaista možemo da zabranimo da se u procesu deliberacije koriste samo „racionalni“ argumenti? Da li u javnoj sferi ima mesta za prikladno ograničen lični interes? Da li je moguće da baš svi građani učestvuju? Teoretičari druge generacije deliberativne demokratije išli su u pravcu rešavanja teškoća koje je sa sobom doneo ovaj tradicionalni i utopijski model, zauzimajući više realistički pristup deliberativnoj demokratiji (Bohman, 1996; Gutmann and Thompson, 1996, 2004; Young, 1996, 1999; Dryzek, 2000; Goodin 2003). Njihovi prethodnici koji su raspravljali o normativnom opravdanju deliberativnog modela, navodeći nužne uslove pod kojima deliberacija funkcioniše, nisu uspeali da odgovore na izazove veličine i kompleksnosti savremenih društava.

Teoretičari druge generacije deliberativnih demokrata su ozbiljno uzimali u obzir kompleksnost današnjih društava, raznovrsnost perspektiva koje ljudi imaju, vrednosni pluralizam, nemogućnost dostizanja konsenzusa, druge forme komunikacije i privatne preferencije, potrebu za drugim demokratskim mehanizmima, kao što je npr. glasanje nakon procesa deliberacije, veličinu i društveno-ekonomske nejednakosti, potrebu za ekspertima u raznim oblastima, globalizaciju, prilagođavajući na taj način ovo prvobitno stanovište realnim uslovima i zahtevima (Elstub 2010). Nada koju su teoretičari prve generacije polagali u snagu razumne diskusije koja može da dovede do „najboljeg rešenja“ oko kojeg će se svi složiti, tj. do konsenzusa, bilo putem javnog uma ili komunikativne racionalnosti, bila je napuštena kod njihovih sledbenika. Oni su ustanovili da je sporazum često nemoguć, čak i pod strogo konstruisanim principima (Bohman, 1995, 1996; Gutmann and Thompson, 1996, 2004).⁴⁹ Neki su otišli i korak dalje, tvrdeći da je potpuni konsenzus (gde svi prihvataju isti ishod iz istih razloga) nepotreban i nepoželjan (Dryzek, 2000: 170). „Kod teoretičara druge generacije

⁴⁹ Uzmimo Rolsov primer o abortusu, predstavljen u fusnoti, kao slučaj u kome je nemoguće doći do racionalnog konsenzusa. Uzmimo u obzir „tri političke vrednosti: poštovanje ljudskog život, uređenu reprodukciju političkog života tokom vremena, koja u nekom obliku uključuje i porodicu i jednakost žena kao ravnopravnih građana“ (Rawls 1993:243). Ukoliko na razuman način napravimo balans između ovih vrednosti, onda na početku trudnoće žena ima pravo na abortus s obzirom na primat političke vrednosti koja se odnosi prvo na jednakost žena. S druge strane, neki ljudi će tvrditi, takođe na razumnim osnovama, da moramo poštovati pravo fetusa na život, tj. da moramo da stavimo vrednost ljudskog života iznad svega, te da ne sme postojati pravo na abortus.

deliberativne demokratije preovlađuje stav da će se preferencije prilagoditi javnom umu i novim informacijama, ali ne na uniforman način“ (Elstub, 2010: 291).

Ovo insistiranje na kompleksnosti modernih društava, napuštanju ideje o „idealnim građanima i učesnicima deliberacije“ ili „idealno inkluzivnoj zajednici“, označeno je kao „empirijski obrt“ u eri deliberativne demokratije (Dryzek, 2008). Na taj način deliberativna demokratija izlazi iz okvira strogo normativne teorije, praveći svoje mesto u oblasti empirijskih političkih nauka. Ovo je značilo ekspanziju tekstova o pitanju empirijskih posledica koji su imali strogo propisani normativni standardi teoretičara prve generacije deliberativnih demokrata, kao i o pitanju do koje mere ti standardi zaista mogu biti ispunjeni u realnoj demokratskoj praksi.⁵⁰ To je podrazumevalo da se u istraživanje uključe i nalazi i metode iz drugih oblasti, kao što su politička i socijalna psihologija (koja podrazumeva socijalnu kogniciju, komunikaciju, interpersonalne odnose i psihologiju grupe). Ti nalazi su pokazali da su retke situacije u kojima je, s obzirom na samu ljudsku prirodu (kognitivne sposobnosti pojedinačnih ljudi), moguće dostići ideal deliberativne demokratije.⁵¹ Osim kognitivnih ograničenja, ljudi su skloni različitim pristrasnostima, što ih ometa u tome da racionalno analiziraju situacije u kojima se nalaze (Tversky & Kahneman, 1981).

Uzimajući u obzir ciljeve koje su teoretičari prve generacije postavili pred učesnike deliberacije, postavlja se pitanje da li građani „od krvi i mesa“ mogu da umanje ili u potpunosti izbrišu razlike koje postoje među njima kako bi zadovoljili pravila jednog idealno zamišljenog procesa. Prvo pitanje jeste da li je to opravdano sa psihološke tačke gledišta. Gledajući iz te perspektive, racionalna analiza i oslanjanje isključivo na racionalne argumente deluju vrlo nerealistično. Psihološka istraživanja sugerišu da „pojedinci obično ne razmišljaju logično, na racionalan ili na razuman način i da ne pokazuju komunikativnu kompetenciju koju pretpostavlja deliberativna demokratska teorija“ (Rosenburg, 2003: 11). Drugo pitanje jeste da li je to zaista dobro za kvalitet krajnjeg ishoda? Prvo ćemo videti šta teoretičari druge generacije deliberativne demokratije imaju da kažu o ovome, a zatim ćemo u narednom odeljku pružiti naš odgovor na ova pitanja.

⁵⁰ Vidi npr. Luskin, Fishkin 2002; Steiner, Bächtiger, Spörndli, Steenbergen, 2004; Parkinson, 2006; Thompson, 2008.

⁵¹ U vezi sa ovom temom vidi npr. Reykowski, 2006; Rosenberg, 2007.

Ukoliko društva shvatimo kao fuzije “različitih pojedinaca” koji imaju različite ciljeve i poretke preferencija, prostor za unutrašnji konflikt postaje neizbežan. Na taj način privatni interesi, raznovrsnost i konflikti dobijaju vrlo važno mesto u daljem istraživanju teoretičara deliberativne demokratije. Na sličan način na koji su teoretičari moderne ekonomske teorije⁵² shvatili da pluralizam vrednosti i interesa pojedinaca i grupa jeste ono što oblikuje i određuje ciljeve organizacija, teoretičari druge generacije deliberativne demokratije došli su do uvida da ove razlike i neslaganja mogu biti dobre i korisne za proces donošenja političkih odluka.

Rekli smo da agregativni modeli polaze od sirovih preferencija zasnovanih na sebičnom interesu, a deliberativni modeli od promišljenih i preferencija koje odražavaju javno dobro. Teoretičari druge generacije su tvrdili da je potrebno ublažiti zahtev da kolektivne odluke treba da budu donete samo na osnovu racionalnih argumenata koji odražavaju kolektivno dobro i tako napraviti mesta i za druge vrste preferencija. Ovo potvrđuje činjenica da su deliberativni proces definišali kao „uzimanje u obzir tuđih perspektiva“ (Niemeyer 2004: 352), da je izražavanje preferencija koje su zasnovane na ličnom interesu (privatne preferencije) ne samo nužno nego i poželjno u deliberativnoj demokratiji (Mansbridge 2010) da bi učesnici uopšte stekli osećaj za „zajedničko dobro“. Drugim rečima, svaki pojedinačni učesnik deliberativne prakse treba da bude upoznat i da razume pojedinačne preferencije i interese drugih ljudi (što ne isključuje sebične interese), kako bi imao što bolje uvide u to na koji će način određene odluke uticati na druge, kako bi zajednički utvrdili šta je najbolje za sve. Zbog toga su teoretičari druge generacije smatrali da je usko ograničavanje deliberativne prakse, zastupljeno u klasičnom modelu, previše štetno i nepotrebno i da isključuje veliki broj ljudi iz javnog života (a samim tim nije istinski demokratsko), te da je u javnoj deliberaciji o političkim pitanjima neophodno dozvoliti da se ljudi koriste i neracionalnim formama komunikacije - emotivnim izražavanjem, svedočenjima, humorom, pripovedanjem priča itd. (Young, 2000; Dryzek 2000). Njihov cilj bio je, dakle, da pokažu da deliberacija ne treba da bude rezervisana za mali krug privilegovane elite⁵³ koja može da ispuni strogo propisane uslove koje su postavili

⁵² Vidi Cyert&March 1963. O ovome će biti više reči u poslednjem poglavlju ove teze.

⁵³ Govoreći o javnom umu, Rols, npr. pre svega povezuje ovaj ideal sa „sudijama, zakonodavcima, izvršnim direktorima, kao i kandidatima za javne funkcije“ (Rawls 2001: 135)

teoretičari prve generacije, već da deliberativna praksa treba da obuhvati različite oblike komunikacije, kako bi bila deo šireg demokratskog života. Na taj način su ovi teoretičari želeli da istaknu ulogu koju javni diskurs treba da ima u demokratiji, kao i da povrate poverenje građana u kolektivne odluke.

Ovo nas dovodi do drugog problema klasičnog modela, tj. problema *obima* deliberacije. Naime, teoretičari prve generacije su verovali da deliberativni proces treba da bude vrlo inkluzivan. Oni su taj proces videli kroz prizmu jednog izuzetno velikog foruma koji se bazira na strogo racionalnom rasuđivanju, u kom treba da učestvuju svi oni na koje odluke koje se donose imaju uticaj. U idealnom slučaju, proces o kome je reč će se odvijati simultano. Ukoliko zamislimo da ovaj deliberativni ideal može biti izvodljiv u realnosti, ta misao će se sigurno svesti na male zajednice ili društva u kojima je moguće da svi (punoletni) građani budu uključeni u proces neposredne deliberacije. Međutim, u masovnim društvima, kakva su uglavnom sva moderna demokratska društva, ovo postaje ideja koju je nemoguće realizovati. Izazov sa kojim se nastavljači tradicije deliberativne demokratije susreću jeste da se pronađe način za prilagođavanje deliberativne procedure današnjim masovnim društvima, gde je prosto neizvodljivo organizovati diskusiju o političkim pitanjima u kojoj bi učestvovali svi članovi zajednice. Drugi problem koji proističe iz ove idealno zamišljene deliberacije jeste vreme koje je potrebno za donošenje odluka. Kako Dalova gruba kalkulacija pokazuje, „ukoliko bi zajednica trebalo da donese jednu odluku dnevno, dopuštajući deset sati dnevno za diskusiju i dozvoljavajući svakom članu samo deset minuta - donekle ekstremne pretpostavke [...] – onda ta zajednica ne bi mogla imati više od 60 članova“ (Dahl, 1970: 67-68).

Polazeći od toga da legitimna odluka podrazumeva da se u proces odlučivanja uključe svi oni kojih se ta odluka tiče, bilo je potrebno ponuditi neko praktično rešenje za ovu nemogućnost direktnog uključivanja više od nekolicine članova nekog masovnog demokratskog društva. Odgovor na ovo pitanje bi u velikoj meri mogao da zavisi i od toga na koji način shvatamo „uključenost“ i „prisustvo“ svih onih na koje se odluka koju treba doneti odnosi. Jedan od odgovora na datu teškoću sastojao se u predlogu da se deliberativni model primenjuje na veoma mali broj kolektivnih odluka, onih od

najveće važnosti (Rawls 1993). Međutim, time se problem obima zapravo ne rešava.⁵⁴ Drugi odgovor na ovaj problem sastojao bi se u predlogu da se oformi manja grupa ljudi koja će učestvovati u deliberativnom procesu donošenja odluka, koja će biti reprezentativna za čitavo društvo, čineći tako sve građane „prisutnim“. Prvi način da se ovo uradi jeste da se pažljivo izabere ograničeni broj predstavnika (Bessette, 1997; Gastil, 1993, 1995; Goodin, 2000), koji dolaze iz redova „profesionalnih političara“⁵⁵. U ovom slučaju deliberacija svih građana ima ulogu jedino u izboru predstavnika, predstavljajući na taj način pre samo element u klasičnom reprezentativnom demokratskom sistemu nego njegovu zamenu. Međutim, kao što Drayzek (Dryzek) ističe, u ovom slučaju nije baš najjasnije kako se problem obima ne primenjuje i na samu izbornu kampanju (Dryzek 2001). Dalje, postavlja se pitanje da li u tom slučaju individue biraju predstavnike koji u najvećoj meri predstavljaju njihove početne preferencije ili biraju one koji zastupaju njihove vrednosti, kako bi ispravno „predvideli“ njihove buduće deliberativne stavove? (Saward, 2006). Pored toga, profesionalni političari koji predstavljaju građane imaju tendenciju da, vremenom, počnu da prate „partijsku liniju“ delovanja i da zastupaju interese te grupe. Drugi način da se formira reprezentativna grupa predstavnika jeste pomoću nasumičnog izbora.⁵⁶ Ovakav izbor može da spreči dominaciju male grupe politički aktivnih ljudi i osigura da su ljudi različite rase, religije, pola, obrazovanja i različitih prihoda, pravednije zastupljeni na političkoj sceni (Pluchino, Garofalo, Rapisarda, Spagano & Caserta, 2011). Još jedno moguće rešenje problema obima sastoji se u davanju prioriteta „unutrašnjoj refleksiji“ nad deliberacijom⁵⁷, što znači da pojedinci ne moraju više da fizički intereaguju jedni sa drugima (Goodin, 2000, 2003). Ovakvo stanovište deliberaciju definiše kao proces u kom građani daju opravdanja za svoje stavove i odgovaraju na izazove, bez obzira da li to rade sa drugima ili sami sa sobom. Drugim

⁵⁴ Čak i u slučaju da imamo jedan jedini ustavni problem, trebalo bi da prođu godine da hiljadu, ili par hiljada, ljudi donese odluku.

⁵⁵ Goodin ovo označava terminom „surogat deliberacija“ (*ersatz deliberation*). Sve što je potrebno jeste da pojedinci izaberu ograničeni broj plaćenih predstavnika, koji će onda imati vreme i resurse da se potpuno posvete procesu (Goodin 2000).

⁵⁶ Vidi npr. Fishkin 1991, 1995.

⁵⁷ Deliberacija je obično shvaćena kao interaktivni komunikacioni proces između dvoje ili više ljudi. Ovaj stav možemo u eksplicitnoj formi pronaći kod Habermasa, koji tvrdi da „moralna opravdanje zavise od argumentacije koja se istinski sprovodi, i to ne iz pragmatičnih razloga kao što je balansiranje snaga, već iz unutrašnjih razloga, naime zbog toga što pravi argument čini moralne uvide mogućim“ (Habermas, 1990: 57).

rečima, moguće je učestvovati u deliberaciji sa samim sobom - učiniti ljude „imaginativno prisutnim“. Međutim, iako se na ovaj način prepoznaje pozitivan uticaj deliberacije koji takav *kognitivni proces* donosi, postavlja se pitanje da li takav unutrašnji proces može u potpunosti da zameni ovu „eksterno-kolektivnu“ dimenziju (Goodin, 2000, 2003).

Razlozi za sumnju u pozitivan odgovor na ovo pitanje su brojni. Ovakvo shvatanje deliberativnog procesa pre svega dovodi u pitanje sposobnost da se drugi ljudi učine „prisutnim“ bez da ih stvarno upoznamo, ili sposobnost da razumemo argumenti drugih ljudi bez da ih stvarno čujemo. Takve sumnje ukazuju na to da je potreban neki element stvarne interakcije i komunikacije među ljudima (Goodin 2003)⁵⁸. Kao što je Šapiro (Shapiro) istakao, „mi možemo biti pojedinačno reflektivni, ali ne možemo biti pojedinačno deliberativni“ (Shapiro 2002: 197). Dakle, iako je ovaj interno-refleksivni aspekt deliberacije važan, on ne može u bukvalnom smislu zameniti eksternalističko-kolektivni aspekt. U praksi su ova dva načina neraskidivo isprepletena. Bez obzira na pokušaj davanja većeg prostora unutrašnjem procesu, teoretičari koji ovo naglašavaju ipak moraju na kraju da priznaju da ukoliko govorimo o istinski demokratskoj proceduri, ishodi deliberacije moraju u jednom trenutku biti potvrđeni kroz eksternalističko-kolektivnu formu. Mi ćemo u daljem toku rada, kada budemo razmatrali ulogu kognitivnog diverziteta u deliberativnoj praksi, pružiti dodatno i detaljnije objašnjenje, podržano psihološkim nalazima, zbog čega smatramo da je ovaj drugi način obezbeđivanja reprezentacije bolji i zašto deliberacija mora imati formu eksterne, interpersonalne komunikacije.

Činjenica da su teoretičari druge generacije deliberativne demokratije prepoznali da razlike i neslaganja među ljudima, razlike u načinu na koji pristupaju problemu, različite forme komunikacije, razlike u kognitivnim kapacitetima za rešavanje problema imaju veliku važnost i predstavljaju značajan aspekt pluralističkog društva, u velikoj meri je oblikovalo način na koji razmišljamo o politici. Prihvativši ovo, oni su u svoje deliberativne modele „ukalkulisali“ činjenicu da ljudi u velikoj meri, i razumno, imaju duboka neslaganja po pitanju toga šta treba uraditi i kakve kolektivne odluke treba

⁵⁸ Goodin brani potrebu za fizičkom komunikacijom među pojedincima oslanjajući se na pitanje legitimnosti demokratskih odluka (Goodin, 2003: 108-109).

doneti. Ovi uvidi će biti od velike važnosti za naš argument o značaju kolektivnog diverziteta u rešavanju problema. Pokazaćemo, dakle, da postojanje raznovrsnih pristupa kod realnih građana koji učestvuju u realnoj deliberaciji ne predstavljaju problem za demokratiju i demokratski izbor, već dodatni podsticaj za njeno podržavanje. Rezultati koji ovo pokazuju govore u prilog teze da „privilegovana elita“ ne bi trebalo da bude jedina koja učestvuje u donošenju političkih odluka, i to ne samo iz čisto proceduralnih, već ni iz epistemičkih razloga.

Uzimajući u obzir prethodno navedeno, teoretičari druge generacije mahom su zastupali stav da koncepcija koja promoviše mogućnost dostizanja konsenzusa i tvrdi da su građani istinski nepristrasni prilikom deliberacije zapravo ignoriše realne razlike među ljudima. Koncepcija koja promoviše samo jedan oblik rasuđivanja „ne uspeva da uvidi koliko je rasuđivanje oblikovano određenom kulturom, društvenim i jezičkim praksama i identitetima. Ukoliko je nepristrasnost orijentisana na dolaženje do konsenzusa uz pomoć „snage boljeg argumenta“, onda će neki glasovi biti „odbačeni kao slabi...“ (Held 2006: 244). Shvatanje deliberativne demokratije koju zastupaju na primer Gutman (Gutmann) i Tompson (Thomson) se ne bazira na nadi da će deliberacija razrešiti sve (moralne) konflikte, već na nametanju obaveze građanima da se odluče za određene alternative i zatim daju ostalim članovima zajednice prihvatljiva opravdanja za svoj izbor. Ukoliko neki problemi ostanu nerešeni i ne mogu biti tretirani kao posledica nepostojanja dijaloga, od učesnika deliberacije traži se da pronađu način da se prilagode onima sa kojima se razmimoilaze u mišljenju. Taj napor za prilagođavanjem ispoljava međusobno poštovanje koje građani imaju jedni prema drugima (Gutman & Thompson, 1996, 2004).

Rekli smo da među teoretičarima prve generacije postoje i oni koji su tvrdili da u slučajevima u kojima nije izgledno da će se doći do konsenzusa, deliberacija mora biti završena glasanjem. Tada težnja za ishodom oko kog će *svi* biti saglasni ustupa mesto težnji za ishodom oko koga je *većina* saglasna (npr. Manin 1987, Cohen 1997). Ovo je neka vrsta „drugog najboljeg“ rešenja. Međutim, gotovo svi kasniji autori ne samo da posežu za procedurom glasanja kao „drugom najboljom opcijom“, već je smatraju neizostavnom (Saward, 1998), pa čak i istinskom osnovom legitimnog autoriteta (Prezeworski, 1998), bez koje deliberativni model ne bi bio potpun. „To će reći,

uključite diskurzivne i deliberativne elemente u srce političkog procesa, ali donesite konačne odluke pomoću čisto agregativnih procedura“ (Goodin, 2008:124). Agregativna faza postaje kompatibilna sa deliberativnom fazom koja sada, iako centralna i neizostavna, nije više jedina koja je valjana za demokratsko odlučivanje, već pre njegov integralni deo. Korišćenje i kombinovanje oba mehanizma, dovodi do legitimnih demokratskih odluka (Miller, 1992; Dryzek & List, 2003).

Ovi teoretičari su, dakle, mahom odustali od ideje o (racionalnom) konsenzusu kao cilju deliberacije, naglašavajući vrednost neslaganja u političkoj demokratskoj praksi. Kako Valdron (Waldron) zanimljivo primećuje „očigledna potreba koju članovi određene grupe imaju za zajedničkim okvirom ili odlukom ili pravcem delovanja po nekom pitanju, čak i s obzirom na neslaganje oko toga šta bi taj okvir, odluka ili delovanje trebalo da bude, jesu okolnosti politike“ (Waldron 1999:102). Međutim, iako prepoznata i priznata, karakteristika stvarne demokratske prakse koja uključuje različitost i neslaganje među pojedincima kod većine teoretičara druge generacije, kao i kod njihovih prethodnika⁵⁹, bila je interpretirana isključivo u odnosu na proceduralne vrednosti. Oni su uglavnom smatrali da neslaganje među građanima ima pozitivne efekte jer pomaže da se razvije osećaj tolerancije, međusobnog poštovanja, jednakosti i reciprociteta (Guttmann & Thompson, 1996, 2004) Ovo neslaganje, izneto javno, u deliberativnom forumu, doprinosi tome da ljudi osveste i razjasne sukobe koje imaju, „promoviše legitimnost kolektivnih odluka“, „ohrabruje altruističke perspektive o javnim pitanjima“ i „promovišu međusobno poštovanje u donošenju odluka“ (Machado, 1999: 7–8). Drugi rečima, vrednost deliberativne procedure u rešavanje neslaganja uglavnom nije bila posmatrana u svetlu njenog potencijala za skupljanjem znanja, praćenje istine ili sposobnosti da da dovede do „boljih“ odluka (Landemore, 2017). Ipak, postojala je nekolicina teoretičara druge generacije koji su smatrali da deliberacija

⁵⁹ U tom smislu, kod većine teoretičara druge generacije deliberativne demokratije nije došlo do velike promene po ovom pitanju u odnosu na njihove prethodnike. Jedna od glavnih karakteristika verzije deliberativne teorije koju zastupaju teoretičari prve generacije bila je epistemička apstinencija. Kako Landemore navodi „To je model demokratske legitimnosti u kom bi slobodni i ravnopravni građani trebalo da razreše svoje nesuglasice kroz razmenu argumenata koja je zasnovana na međusobnom poštovanju, uzdržavajući se od zahteva za konceptom istine, s obzirom da se taj koncept posmatra kao nepotrebno razdoran i netolerantan“ (Landemore 2017: 279).

ima, ili mora imati, i epistemičku vrednost (Estlund 1997, 2008; Marti 2006; Anderson 2006). O ovome će više reći biti u narednom odeljku.

Jedno od pitanja bilo je i kako je moguće učiniti deliberaciju izvodljivom u praksi i kako treba da izgledaju *institucije* u okviru kojih će se deliberacija odvijati (Parkison 2006). I upravo je ovo pitanje, više nego bilo koje drugo, odredilo ono što Elstub (Elstub 2010) naziva prelaskom ka trećoj generaciji deliberativnih demokrata. Iako je cilj bio da se ponudi praktičnija verzija deliberativne demokratije, nije se odstupalo od njenih normativnih ideala. Drugim rečima, ideal ostaje i dalje atraktivan ali postaje predmet praktičnog interesa i eksperimenta. Četiri različita (iako povezana) teorijska načina poimanja deliberacije treće generacije nude mehanizme za zaobilaženje problema veličine današnjih država i broja ljudi u njima. Prva dva modela se baziraju samo na podeli većih deliberativnih grupa na manje podskupove (koji se odvijaju u više manjih grupa *paralelno* ili pak *nepovezano*⁶⁰), a druga dva na ideji podele deliberativnog rada među učesnicima deliberacije (koja se odvijaju sukcesivno). Ono što prva dva modela zapravo pokušavaju da pokažu jeste kako različiti „mikro“ modeli mogu biti prilagođeni masovnoj javnosti (Ackerman & Fishkin 2002, 2005; Fishkin, 1997; Fishkin, Luskin, Jowell, 2000), dok druga dva pokušavaju da preoblikuju deliberativne principe u odnosu na „makro“ sisteme, odnosno društvo u celini (Mansbridge 1999; Parkinson 2006; Dryzek 2011; Parkinson & Mansbridge, 2012).

⁶⁰ Ovde nećemo ulaziti u detalje koji se tiču ova dva modela, jer nisu relevantni za naš rad. Na institucionalna rešenja koja imaju veze sa našom tezom i detaljima vezanim za njih osvrnućemo se detaljnije u šestom poglavlju ove teze. Ukratko, paralelna deliberacija podrazumeva nekoliko grupa koje paralelno odlučuju o nekoj odluci pomoću deliberacije, čime se obezbeđuje veći broj ljudi koji učestvuju u deliberaciji, a izbegava prigovor o nemogućnosti jedinstvenog foruma koji bi uključio mnogo ljudi. Ovde je zadovoljen zahtev za legitimnošću koji podrazumeva da što je veći broj pojedinaca uključeno u proces, to je ishod legitimniji. Na kraju, svi glasaju i tako se obezbeđuje objedinjena odluka. Ono što je problem sa ovim modelom jeste činjenica da će deliberacija među grupama biti vrlo neujednačena. Neki forumi će biti bolji, neki lošiji. Mi ćemo tvrditi u prilog mikro rešenja koje podrazumeva jedinstvene ili nepovezane forume (u zavisnosti od problema o kom se odlučuje), čiji će članovi biti izabarani nasumično. O ovome će biti reći kasnije. Tvrdićemo da ovaj nasumičan izbor obezbeđuje vrlo visok nivo reprezentacije društva u celini i da time obezbeđuje legitimnost odluka do kojih takve grupe dolaze. Za više detalja na ovu temu vidi Johnstone, 1989; Papineau, 1994).

Mikro modeli su oslonjeni na Rolsovu tradiciju, na ideal demokratske deliberaciji koja se praktikuje u sudovima (Rawls 1971)⁶¹. S obzirom da je prvobitna zamisao uključivala ljude koji imaju sposobnost da se usmere isključivo na „javno dobro“, koji su suvereni i nepristrasni, mikro modeli su često kritikovani kao suviše „elitistički“ - takvi zahtevi su činili veliku većinu građana beskorisnim za sam proces.⁶² Međutim, ovi mikro modeli, videćemo, mogu biti i drugačije koncipirani, tako da grupa građana koja učestvuje u mikro deliberaciji jednostavno treba da bude reprezentativna za čitavo društvo (da bude realna, a ne idealna slika društva u celini). Makro modeli, su, s druge strane, više oslonjeni na Habermasovu tradiciju, naglašavajući sferu jedne šire, neformalne, svakodnevnne i spontane deliberacije⁶³ (Habermas 1996).

Ovi (neelitistički) mikro modeli, dakle, podrazumevaju manje deliberativne grupe, čiji su članovi izabrani ili nasumično ili promišljenim i pažljivim izborom, sa željom da taj izbor doprinese što reprezentativnijem uzorku koji bi pokrio sve demografske podele i kategorije koje postoje u društvu. Obe procedure dovode do toga da tako izabrana grupa predstavlja „društvo u malom“, čiji članovi prvo diskutuju, a zatim glasaju o određenom pitanju. Građanske porote, građanske konferencije, deliberativna izjašnjenja itd, jesu direktne manifestacije osnovnih principa koji stoje iza ovog modela. Njihov cilj je da na jednom mestu okupe ljude koji su pogođeni nekim problemom i da nakon toga, pomoću deliberacije, podržane pažljivo izbalansiranim materijalima i informacija, i agregacije stavova koja nakon toga sledi osiguraju legitimne kolektivne odluke. Ceo ovaj proces dešava se u okviru pažljivo konstruisanih, formalnih „bina“ koje su podržane od strane države. Makro modeli, s druge strane podrazumevaju više neformalne oblike komunikacije, koje uključuju veći broj ljudi i usmerene su na proces deliberacije i formiranja mišljenja među građanima, ali koja se dešava bez formalne organizacije ili strukture, u otvorenom javnom diskursu koji se

⁶¹ Rolsova poznata tvrdnja jeste da „u uređenju u kome sud ima moć da preispituje pitanja ustavnosti zakonodavnih ili izvršnih akata, javni um jeste um vrhovnog suda“ (Rawls 1971: 231).

⁶² Vidi Young, 2001.

⁶³ Vidi Habermas, 1996.

odvija putem medija, građanskih udruženja, društvenih mreža i društvenih pokreta (Dryzek, 2000).⁶⁴

3.3. Epistemički pristupi deliberativnoj demokratiji

Iako su prvi teoretičari deliberativnog modela demokratije podrazumevali da će se građani uključiti u proces čisto racionalne argumentacije, ova očekivanja nisu bila u skladu sa empirijskim dokazima do kojih se došlo u okviru bihejvioralne ekonomije i socijalne psihologije, a koji otkrivaju da su ljudi samo „ograničeno racionalni“⁶⁵. Druga generacija deliberativnih demokrata imala je realističniji pristup u odnosu na njegov ideal. Ovi teoretičari činjenicu ograničene racionalnosti nisu videli kao problem za deliberativnu demokratiju, već pre kao podstrek. S obzirom da pojedinci pri procesu donošenja odluka redovno koriste niz predrasuda (koje onda umanjuju njihovu sposobnost da budu samokritični i ozbiljno i nepristrasno uzmu u obzir interese drugih i drugačije stavove), neki teoretičari druge generacije su ukazivali upravo na sposobnost demokratske deliberacije da ublaži probleme sa ograničenom racionalnošću pojedinačnih aktera⁶⁶. Ovi teoretičari su, rekli smo, ozbiljno uzimali u obzir kompleksnost današnjih društava, raznolikost, pluralizam, nemogućnost dostizanja konsenzusa, potrebu za glasanjem nakon procesa deliberacije, veličinu i socio-ekonomske nejednakosti, potrebu za ekspertima u raznim oblastima i globalizaciju (Elstub, 2010: 293), spajajući tako prvobitno stanovište deliberativne demokratije sa praktičnim uslovima i zahtevima. Zbog toga teoretičari druge generacije ostavljaju prostor i za druge oblike komunikacije koji više odgovaraju raznovrsnoj društvenoj strukturi i realnim kognitivnim kapacitetima pojedinačnih građana, ne napuštajući u potpunosti zahtev za davanjem racionalnih argumenata, koji i dalje vidi kao najpoželjniji oblik komunikacije. Ove intervencije teoretičara druge generacije odlučivo su pomogle u shvatanju epistemičke koristi od grupne deliberacije. Uvođenje

⁶⁴ Iz ovoga je jasno da su makro modeli prvenstveno fokusirani na proces formiranja mišljenja, dok glavni cilj u okviru mikro modela predstavlja donošenje odluka (Hendriks, 2006).

⁶⁵ Vidi Simon & March, 1958. U okviru danas dominantnih pristupa izučavanju odlučivanja, suđenja i zaključivanja, ubedljivo je demonstrirano postojanje kognitivne ograničenosti kod ljudi, ukazivanjem na brojne greške koje ljudi prave pri odlučivanju, suđenju i zaključivanju, i što je još važnije, one su sistematske, istovetne i predvidljive za većinu pripadnika ljudske vrste. Ti fenomeni su nazvani kognitivne iluzije ili pristrasnosti (Tversky & Kahneman, 1974; Kahneman, 2003, 2011).

⁶⁶ Vidi npr. Fearon 1998.

raznovrsnijih oblika komunikacije zapravo uvećava količinu prisutnog znanja i uvida, što onda, videćemo, dovodi do epistemički boljih demokratskih odluka. Razmatranja realističnih, a ipak normativno poželjnih demokratskih institucija, koja su bila u fokusu teoretičara treće generacije deliberativnih demokrata, takođe će biti od značaja za naš rad i pružanje smernica za epistemičku korist od deliberacije u domenu stvarnog donošenja političkih odluka.

Iako smo rekli da je većina teoretičara prve generacije deliberativnih demokrata imala epistemički neutralan stav prema odlukama do kojih deliberativna procedura dovodi, zanemarujući na taj način „sposobnost“ demokratije „da prati neku od procedure nezavisnu istinu“, savremene diskusije o epistemičkoj demokratiji počinju sa Koenovim uticajnim člankom „Epistemičko shvatanje demokratije“. Koen u tom članku pruža odgovore na izazove koje je pred demokratsku teoriju postavila teorija društvenog izbora. Polazeći od rada Kolemana i Ferdžona (Coleman & Ferejohn, 1986), Koen komentariše Rajkerovo shvatanje demokratije koje negira postojanje procedure za objedinjavanje preferencija izraženih putem glasanja, koja bi nas ubedila da je njen ishod izričiti pokazatelj opšte volje i opšteg dobra. Tvrdeći da Rajkerov pogrešan zaključak o besmislenosti demokratskog ishoda počiva na čisto proceduralnom tumačenju demokratije, koje se oslanja na shvatanje mehanizma za identifikaciju volje određene grupe ljudi u smislu „procedure koja u većini slučajeva pruža konzistentan poredak iz skupova pojedinačnih poredaka“⁶⁷, Koen uvodi stanovište „razumnog ili epistemičkog populizma“ (Cohen, 1986). Ovo stanovište se zasniva na tome da ishod glasanja ili deliberacije predstavlja samo jedan nesavršeni, pogrešivi *pokazatelj* opšte volje.⁶⁸ Rajkerov zaključak se, tvrdi Koen, može izbeći ukoliko se sa čisto proceduralnog shvatanja demokratije pređe na *epistemičko*. Jedan od razloga zašto tvrdnju da većinsko glasanje može pružiti jake dokaze o opštoj volji jeste već pomenuta

⁶⁷ S obzirom da takve procedure nema, tvrdi dalje Rajker, nijedna *grupa* zapravo i ne poseduje *volju*. Opšta volja, kako je Rajker ovde definiše, jeste prazan skup, a populizam je zbog toga pogrešno stanovište (Riker 1982).

⁶⁸ Koenova formulacija epistemičke pozicije počiva na pomenutom Rusoovom objašnjenju da volja svih, izražena kao rezultat glasanja (prostog većinskog stava) koji uključuje pojedinačne preferencije ili sudove zasnovane na pogrešnim informacijama, na sebičnim i ličnim interesima, na kognitivnim ograničenjima pojedinačnih delatnika, često može da greši. To znači da se ovi problemi ne vezuje samo za prosto većinsko pravilo, već i za deliberaciju. Postojanje ovakvih negativnih aspekata govori o tome da i deliberaciji i njenom kvalitetu, kao i kvalitetu njenih ishoda, prete iste ove opasnosti.

Kondorseova teorema porote. Međutim, Koen smatra da epistemički populisti ne smeju uzeti za sigurno da će pretpostavke pod kojima ova teorema važi - da će sposobnost suđenje pojedinačnih članova grupe biti nezavisna, na visokom nivou i stabilna, kao i da će građani biti motivisani da glasaju u skladu sa svojim sudom, a ne ličnim preferencijama - biti zadovoljene. Koen je već tada počeo da gaji sumnju u ideju da je samo jednostavna agregacija pojedinačnih mišljenja o „opštem dobru“ ono što leži u osnovi demokratskog izbora. „Opšta volja je“, na prvom mestu, „definisana u smislu idealne procedure deliberacije...dok se [na drugom] demokratsko donošenje odluka tumači kao nesavršena procedura koja, kada je dobro organizovana, može da pruži dokaze o tome na koji način je najbolje postići predmet opšte volje“ (Cohen, 1986: 32).

Epistemički pristup demokratiji Koen je označio kao „skorašnju paradigmu u demokratskoj teoriji“ (Cohen 1986). On je „epistemičku demokratiju“ okarakterisao pomoću tri glavne pretpostavke. Prvo, postoje ispravne odluke koje su u skladu sa nekim standardom ispravnosti koji je nezavistan od procedure. Ovaj od procedure nezavisni standard mora da postoji kod epistemičkog populizma, jer bez njega populizam predstavlja ono stanovište koje Rajker kritikuje⁶⁹. Ovaj standard se često označava i kao zajedničko dobro, opšta volja ili opšti interes. Taj opšti interes je nezavistan od onoga što predstavlja *trenutni* interes, s obzirom da on može biti zasnovan na pogrešnim informacijama, zabludama i privatnim interesima. Drugo, demokratsko donošenje odluka se odnosi na pojedince koji izražavaju svoj sud, tj. svoje uverenje o tome šta je ispravna odluka ili moguće rešenje, a ne svoje lične preferencije. Drugim rečima, demokratsko odlučivanje je suštinski *kognitivan proces*. Treće, proces donošenja odluka je proces prilagođavanja pojedinačnih stavova koji predstavlja reakciju na verovanja drugih o tome šta je ispravna odluka (Cohen, 1986: 34). Zbog

⁶⁹ U prethodnom poglavlju smo videli da je Rajker kritikovao populizam kao stanovište koje tvrdi da ishod glasanja, koji nastaje kao rezultat većinskog pravila, sam po sebi predstavlja *opštu volju naroda*. Volja naroda, koja se otkriva kroz proceduru glasanja, kako Rajker tumači populizam, ekvivalentna je slobodi naroda, jer jedino njoj duguje poslušnost (Riker 1982:14). Polazeći od ovog shvatanja populizma i uzimajući u obzir rezultate do kojih je došla teorija društvenog izbora (nekonzistentnost društvenog izbora koja je demonstrirana teoremom nestabilnosti i postojanjem cikličnih preferencija), Rajker zaključuje da treba odbaciti ovakvo tumačenje demokratske procedure. Ovi rezultati su ga naveli na zaključak da su ishodi do kojih demokratska procedura vodi, kao i sama demokratska procedura, besmisleni. On je smatrao da se uloga demokratije i njena vrednost iscrpljuje u jednostavnom shvatanju po kom ona predstavlja mehanizam za ograničavanje volje onih koji su na vlasti.

toga je deliberativni aspekt važan deo epistemičke demokratije po kojoj je osnov (za neke jedini) na kom počiva autoritet i legitimnost demokratskih procedura, upravo njena sposobnost da "prati istinu", tj. da dođe do ispravnih odluka.

Kao što smo već pomenuli govoreći o teoretičarima prve generacije deliberativne demokratije, karakteristike demokratske procedure o kojima govori Koen, kao pripadnik te prve generacije, predstavljaju pre normativni ideal, idealnu proceduru deliberacije, nego ono što zaista pronalazimo u realnim demokratskim sistemima. Koenova idealna procedura deliberacije podrazumeva da se građani slažu oko konkretnih principa i vrednosti.⁷⁰ Za Razliku od Rolsa koji se koristi samo hipotetičkom idejom „početne pozicije“, Koen insistira na institucijama koje bi podražavale njegov ideal, jer taj ideal predstavlja model za ono kako te institucije treba da budu ustrojene. Takve institucije obezbeđuju veću političku informisanost, kompetenciju i motivaciju građana, ističući tako u prvi plan potencijal demokratskog odlučivanja za proizvođenje dobrih rezultata.

Odbacujući unapred date normativne standarde koji bi odredili koje su odluke dobre, Koen zagovara (kao i Habermas) slobodnu proceduru demokratskog odlučivanja, u kojoj su „učesnici obavezani samo rezultatima njihove deliberacije i njenim preduslovima“ (Cohen 1986: 22). Pretpostavljajući slobodnu deliberaciju zasnovanu na razumnim argumentima, u kojoj su svi učesnici jednaki u smislu da se njihovi argumenti razmatraju samo u odnosu na valjanost razloga koje nude u odbranu svog stanovišta, bez obzira na ekonomske ili društvene nejednakosti, ishod predstavlja odluka koju svi smatraju ubedljivom i dobrom. Drugim rečima, odluka oko koje postoji konsenzus, proistekla kao rezultat deliberacija u okviru idealno zamišljene procedure, biće ispravna. U slučaju kada nije moguće postići konsenzus u ograničenom vremenu, Koen dopušta upotrebu većinskog glasanja, tvrdeći da će i u tom slučaju sabiranje deliberacijom formiranih sudova pokazati koji je ishod najbolji (Cohen, 1989: 75).

Estlund (Estlund) smatra da ovakvo stanovište ima svoje probleme. Glavni problem sa Koenovom teorijom je, po njemu, to što pretpostavlja idealnu proceduru sa idealnim

⁷⁰ Kada Koen zamišlja primer konsenzusa građana oko principa pravde ili opšteg dobra kao primer koristi Rolsove principe pravde, govoreći da bi idealni građani morali da se slože oko toga šta konkretno podrazumevaju ti principi (ali ne da im budu unapred zadati) i da onda delaju u skladu sa tim znanjem a ne svojim ličnim preferencijama (Cohen, 1986). Iako je jasan uticaj Skenlona, Habermasa i Rolsa, Koen ne koristi "veo neznanja" u svom objašnjenju (Estlund, 2008: 240).

učesnicima deliberacije. Legitimne demokratske odluke jesu one koje bi, na racionalnim osnovama, *svim* građanima bile prihvatljive, bez obzira na razlike u njihovim moralnim, filozofskim i religioznim stanovištima.⁷¹ Estlund ovo smatra sumnjivim i neopravdanim zahtevom. U Koenovoj idealnoj deliberativnoj zamisli, od učesnika se očekuje da budu oslobođeni sebičnih interesa i svojih partikularnih uverenja, i da budu usmereni samo na razumevanje i poštovanje drugih učesnika i opšteg dobra. Polazeći od takvih pretpostavki, ishod demokratskog odlučivanja, takođe, mora biti ispravan. Prenoseći to na ravan realne prakse, on se oslanja na institucije koje bi onda trebalo da „imitiraju“ ovu idealnu zamisao, pri čemu bi onda i posledice realne deliberacije, kao što smo već rekli, trebalo da budu ispravne. Estlund tvrdi da ova pretpostavka počiva na neopravdanoj analogiji između demokratije i kontraktualizma (Estlund, 2003). Estlund pre svega ima na umu Skenlonov (Scanlon) kontraktualizam, koji predstavlja etičko gledište koje svoju normativnu osnovu za procenu moralnosti crpi iz pozivanja na neku vrstu razložne saglasnosti između pojedinačnih delatnika. Opravdanost pojedinačnih moralnih postupaka bazira se na saglasnosti oko opštih principa koje drugi, slično motivisani, ne bi mogli da odbiju. On kaže da je (pojedinačan) „postupak pogrešan ako bi njegovo izvođenje pod određenim okolnostima bilo zabranjeno bilo kojim skupom principa za opštu regulaciju ponašanja koje niko razumno ne bi mogao da odbije kao osnovu za dolazak do informisane, nenametnute opšte saglasnosti“ (Scanlon, 1998:153). Preslikavajući kontraktualizam na političko-demokratsku stvarnost, po tumačenju nekih autora, iz same činjenice da postoje hipotetički uslovi za društveni izbor koji obezbeđuju principe pravde sledi i to da u realnim demokratskim društvima približavanje ovim hipotetičkim uslovima povećava šanse za dolaženje do boljih i pravednijih demokratskih odluka (Barry, 1995:100). Iako analogija sa demokratijom, kako je shvataju deliberativne demokrate, u ovom slučaju Koen, deluje gotovo samoočigledno, Estlund kaže da s obzirom da u modernim demokratskim uređenjima postoje velike i duboke razlike i neslaganja oko toga šta je ispravno, nema razloga da verujemo da će specifična vrsta demokratije (njegova idealna deliberativna procedura) biti smernica za kreiranje realnih političkih institucija koje će nam dati ispravne ishode.⁷² „Demokratske

⁷¹Ali ne iz čisto proceduralnih razloga. Koen smatra da su građani vođeni standardima za bolje ili lošije političke odluke, u smislu toga da li su prihvatljive *svim* razumnim građanima.

⁷² Iako uočavamo sličnost sa Rolsovim principima pravde koji su nastali iz „vela neznanja“, ovde je bitno ponovo naznačiti da Koenova idealna procedura nije isto što i Rolsova početna

procedure treba da budu tako dizajnirane da odražavaju strukturu ovog tipično kontraktualističkog stanovišta idealne deliberacije, tako da Koen podržava verziju proceduralne sličnosti. Problematičnije analitičko pitanje jeste da li njegova potvrda proceduralne sličnosti ima za cilj da tvrdi da bi to promovisalo i sličnost ishoda.... Izbor u kontraktualističkoj situaciji je drugačiji od situacije demokratskog izbora na način na koji sprečava ovaj drugu situaciju da ima bilo kakvu sistematsku tendenciju da proizvede iste ishode kao što je to slučaj u prvoj“ (Estlund, 2003: 392,399). Estlund dakle smatra da niti analogija stoji⁷³, niti se mogu opravdati razlozi za optimizam u vezi sa ishodima realne procedure. Ono na čemu se zasniva vera u dobre ishode kod kontraktualističke pozicije jesu razumni sebični interesi ugovornih strana i pravo na veto u slučaju onih odluka koje su u neskladu sa onim što pojedinačna ugovorna strana smatra poželjnim. Ni jedan ni drugi momenat nisu zastupljeni, smatra Estlund, u Koenovoj viziji deliberativne idealne procedure koja podrazumeva opšti interes, te njegovo stanovište nema odakle da crpi snagu za analogiju između dobrih ishoda ove dve procedure.

Iako, dakle, Koen odbacuje unapred definisane standarde i naglašava da se „ispravnost“ odluka definiše u okviru same (idealne) procedure, a ne pre nje⁷⁴, on zapravo smatra da je „dobro [ispravna odluka] fiksirano idealnom, a ne stvarnom, deliberacijom i da se stvarna deliberacija drži ovog nezavisnog standarda koji joj logički prethodi“ (Estlund 1997b: 263). Estlund, dakle, odbacuje ovakvo opravdanje zbog toga što je normativni standard udaljen od realnog procesa. On nudi novu odbranu epistemičke demokratije, koji naziva „*epistemički proceduralizam*“, a koja se razlikuje od onoga što on označava „teorijama ispravnosti“.⁷⁵ Kod „teorija ispravnosti“ je *legitimnost* zapravo nedostižan ideal, budući da se od demokratskih procedura i

pozicija, zato što ne polazi od onoga što je unapred dato, već od onoga što u uslovima razumnog pluralizma nastaje kao rezultat diskusije između slobodnih i jednakih. Zato je Koenova procedura sličnija Skenlovom kontraktualizmu.

⁷³ Postoje mnoge razlike između hipotetičke ugovorne situacije i realne demokratske procedure. Ugovorne strane imaju iste pregovaračke moći, imaju pravo veta. U realnim demokratijama ovo nije slučaj (Estlund 2008).

⁷⁴ Zato se Estlund delimično slaže da ovaj momenat Koenovu poziciju čini epistemičkim stanovištem, budući da postoji od procedure nezavistan standard ispravnosti.

⁷⁵ U slučaju „teorija ispravnosti“, kako ih Estlund označava, koje su usresređene samo na odluke, procedura je opravdana samo kada, i u meri u kojoj, dovodi do ispravnih odluka (u bilo kom smislu), a neopravdana je u svakom slučaju kada nije tako (vidi Estlund, 1997: 174, 187-191; 2008).

institucija za donošenje odluka zahteva, ukoliko su legitimne, da *garantuju* (uvek) ispravnost odluka. Estlundov epistemički proceduralizam predstavlja mnogo slabije stanovište, po kom su odluke koje proističu iz demokratskih procedura legitimne ukoliko građani *obično* imaju razloga da misle da su one pravedne i da se za njih mogu pružiti opravdanja, bez obzira što u to nisu sigurni.

Estlundova pozicija ima za cilj da izbegne probleme čisto proceduralnih teorija demokratije, s jedne strane, ali i probleme čisto epistemičkih teorija, s druge. On odbacuje ne-epistemička stanovišta kao što je racionalni deliberativni proceduralizam, opisivajući ga kao stanovište zasnovano na davanju razloga, gde procedura proizvodi fer ishode samo zbog toga što su oni rezultat „procedure koja prepoznaje razloge“ (Estlund, 1997a: 179). Estlund ispravno primećuje unutrašnju nekonzistentnost ovog stanovišta. Ukoliko razlozi koji se u deliberativnom procesu iznose nešto znače, onda to mora biti zato što su vrednovani na nekoj skali koja je nezavisna od procedure, po kojoj se dobri razlozi vrednuju više od loših. S druge strane, on svoje stanovište suprotstavlja teorijama po kojima su „političke odluke legitimne samo ako su ispravne u skladu sa standardima koji su nezavisni od procedure...[podrazumevajući da su upravo demokratske procedure] dovoljno precizne da postignu opšte sprovođenje zakona i politika legitimno, pod povoljnim uslovima“ (Estlund 1997a: 181). Estlund ovde ima na umu Rusoa. Ovo, stanovište, po Estlundovoj proceni, jeste “suviše epistemičko” (Estlund 1997a: 181). Umesto toga, on se zalaže za epistemički proceduralizam kao srednje rešenje između prostog proceduralizma i “teorija ispravnosti”.

Epistemički proceduralizam jeste stanovište po kom su „demokratski proizvedeni zakoni legitimni i autoritativni zato što su proizvedeni pomoću procedura koje imaju tendenciju da dovedu do ispravnih odluka“ (Estlund, 2008: 8). Drugim rečima, Estlund tvrdi da kriterijum političke legitimnosti zavisi od toga da li neki oblik političke vladavine proizvodi bolje rezultate od procedure nasumičnog izbora. Demokratske odluke postaju na taj način epistemički privilegovane. Kada ishod ne bi imao nikakav značaj u proceni procedure za donošenje odluka, onda se ni vrednost te procedure ne bi menjala sa promenom bilo kog svojstva kod onih koji učestvuju u toj proceduri odlučivanja. To deluje malo verovatno. Ukoliko bi se, kaže Estlund, radilo samo o tome da je demokratija fer procedura za donošenje političkih odluka koje su obavezujuće za

sve, onda bi i bacanje novčića bila dobra alternativa (daleko jeftinija i jednostavnija). U uvodnom delu rada smo pomenuli da, proceduralno gledano, verovatno samo potpuno nasumičan izbor (kao što je bacanje novčića ili recimo bacanje kockice sa 20, 30 ili 100 strana, ukoliko postoji više opcija) može osigurati da nijedno svojstvo neće predstavljati prednost neke opcije, to jest da je samo nasumičan izbor istinski fer i pravedan. Estlund ovo vidi kao *reductio ad absurdum* za stanovište čistog proceduralizma s obzirom da pokazuje da je pravičnost, u najboljem slučaju, slučajna, a ne fundamentalna vrednost.

To što ne primenjujemo kockicu ili lutriju kada donosimo odluke, zapravo znači, po Estlundu, da prihvatamo da sama pravičnost procedure nije jedini razlog, već da postoji neki spoljašnji kriterijum ili vrednost na osnovu kog se opredeljujemo za određeni mehanizam odlučivanja. Epistemički pristup je po sebi vredan zato što može da opravda praksu većinskog pravila na način na koji jednostavan zahtev za pravičnošću ne može. Postojanje ovih spoljašnjih kriterijuma, koji se označavaju kao „od procedure nezavisni standardi“, „ne znači da su „standardi nezavisni od bilo koje moguće ili zamišljene procedure, već samo da su (logički) nezavisni od realne procedure koja je dovela do ishoda o kome je reč“ (Estlund, 1997b: 263). Međutim, Estlund dodaje i da sama verovatnoća da većina, koja učestvuje u fer procesu donošenja odluka, proizvede rezultate koji su ispravni ne pruža manjini moralno opravdanje i razlog da se odrekne sopstvenog mišljenja. Estlund zbog toga veruje da ako kombinujemo zahteve za fer procedurom i epistemičkom vrednošću njenih ishoda, onda i problem sa tiranijom većine i opcijom bacanja novčića mogu da se izbegnu. Iako smatramo da ovo predstavlja najveću snagu Estlundovog stanovišta, naš stav je da ovde postoje i neki važni deliberativni i epistemološki problemi.

Estlund, dakle, kaže da demokratija ne bi mogla da ima nikakav normativni autoritet, tj. pravo da zahteva poslušnost prema odlukama koje iz nje proizilaze, ukoliko ne pretpostavimo da poseduje minimalnu epistemičku moć. Ta minimalna epistemička moć je kod Estlunda označena kao „bolje od nasumičnog izbora“ i prosto pretpostavlja da demokratija ima sklonost ka dostizanju istine, „šta god ona bila“ (Estlund 2008: 18). On ne govori u čemu se tačno ta istina sastoji, šta čini ispravan odgovor, ali daje neke nagoveštaju o tome koji su to elementi koji čine loše odluke. Ukoliko je demokratija u stanju da ih izbegne, onda imamo razloga da je smatramo boljom procedurom od

nasumičnog izbora (Estlund 2008: 160). Ove loše odluke su ono što on naziva *primarna zla* (*primary bads*). Ta primarna zla, koja su loša za bilo koje društvo, „rat, glad, ekonomski kolaps, politički kolaps, epidemiju i genocid“, niko razumno ne može smatrati za dobra (Estlund 2008: 163).

Međutim, ukoliko bi ovaj epistemički kriterijum bio jedina osnova za legitimnu političku vlast, smatra Estlund, onda bi samo pojedini ljudi (eksperti), a ne narod, trebalo da vladaju jer jednostavno znaju bolje od običnih građana. Drugim rečima, ukoliko bismo se držali isključivo ovog instrumentalnog (epistemičkog) pristupa, čini se da ne bi trebalo da favorizujemo demokratiju ukoliko neke druge, nedemokratske, procedure zadovoljavaju dati zahtev u istoj ili čak u većoj meri. Estlund, međutim, odbacuje ovu vrstu platonističkog favorizovanja *epistokratije*⁷⁶ (vladavine znalaca, nekolicine prosvetljenih, filozofa kralja u Platonovom slučaju). Estlundov odgovor na ovu poteškoću jeste da pored epistemičkog mora postojati i drugi, podjedanko važan kriterijum za legitimnost političke procedure, koji on naziva kriterijumom *opšte prihvatljivosti*. Postojanje dodatnog kriterijuma znači da procedura koja bi bila epistemički superiornija od demokratske, recimo vladavina obrazovanih, ne bi bila zadovoljavajuća s obzirom na neslaganje oko toga kome treba dati pravo na više glasova. Zbog toga što epistokratija ne prolazi test opšte prihvatljivosti, ona ne može biti legitimna politička vladavina. Drugim rečima, ukoliko poštujemo razlike i neslaganje koje postoje među ljudima, onda nije moguće identifikovati „moralne eksperte“⁷⁷. Iz proste činjenice da neki ljudi donose bolje odluke od drugih ne sledi da ti pojedinci imaju veći politički autoritet od ostalih. Sa druge strane, problem je u tome što ukoliko npr. mi smatramo da je određeni pojedinac zaista mudar, i zbog toga smo spremni da ga nazovemo moralnim ekspertom, nije samo po sebi očigledno da će se i ostali članovi zajednice, na razumnim osnovama, složiti sa našom procenom. Ukoliko u uslovima razumnog neslaganja nije moguće identifikovati moralnog eksperta, koji bi kao takav bio prepoznat od strane svih, teško da će članovi zajednice prihvatiti

⁷⁶ Estlund je skovao termin „epistokratija“ kako bi označio one sisteme političkog odlučivanja koji označavaju, prvo, da su određeni pojedinci prepoznati kao mudri a onda im je na osnovu toga i dodeljeno više glasova (po osobi), ili im je pak dat veći značaj u deliberaciji (Estlund, 2008: 207)

⁷⁷ „Ne postoji moralna nauka, niti skriveni, još neotkriveni delići moralnih dokaza“ (Raz, 1988: 771)

opravdanje nečije superiorne političke moći.⁷⁸ Zbog toga što demokratija izbegava „uvredljiva poređenja“, ona ispunjava kriterijum opšte prihvatljivosti (Estlund, 2008: 36). Uloga ovog opšteg kriterijuma prihvatljivosti u Estlundovom stanovištu jeste da ograniči broj tipova procedura koje mogu biti legitimne. Njegov izbor je na strani deliberativne demokratije, s obzirom da deliberacija deluje kao procedura koja isporučuje više „ispravnih“ kolektivnih odluka.

Ono što je važno naglasiti jeste da Estlundovo stanovište dozvoljava da procedura može biti opravdana iako povremeno dovodi do pogrešnih odluka, sve dok je ona *generalno* pouzdana. Da bi ovo pojasnio, Estlund epistemičku funkciju i autoritet demokratije poredi sa delovanjem porote. On tvrdi da je upravo *tendencija* porote da donese ispravnu presudu ono što objašnjava njen autoritet. U konkretnom slučaju odluka porote mora da se poštuje, ne zbog toga što je ispravna (može da se dogodi i da nije), već upravo *zato* što ju je donela porota. Na sličan način, obaveza da se poštuju demokratske odluke proističe iz njene tendencije da proizvede odluke koje su (u većini slučajeva) „bolje ili pravednije po standardima koji su nezavisni od realnih, prolaznih, procedura koje ih proizvode“ (Estlund, 2008: 97).

Međutim, Estlundovo stanovište, iako pruža zadovoljavajuće političko opravdanje za utemeljenje legitimnosti, predstavlja vrlo „slabu“ epistemološku poziciju. Epistemološki proceduralizam jeste zanimljiva epistemološka pozicija zato što otvara prostor za istraživanje odnosa između znanja i demokratije. Da bi neka teorija bila epistemološki značajna, mora da pruži odgovor na pitanja šta znamo, kako dolazimo do onoga što znamo, kako da uvećamo to znanje. Estlund nam ne daje odgovore na ova pitanja. Ipak, njegovo stanovište predstavlja dobru odskočnu dasku za traženje odgovora na njih i njihovu primenu na demokratiju, zbog čega je značajno razmotriti neke od epistemičkih pretpostavki koje stoje u osnovi njegovog stanovišta. Iako njegova teorija daje delimičan odgovor na drugo pitanje (kako dolazimo do onoga što znamo), ono što zapravo predstavlja jači argument u Estlundovom shvatanju i odbrani demokratije jeste upravo kriterijum opšte prihvatljivosti. Problem sa ovim kriterijumom jeste što on „uopšte nije epistemički kriterijum. Njegov osnov, kao i kod blisko povezanog principa

⁷⁸ Čak i ako ispravni odgovori postoje i moraju postojati, oni nisu moralno legitimni ukoliko ih ne prihvate svi razumni građani, uprkos njihovoj epistemičkoj legitimnosti.

javnog uma, pre svega počiva na obavezanosti na poštovanje prema građanima koji poseduju mnoštvo razumnih moralnih, teoloških i filozofskih ideala“ (Anderson 2008:135). Kriterijum opšte prihvatljivosti je stoga pre sredstvo za vršenje selekcije, nego odbrana političke procedure (Peter, 2008: 48). Stoga, iako je istina da je Estlund teoretičar koji je prvi ukazao na ulogu epistemičkog autoriteta u određenju političke legitimnosti, njegovo epistemičko opravdanje je suviše „skromno“. Estlund ne kaže ništa o tome da li je demokratija, po strogo epistemičkim kriterijumima, bolja ili lošija od drugih sistema političke vladavine. Njegovo epistemičko opravdanje se svodi samo na to da pokaže da je demokratija bolja od nasumičnog izbora. Iz toga razloga smatramo da je potrebno „dopuniti“ njegovo stanovište i učiniti ga „epistemički jačim“.

Elizabet Anderson (Elisabeth Anderson) iznosi svoje stanovište o epistemičkoj vrednosti deliberativne procedure, koje se oslanja na Djujjevu pragmatičku odbranu demokratije i prevazilazi ove slabosti Estlundovog objašnjenja. Ona smatra da je deliberacija epistemički poželjna zbog svog kapaciteta da objedini „široko i asimetrično raspoređene informacije“ koje poseduju građani u demokratskom društvu, što onda obezbeđuje dolaženje do boljih odluka (Anderson 2006:11). Ljudi poseduju različite i asimetrično raspoređene informacije zbog njihove različite „geografske pozicije, društvene klase, zanimanja, obrazovanja, pola, godina, rase itd.“ (Anderson 2006: 11). Pored toga, odluke koje se u demokratiji donose imaju drugačiji uticaj na različite ljude, te je jedino u javnoj i inkluzivnoj deliberaciji moguće doći do saznanja o tome kakve široke posledice te odluke proizvode i na taj način uzeti u obzir interese svih onih na koje se te odluke primenjuju. Ovo je zbog toga što ljudi obično procenjuju ispravnost neke odluke u odnosu na same sebe i sebi slične druge. S obzirom da se Anderson oslanja na Djujjev eksperimentalni metod demokratije, njeno shvatanje deliberativne procedure podrazumeva i fazu testiranja odluka do kojih se na ovaj način dolazi, kao i njihovu reviziju u slučaju da se pokažu neispravnim. Sve ove faze predstavljaju važne momente koji obezbeđuju epistemičko opravdanje.

U prvom poglavlju smo govorili o Djujjevom viđenju demokratskog donošenja odluka kao vrlo aktivnog učešća građana u rešavanju problema, kroz stalno sučeljavanje i usklađivanje različitih informacija i iskustava koje ljudi imaju. Elizabet Anderson eksplicitno naglašava da je uključivanje svih građana u proces donošenja odluka od

velike epistemičke koristi za demokratiju, jer obezbeđuje maksimalnu raznovrsnost znanja koje poseduju njeni građani. Rekli smo i da je Djui insistirao na značaju demokratskih institucija kao što su slobodni i kritički nastrojani mediji, agencije za ispitivanje javnog mnjenja, deliberativni forumi, periodični izbori, institucije koje omogućavaju javno komentarisanje rada državnih organa, nacrti zakona. Postojanje takvih tela i institucija čini da demokratija, i samo demokratija, može samu sebe da koriguje. S obzirom na ovaj kapacitet da preispituje sopstvene odluke i ispravlja greške (korigujući odluke koje su se u praksi ispostavile pogrešnim ili nedelotvornim), Anderson smatra da demokratija predstavlja eksperimentalnu i adaptivnu formu donošenja odluka, što sve doprinosi njenoj epistemičkoj moći. Periodični izbori, istraživanje javnog mnjenja, protesti, kritički nastrojani mediji itd, utiču na demokratske predstavnike i zvaničnike i teraju ih da ozbiljno uzmu u obzir mišljenje građana i donesu bolje odluke. „Iz tog razloga pojedinci moraju biti slobodni da izraze svoje neslaganje ne samo u fazi glasanja, nego i nakon što je odluka doneta“ (Anderson 2006: 17).

Rekli smo da je Djui angažovanje demokratske javnosti u rešavanju kolektivnih problema smatrao sličnim aktivnostima otvorene naučne zajednice. Epistemičko stanovište koje zastupa Elizabet Anderson podrazumeva da, dugoročno posmatrano, vrednost ove naučne, eksperimentalne “strategije” ne zavisi od verovatnoće da će bilo koja pojedinačna odluka biti istinita, čak i u slučajevima kada je demokratska procedura ispravno primenjena. Na sličan način, mi ne možemo baciti brzi pogled na trenutno stanje u nekoj naučnoj oblasti i tvrditi da je vrlo izgledno da će se određena hipoteza ili teorija ispostaviti tačnom. Ono čemu možemo da se nadamo jeste da postoji velika verovatnoća da ćemo tokom vremena doći do naprednih rešenja - novih ideja, eliminisanja onih koje nisu prošle proveru, ili koje prosto više ne odgovaraju svojoj svrsi, ne potkopavajući one koje su još uvek otvorene za testiranje. Međutim, ne treba pretpostavljati da je bilo koje od naših verovanja istinito u objektivnom smislu. Anderson zbog svega ovoga posmatra neslaganje koje postoji među ljudima koji žive u demokratskim društvima, bez obzira da li je to neslaganje prisutno pre ili nakon što je odluka doneta, “kao epistemički produktivno, a ne samo kao stvar greške” (Anderson 2006: 2).

Elizabeth Anderson nudi epistemičko opravdanje za oba demokratska mehanizma za donošenje odluka – deliberaciju i većinsko glasanje. Deliberacija omogućava da građani razmene i steknu uvid u različita iskustva i mišljenja, uvećavajući tako količinu “javnog znanja”, dok glasanje služi da “promeni tok kolektivnih odluka u svetlu informacija o njihovim posledicama” (Anderson 2006: 14) Pozivajući se na univerzalnu inkluzivnost, deliberaciju i dinamičnost, Anderson daje objašnjenje epistemičke vrednosti demokratije. Njeno stanovište ima prednosti u odnosu na Estlundovo. Iznoseći svoje epistemičko opravdanje deliberativne demokratije Estlund jedino kaže da više ljudi znači da će se tokom javne rasprave čuti više relevantnih razloga, ne objašnjavajući dalje *zbog čega* više ljudi znači više razloga. Anderson eksplicitno ukazuje na značaj epistemičke raznovrsnosti koju inkluzivna demokratska praksa sa sobom donosi. “Raznovrsnost i neslaganje jesu centralne karakteristike demokratije” koje dalje omogućavaju da u procesu deliberacije imamo “više asimetrično raspoređenih informacija ili znanja” (Anderson 2006:16).

Međutim, i ovo stanovište ima svoje nedostatke. Iako Anderson ukazuje da deliberacija može da sakupi „raštrkano“ i raznovrsno znanje koje poseduju njeni učesnici, njeno stanovište nam ne objašnjava na koji se način onda ove raznovrsne informacije koriste i kako poboljšavaju epistemički učinak grupe, niti nam daje teorijsko opravdanje koje stoji u pozadini tog tvrdjenja. S druge strane, njeno stanovište je nedovoljno jasno epistemički određeno i u pogledu demokratske procedure glasanja. Rekli smo da Estlund uopšte ne pominje proceduru glasanja kao epistemički korisnu, dok Anderson ide korak napred u tom pravcu i većinsko glasanje označava kao (epistemički) značajno. Međutim, ova epistemička korist od većinskog glasanja formulisana je samo u smislu institucije koja obezbeđuje dinamičnost demokratske procedure - povratnu reakciju na kvalitet odluka koje su donete i evaluaciju političkih predstavnika i njihovog rada (koji se procenjuje upravo na osnovu ispravnosti odluka koje donose). Prednost od ovog demokratskog mehanizma sastoji se u činjenici da u slučajevima kada se kvalitet zakona i politika koje političari donose ispostavi kao loš, ove institucije omogućavaju građanima da reaguju i iskažu svoje nezadovoljstvo (putem glasanja, javnih protesta, kritički nastrojenih medija) zbog čega su onda donosioci odluka primorani da promene i poboljšaju kvalitet političkih odluka, jer će u suprotnom biti smenjeni sa svojih funkcija. Međutim, ni ovde epistemička korist od procedure

glasanja nije bazirana na epistemičkim karakteristikama same agregativne demokratske procedure.

Pomenuto pragmatičko opravdanje epistemičke demokratije koje Anderson brani zasnovano je, videli smo, na Djujievom shvatanju politike. Međutim, pragmatički argumenti dolaze sa još jedne strane. Talisovo (Talis) i Misakovo (Misak) stanovište o epistemičkoj vrednosti demokratije se oslanja na drugu pragmatičku tradiciju, Persov (Peirce) pragmatizam, tačnije na Persovu pragmatičku socijalnu epistemologiju⁷⁹. Talis smatra da je Djujjeva demokratska teorija “nesposobna da se pozabavi činjenicom razumnog pluralizma” i da je stoga treba odbaciti (Talis 2010:12). Talis kaže da “Djuj smatra da su ljudske zajednice, bilo koje vrste, organizovane ispravno - što će reći demokratski - samo kada su usmerene ka ostvarivanju “rasta”, kako ga shvata Djuj⁸⁰. Shodno tome, svaka zajednica koja nije tako usmerena nije ni demokratska. Pitanje da li je određeni način društvene organizacije demokratski pre je stvar toga *kakve politike donosi nego kako dolazi do svojih kolektivnih odluka*...Rečeno nam je da ako demokratija uopšte treba da ima budućnost moramo postati više Djujjevci...Stoga je Djujjeva demokratija ideal koji mora da negira činjenicu razumnog pluralizma; mora da negira da ne-djujjevci mogu biti razumni. Iz ovog razloga je Djujjeva demokratija represivna u Rolsovom smislu” (Talis 2010: 17-18).

⁷⁹ Vidi Peirce, 1868. Iako Djujjeva i Persova pragmatička teorija demokratije dele neke zajedničke karakteristike, ključna razlika između ova dva stanovišta jeste u tome što je Djujjevo stanovište zasnovano na sveobuhvatnoj moralnoj doktrini, dok je Persovo stanovište zasnovano na suštinskim epistemičkim obavezama nosioca verovanja. Ljudi veruju u različite koncepcije dobra i dobrog života zajednice. Međutim, s obzirom da svaki nosilac verovanja teži tome da pronađe opravdanje za svoja verovanja, što podrazumeva razmenu ideja i i argumenata, njihovo proveravanje, suočavanje sa drugačijim verovanjima, to je moguće uraditi samo uz prisustvo drugih nosioca verovanja. Kada se fokusiramo na domen politike i različite pojedinačne koncepcije o dobrom životu zajednice, onda sledi da je jedino političko uređenje u kom možemo da ispunimo ovu epistemičku obavezu demokratsko uređenje. To je zato što nam jedino demokratski politički sistem, koji podrazumeva slobodu govora, jednakost, poštovanje, slobodan protok informacija i znanja, neslaganja i javne diskusije, dozvoljava da tu obavezu ispunimo. Upravo na ovom Persovom shvatanju Talis gradi svoje epistemičko stanovište demokratije.

⁸⁰ “Rast” je za Djujja moralni cilj koji treba dostići. Zalaganje za društveno istraživanje, kao i zagovaranje demokratije kao oblika političke organizacije, ukorenjeno je upravo u njegovoj veri u ovaj razvojni potencijal. Djuj je verovao je da učestvovanje u ovom procesu ima potencijal da podstakne kako lični, tako i opšti “rast” ili razvoj zajednice. “Rast” je definisao kao prilagođavanje na promene u životnoj sredini (novo iskustvo), što za rezultat ima “uvećano i transformisano iskustvo” koje teži razvoju moralnih, intelektualnih i fizičkih sposobnosti individue (Dewey, 1916).

Polazeći od činjenice dubokih moralnih i političkih (razumnih) neslaganja među ljudima, Talis razvija argument koji se zasniva na korespondenciji između demokratije i „folk epistemičkih normi“ (folk epistemic norms)⁸¹. Naime, njegov cilj nije da pruži razloge za legitimnost i autoritet demokratske procedure, već da argumentuje zbog čega pojedinci osećaju obavezu da odlučuju na demokratski način, čak i onda kada njene ishode vide kao „nedopustive“. On, zapravo, želi da pokaže zašto je demokratija nužna da bismo postigli naše epistemičke zadatke. Drugim rečima, Talis tvrdi da su epistemički, a ne moralni razlozi zaslužni za odluku da učestvujemo u demokratskom izboru. „Folk epistemičko opravdanje demokratije ne obezbeđuje teoriju legitimnosti. Ono pokazuje samo da uprkos duboko moralnim razlikama svako od nas ima razlog – isti razlog – da podrži demokratske obaveze, imajući na umu čak i demokratske ishode koji su za nas moralno neprihvatljivi“ (Talis, 2009b: 51). Epistemičke norme koje upravljaju ljudima važe zbog proste činjenice da su oni nosioci određenih *verovanja*.⁸² Na osnovu toga što imaju verovanja, ljudi imaju jake razloge, ukoliko ih zanima istina, da nastave da funkcionišu zajedno u zajednici koja uključuje uobičajena liberalna demokratska prava. Naime, ukoliko se građani razumno ne slažu po pitanju toga šta treba raditi, to znači da oni već računaju na istinitost (ispravnost) sopstvenog gledišta, ili barem neistinitost (neispravnost) suprotnih stanovišta. Ovo je zato što sama ideja razumnog neslaganja podrazumeva ideju razumnog nosioca verovanja koji teži istinitosti svog verovanja.⁸³

Ukratko, ovo pragmatičko stanovište koje Talis zastupa pretpostavlja da ono što *svi* ljudi imaju kao zajedničko jesu verovanja. Ukoliko prihvatimo činjenicu razumnog neslaganja koja kaže da postoji mnoštvo ljudi koji zastupaju različite moralne doktrine koje su međusobno u konfliktu, s jedne strane, ali i činjenicu da su, s druge strane, te doktrine „razložne“ i tako pojedinačno (unutrašnje) koherentne, pitanje je kako da izađemo na kraj sa tim problemom i šta je onda ono što je zajedničko svim tim

⁸¹ „Folk epistemologija“ je, po Talisu, termin koji referira na epistemičku praksu koju ljudi intuitivno upražnjavaju u svakodnevnom životu. Ovaj termin se podudara sa onim što se označava terminom „folk psihologija“ (zdravorazumska psihologija), koja podrazumeva jedan pred-teorijski diskurs koji nam je neophodan da bismo „shvatili, predvideli, objasnili“ ljude oko sebe, epistemičke potrebe koje su tako „duboko ugrađeni u naše kognitivne živote“, a koji obuhvataju naše namere, želje, verovanja... (Talis, 2009b: 45).

⁸² Upravo ovde se vidi uticaj Pirsovog pragmatizma na Talisovo stanovište. Vidi Pierce 1877.

⁸³ Drugim rečima, istina je normativni standard za verovanje.

ljudima⁸⁴. Talis kaže da ono što je zajedničko jeste to što su svi ljudi posvećeni traženju razloga i opravdanja (makar u minimalnom smislu) za svoja verovanja. Talis kaže da je svakako moguće da ljudi grade svoja verovanja na pogrešnim informacijama, ili u skladu sa delimičnim informacijama kojima raspolažu (namerno ili nenamerno), ali da nije moguće da neko kaže „Ja verujem u p, ali znam da p nije istinito“.

Prihvatimo li ove dve tvrdnje i posmatramo ljudska društva kao kompleksne sisteme čiji je cilj da organizuju različite elemente ili aktivnosti kako bi omogućili da efikasno funkcionišu i žive zajedno, onda je tvđenje u prilog deliberacije i otvorene javne sfere logičan korak dalje. Ovo je zbog toga što, prema pragmatistima, verovanja podrazumevaju određene normativne zahteve za nosioca verovanja.⁸⁵ Da bi bila razumna, verovanja moraju da odgovaraju razlozima i iskustvima. Ukoliko su građani posvećeni istinitosti svojih verovanja, onda moraju biti i posvećeni proceduri za donošenje odluka koja uključuje deliberaciju i razmenu razloga. Ova posvećenost je, dakle, zajednička, a to onda dovodi do toga da se izbegava problem neslaganja. Pragmatizam nam ne kaže, dakle, šta istina jeste, već samo koje su metode za dolaženje do istine. „Pragmatisti (barem oni koji slede Persov pragmatizam) misle da je istina nešto što proizilazi iz procesa istraživanja. To određenje ne ide dalje od onog najboljeg što ljudi mogu da urade. Ono se ne poziva na stvarnost koja je nezavisna od [ljudskog] razuma, koja se čini neupotrebljivom u moralu i politici“ (Misak 2009: 33)

Talis argument formuliše na sledeći način: 1) verovati u neku propoziciju p, znači smatrati da je p istinito, 2) držati da je p istinito, generalno gledano, znači da najbolji razlozi podržavaju p, 3) smatrati da je p podržano najboljim razlozima znači smatrati da je p potvrđeno, 4) tvrditi p znači ući u društveni proces razmene razloga, 5) angažovati se u društvenom procesu razmene razloga znači barem implicitno usvojiti određene kognitivne i dispozicionalne norme koje su povezane sa nečijim epistemičkim karakterom (Talis 2009a, 87-88). On tvrdi da se ovaj proces razmene razloga i iskustva može odvijati samo u društvu koje uključuje, na primer, „zaštite i slobode koje su povezane sa slobodom mišljenja i izražavanja“ (Talis 2009a: 122). Ova prava jesu

⁸⁴ Jasno je da ovde Talis referira na Rolsa koji je, po njemu, na nezadovoljavajući način rešio problem razložnog neslaganja. Konkretno, ono što Talis smatra greškom kod Rolsa jeste činjenica da su političke vrednosti takođe zasnovane na moralnim, religioznim i filozofskim vrednostima i nemoguće ih je odvojiti od njih.

⁸⁵ Vidi Misak, 2000.

ona koja se vezuju za liberalna društva i dozvoljavaju različite moralne doktrine, različite razloge za ono u šta verujemo i mogućnost različitih iskustava. Takav društveni poredak je, po pragmatistima, moguć samo u demokratiji.

Misakovo stanovište o epistemičkoj vrednosti deliberativne demokratije je vrlo slično Talisovom, te zbog toga neće biti posebno razmatrano. Potrebno je samo dodati da Misak eksplicitno objašnjava zašto pojmovi istine i ispravnosti mogu biti primenjeni na političko odlučivanje i opravdanje deliberativne demokratije. On se, naime, oštro suprotstavlja tumačenju istine koje transcendiraju ljudski kontekst, a po kom istina označava apsolutnu *izvesnost* i opšte slaganje, jer tako nešto ne postoji nigde – čak ni u nauci. „Po pragmatičkom viđenju istine, istina je mnogo nižeg profila. Istina je produkt ljudskog istraživanja.... Ideja je da mi stalno težimo dolaženju do najboljeg odgovora - šta god on bio - a da bismo to uradili, moramo uzeti u obzir stavove svih drugih“ (Misak, 2009: 33). Naravno, ukazivanje na to da sam pojam znanja nije strogo određen ni u nauci (u smislu potpune izvesnosti), zbog čega je onda dozvoljena njegova upotreba i u politici i političkim pitanjima, ne daje očigledan odgovor na pitanje zašto *baš svi građani* (i zašto baš svi stavovi) treba da učestvuju u ovom procesu društvenog istraživanja i traženja odgovora na politička pitanja (na kraju krajeva, naučnici, bez obzira na određenje naučne istine, ne idu okolo i ne pitaju obične građane koje sreću na ulici šta misle o naučnim problemima). Drugim rečima, ukoliko tragamo za istinitim verovanjima, zbog čega onda da razgovaramo sa „neukim narodom“? (Misak, 2009:35). Odgovor je isti kao i kod Estlunda. U oblasti morala i politike (za razliku od nauke) nema „eksperata“.

Iako se u velikoj meri slažemo sa onim što ovo stanovište podrazumeva, naš stav je da ova vrsta pragmatičkog stava opravdava potrebu za otvorenim društvom u kom je zagarantovana sloboda mišljenja, sloboda izražavanja različitih iskustava, ali ne govori eksplicitno o tome *zašto* procedura za donošenje odluka treba da ima formu deliberacije koju prati glasanje. Iako prihvatamo navedene uvide u vezi sa uslovima koji treba da budu zadovoljeni i svojstvima koje demokratski politički sistem mora da ima da bi se došlo do ispravnih verovanja, ovde i dalje ostaje otvoreno pitanje racionalne motivacije da se postupa u skladu sa ishodima procedure. Zbog toga Talis kaže da su njegovo „folk epistemičko stanovište“ i Estlundov „epistemički proceduralizam“ komplementarni.

Pre nego što pređemo na razmatranje epistemičkog stanovišta koje zastupa Landemor, a koje smatramo boljim u odnosu na sva prethodna stanovišta, u poslednjem odeljku ovog poglavlja ćemo izneti i neke probleme sa samom deliberativnom procedurom. Ukazivanje na moguće deformacije deliberacije pomoći će nam da uočimo uslove pod kojima se oni (najčešće) javljaju. Konstatovaćemo da stanovište koje Landemor zastupa, oslanjajući se na Pejdzove uslove pod kojima javna deliberacija može dovesti do boljih kolektivnih odluka, u dobroj meri omogućava da se izbegnu ova odstupanja od *normalne* deliberativne prakse. Ove “deformacije” deliberacije podrivaju i epistemičku moć deliberativne demokratije, te je stoga potrebno razmotriti ih i razumeti kada do njih dolazi, da bi zatim shvatili kako ih je moguće izbeći.

3.4 Problemi deliberative demokratije: polarizacija, grupno mišljenje, informacione kaskade

Do sada smo bili usmereni na shvatanje teoretičara deliberativne demokratije koji su verovali da kada iznosimo sopstvene, a slušamo i uzimamo u obzir tuđe argumente u deliberativnoj raspravi, rezultat će biti postepeno uklanjanje neizvesnosti koja se odnosi na nenamerne greške, suočavanje i revidiranje stavova, kada za to postoje opravdani razlozi, i neka vrsta približavanja (u idealnom slučaju potpuni konsenzus) mišljenja. Deliberacija bi trebalo da demokratiju učini snažnijom i stabilnijom. Naravno, ovakvo shvatanje podrazumeva da je deliberacija oslobođena od nejednakosti u moći⁸⁶ i da su ljudi zapravo i jedino fokusirani na aktuelno razmišljanje o pitanjima o kojima se raspravlja, uzimajući u obzir i ozbiljno razmatrajući postojeća neslaganja i razlike. Međutim, u realnosti, grupne deliberacije mogu, pod određenim okolnostima, imati svoje probleme i dovesti do pojave grupnog mišljenja, informacionih kaskada⁸⁷ i polarizacije (Sunstein, 2006, 2009).

Polarizacija se javlja kada se u toku ili nakon što je deliberacija završena početni stavovi koje ljudi imaju o nekoj temi (političkoj, religioznoj, ekonomskoj, o polovima, rasama itd.) intenziviraju⁸⁸. „Zakon polarizacije grupe znači da se članovi deliberativne

⁸⁶ Drugim rečima, da ne postoji „hegemonistički diskurs“ (Young 2001: 685).

⁸⁷ Ove informativne kaskade nisu uvek vezane za deliberaciju.

⁸⁸ Sanstein opisuje ispitivanje u kom su pojedinci bili razdvojeni u grupe koje su činili ljudi sa stavovima i ideologijama sličnim njihovim – svi su bili ili demokrate ili republikanci. Raspravljalo se o kontroverznim pitanjima kao što su građanske zajednice istopolnih parova,

grupe na predvidljiv način kreću ka ekstermnijim pozicijama u pravcu koji je nagovešten tendencijama koje članovi imaju pre deliberacije“ (Sunstein 2000: 74). Ako je grupa inicijalno podeljena, i ako različite podgrupe projektuju svoje želje i između njih postoji sporazum o određenoj temi, grupa će nakon deliberacije biti još oštrije podeljena (što često može da dovede i do ekstremizma). To je zbog toga što *pod takvim uslovima* članovi grupe imaju tendenciju da čuju i razumeju samo one informacije i stavove koji idu u prilog njihovim već uspostavljenim stavovima, automatski odbacujući drugačije kao neispravne i loše. Tu postoji vrlo značajno sortiranje informacija i mišljenja koje žele da čuju. Ključni faktor koji stoji iza grupne polarizacije jeste postojanje ograničenog broja argumenata – učesnici deliberacije će ponuditi nesrazmerno veliki broj argumenta u prilog svom stanovištu, koji se onda svodi na jedan ili nekolicinu sličnih, i nesrazmerno mali broj argumenata koji idu u bilo kom drugom pravcu. „Polarizacija ukazuje na to da je prekomerno selektovanje informacija problem koji nastaje striktnim filtriranjem glasova koje je neko spreman da čuje, izvora koje je voljan da čita i ljudi sa kojima je spreman da razgovara“ (Hansen, Hendricks, & Rendsvig, 2013: 113). Drugim rečima, ukoliko postoje pitanja oko kojih se članovi grupe slažu pre nego što proces deliberacije počne, svaka informacija koja potvrđuje njihove početne stavove biće dovoljna da oni postanu sve više ubeđeni u njihovu istinitost. Na taj način će svaki pojedinac isključivo slušati one koji imaju isto gledište kao i on sam. Što su (pod)grupe istomišljenika veće (što je grupa više homogena) i što postoji manji broj stavova i informacija koje se čuju, a veći broj informacija podržava jednu poziciju, to će i efekat polarizacije biti snažniji. Polarizacija stavova u važnim političkim pitanjima može dovesti u nekim slučajevima do nestabilnosti u društvu, a u ekstermnim slučajevima i do ratova i pojave nasilja.

Još jedna kritika grupnog suđenja nakon deliberacije bazira se na pojavi fenomena koji se označavaju terminima *konformističko grupno mišljenje* i *informacione kaskade*. Ovi fenomeni nastaju kada ljudi gledaju kako se drugi ponašaju u pokušaju da shvate šta oni sami treba da rade. Janis (Janis) opisuje grupno mišljenje kao „način razmišljanja koji ljudi preuzimaju kada su intenzivno uključeni u kohezivnu grupu, kada težnja članova za jednoglasnošću nadjača njihovu motivaciju da realno procene alternativne

Pariski sporazum o klimatskim promenama (globalnom zagrevanju), afirmativnim akcijama itd. Rezultati su pokazali da su pojedinci imali ekstremnije stavove nakon diskusije nego pre nje.

pravce delovanja“ (Janis 1972: 9).⁸⁹ Njegova glavna pretpostavka je da kod grupa koje pokazuju simptome „grupnog mišljenja“ postoje veće šanse da proizvedu loše odluke. Slično tome, ljudi koji su u kaskadama ne otkrivaju informacije koje privatno imaju, a koje bi, u agregatu ili kada bi zaista bile otkrivene, proizvele mnogo bolji ishod. U ovom slučaju se ljudi previše oslanjaju na prvobitno dobijenu informaciju koja je ponuđena („efekat usidrenja“), to jest na predviđanje ili informaciju nekoga ko je iznosi pre njih. Pretpostavimo da je u nekoj grupi postavljeno pitanje „Ko je napisao *Sentimentalno vaspitanje?*“, a kao ponuđeni odgovori navedena su imena četiri pisca 1) Umberto Eko 2) Gistav Flober 3) Aleksandar Dima i 4) Emil Zola. Oni koji znaju odgovor će izabrati opciju 2 (tačan odgovor), dok će se oni koji ne znaju nasumično podeliti među četiri opcije. Ukoliko je grupa velika, velike su šanse da opcija 2 bude većinski pobednik. Međutim, pretpostavimo da pre glasanja neko iz grupe glasno, javno i samouvereno tvrdi da je prva opcija tačan odgovor, iznoseći (naravno pogrešne) informacije i objašnjenja za svoj izbor. Ukoliko bi ostali morali javno da kažu da li smatraju da je to tačan odgovor, usled nedostatka pravog znanja i želje da ne ispadnu „neznalice“, grupa će gotovo sigurno izabrati prvu opciju.

Opasnost od grupnog mišljenja i informacionih kaskada nastaje, dakle, kada svaki donosilac odluke ima suviše malo informacija da reši određeni problem, ili nikakvih informacija uopšte, i umesto da dalje preispituje problem, počne bezrezervno da posmatra druge, u nadi da će postati „mudriji“. Kada i svako drugi radi to isto, svi samo prosto posmatraju nedostatak reakcije i lako prave pogrešne zaključke. Grupno mišljenje predstavlja veoma snažan oblik konformizma koji nastaje zbog odsustva kritičkog mišljenja i umanjivanja kontra argumenata bilo koje vrste. Drugi razlog za pojavu grupnog mišljenja u deliberativnim raspravama dolazi iz ljudske potrebe da ih

⁸⁹ Janis je tvrdio da je upravo grupno mišljenje odgovorno za političke neuspehe kao što je loša odluka predsednika Kenedija da odobri invaziju na Kuba, u Zalivu svinja (Janis 1972). Sanstein kao eksplicitan primer „grupnog mišljenja“ navodi događaj opisan u izveštaju Komiteta za obaveštajne poslove američkog Senata iz 2004. godine. U izveštaju se ispituje pogrešan zaključak da je Irak imao oružje za masovno uništenje, do koga su došli članovi obaveštajne službe. U izveštaju se ukazuje na neuspeh grupe koja je učestvovala u donošenju odluke, označavajući ga kao „grupno mišljenje“, navodeći da članovi Centralne obaveštajne inteligencije nisu razmatrali alternativna stanovišta. Iako Centralna obaveštajna agencija zapravo ima svoje formalne procedure da spreči pojavu „grupnog mišljenja“, kao što je npr. *Advocatus diaboli* (*đavolji advokat*), one nisu poštovane u ovom konkretnom slučaju (Sunstein 2009).

drugi članovi grupe prihvate i imaju blagonaklon stav prema njima, kao i da sebe vide u pozitivnom svetlu. Kada postoji dominantno mišljenje, pojedinci često prilagođavaju svoje pozicije u tom pravcu. Stoga, grupno mišljenje i informacione kaskade nastaju ili iz proste konformističke želje za pripadanjem i uklapanjem u određenu grupu ili iz neznanja i straha. Pojedinačni članovi grupe se toliko trude da se prilagode i povinuju dominantnom stavu i zbog toga, čak i kada ih imaju, ne iznose nove informacije u toku diskusije. U takvim okolnostima se ljudi osećaju nesigurno, nemotivisano, ne znaju ili ne mogu da se izbore za svoj prostor, počinju da gledaju i veruju u one koji „znaju više“, koji su više obrazovani, više talentovani govornici, koji su dominantniji i vidljiviji pojedinci.

Međutim, iako moguće, ove devijacije deliberativne prakse u kolektivnom odlučivanju nisu uvek prisutne. Da bi se izbegla pojava ovakvih fenomena, čini se da je najpre neophodno identifikovati uslove koji dovode do ovakve situacije. Janis je kao razloge za pojavu „grupnog mišljenja“ naveo kohezivnost grupe, koja podrazumeva da je grupa zatvorena za bilo kakvu kritiku koja bi došla spolja, kao i nepostojanje podrške za kritičko suđenje i otvoreno preispitivanje iznutra. S obzirom da ovakve prilike u velikoj meri doprinose pojavi „patologija“ grupnog odlučivanja, naš zadatak u naredna dva poglavlje biće da definišemo uslove pod kojima se ovo (najčešće) ne dešava. Mi ćemo tvrditi da, ne samo zbog toga što postoji mogućnost da oni koji su „vidljiviji“ i koji se „više čuju“ rade isključivo u svom (prikrivenom) interesu i na štetu drugih, već i da homogeno mišljenje u političkom odlučivanju, pa makar bilo podstaknuto najboljim namerama i velikom količinom (ekspertske) znanja, ne pruža uvek epistemički najbolje ishode. Pokazaćemo zbog čega deliberacija koja se odvija u okviru grupe koja se sastoji od pojedinaca koji misle na sličan način, čak i kada uključuje najbolje i najdobronamernije pojedince, nije tako plodonosna kao deliberacija u okviru grupe koja je sačinjena od (kognitivno) raznovrsnih ljudi. Nakon toga ćemo opisati na koji način treba da budu organizovane institucije koje bi onemogućile pojavu ovog „hegemonističkog diskursa“.

4. Uloga kognitive raznovrsnosti u epistemičkom opravdanju deliberativne demokratije

U ovom poglavlju ćemo predstaviti stanovište o epistemičkoj vrednosti demokratija za koje smatramo da prevazilazi nedostatke prethodno pomenutih stanovišta. To stanovište zastupa Helen Landemor, a zasnovano je na Pejdžovim nalazima o ulozi kognitivne raznovrsnosti za grupno (demokratsko) odlučivanje. Ono se, dakle, oslanja na uvide o grupnom odlučivanju koji dolaze iz ekonomske organizacione teorije, kao i na psihološke uvide o prirodi ljudskog kognitivnog sistema, a naročito rasuđivanja. Iako se Pejdžovi nalazi prvenstveno odnose na organizacionu teoriju unutar firmi, oni su primenjivi i na druge kompleksne sisteme (naučne zajednice, političke sisteme) u kojima se susrećemo sa donošenjem kolektivnih odluka, imajući na umu kognitivna ograničenja pojedinaca, adaptibilnost kao evolutivnu funkciju, kako pojedinaca tako i čitavih sistema, i uslove neizvesnosti i kompleksnosti u kojima se odluke donose. Stoga ćemo prvo izložiti Pejdžove rezultate koji se tiču rešavanja kolektivnih problema, a onda i tumačenje tih rezultata u domenu političkog odlučivanja.

Rekli smo da se Pejdžovi rezultati o grupnom odlučivanju koji obuhvataju *predviđanje budućih ishoda* u kontekstu demokratije primenjuju na mehanizam agregacije. S druge strane, Pejdžovi nalazi koji se tiču *rešavanja problema* mogu lepo biti primenjeni na deliberativnu proceduru i njene epistemičke karakteristike. Landemor koristi ove nalaze kako bi izgradila „jaku“ epistemičku poziciju demokratije. U oba konteksta je kognitivna raznovrsnost grupe ključni element za dolaženje do dobrih ishoda. U drugom poglavlju smo videli da je u slučaju agregacija sudova ona podjednako važna kao i individualna sposobnost pojedinačnih članova grupe. Međutim, u kontekstu deliberacije, tj. rešavanja problema, za bolji kvalitet kolektivnih odgovora važnija je kognitivna raznovrsnost grupe nego individualna sposobnost. Nakon što izložimo Pejdžove rezultate i njihovu primenu na deliberativnu demokratiju, onako kako ih interpretira Landemor, iznećemo i potencijalne teškoće u vezi sa primenom Pejdžove teoreme na realni politički kontekst. Tvrđićemo i da je (u velikoj meri) moguće prevazići te teškoće. Na kraju ćemo izložiti i evolutivni pristup rasuđivanju po kom je svaka „inteligencija“ socijalne prirode i zbog toga iziskuje razmenu informacija i kolektivnu raspravu, koje dalje doprinose boljem kvalitetu odluka.

4.1. Pejdžovi nalazi o značaju kognitivne raznovrsnosti u kontekstu rešavanja problema

Pejdž razrađuje Aristotelovu ideju da združena raznovrsnost može značajno da poboljša donošenje odluka u mnogim oblastima, uključujući i politiku. On razvija ovu ideju tako što pokušava da pokaže *zašto i pod kojim uslovima* timovi sačinjeni od raznovrsnih ljudi, kroz saradnju i zajedničke napore, mogu da nađu bolja rešenja od (najpametnijih) pojedinaca koji problem rešavaju sami. Bilo da se radi o malim timovima, velikim organizacijama ili čitavim društvima, zadatak ljudi koji čine ove grupe se u najvećoj meri sastoji u tome da pronađu različite mogućnosti za delanje i/ili da daju procenu alternativa koje su im na raspolaganju. Prvi zadatak Pejdž označava kao *“rešavanje problema”*, a drugi kao *“predviđanje”*. O ovom drugom je već bilo reči u drugom poglavlju ove teze. Ovde ćemo se stoga fokusirati na epistemičke koristi od kolektivnog odlučivanja u rešavanju problema, koje zahteva komunikaciju.

Analizirajući zadatke koje grupa ljudi obavlja u organizacijama, Pejdž je došao ne samo do toga da *u slučaju rešavanja problema*, ukoliko su zadovoljeni određeni uslovi, raznovrsne grupe ljudi dolaze do boljih odluka i rezultata od homogenih grupa, već i da postojanje (relevantne)⁹⁰ raznovrsnosti u grupi dovodi do boljih rezultata od onih koji ostvaruju grupe sačinjene isključivo od najboljih pojedinaca. Drugim rečima, kada se radi o rešavanju problema, kognitivna raznovrsnost predstavlja važniju karakteristiku grupe od individualne sposobnosti njenih članova. „Došli smo do nalaza da prilikom izbora tima za rešavanje problema iz raznovrsne populacije inteligentnih pojedinaca, tim sastavljen od nasumično odabranih pojedinaca nadmašuje tim sačinjen od najboljih pojedinaca. Ovaj rezultat se oslanja na intuiciju da, kako inicijalni skup onih koji rešavaju problem postaje veliki, najuspešniji pojedinci nužno postaju slični u načinima na koji prilaze rešavanju problema. Njihova relativno superiorna sposobnost je više nego neutralizovana zbog nedostatka raznovrsnosti u rešavanju problema” (Hong & Page, 2004: 16385). Drugim rečima, zbog toga što različito vide problem i traže rešenja

⁹⁰ Naravno, raznovrsnost nije svojstvo koje je samo po sebi poželjno. Raznovrsnost o kojoj se ovde govori mora biti relevantna u odnosu na problem o kom je reč, jer „ne možemo očekivati da će uključivanje pesnika u tim koji izvodi medicinska istraživanja dovesti do toga da pronađu lek za prehladu“ (Page, 2008, xxix)

na različite načine, timovi, grupe i organizacije mogu da „vide“ više mogućih izlaza iz tog problema.

U drugom poglavlju ove teze smo rekli da Pejdž pod kognitivnom raznovrsnošću podrazumeva raznovrsnost perspektiva, tumačenja, heuristika i prediktivnih modela⁹¹. Međutim, da li to znači da će kognitivna raznovrsnost uvek odneti prevagu nad individualnom sposobnošću? Drugim rečima, da li ono što Pejdž i Hong tvrde znači da će grupa sačinjena od raznovrsnih rešavaoca problema *uvek* biti bolja u odnosu na grupu najboljih pojedinaca? Lako je zamisliti da ovo neće uvek biti slučaj.

Razmišljajući o pretpostavkama koje je u svojim kompjuterskim simulacijama⁹² morao da napravi da bi raznovrsna grupa, u proseku, uspevala da nadmaši grupu najboljih pojedinaca, Pejdž je zajedno sa kolegicom Lu Hong definisao *uslove* pod kojima kognitivna raznovrsnost grupe nadmašuje pojedinačnu sposobnost njenih članova u slučaju kada treba da reše neki problem (Hong & Page, 2004). *Prvi uslov* je da problem mora da bude dovoljno težak. Jednostavne probleme mogu da reše pojedinci koji imaju relevantno iskustvo i znanje iz tražene oblasti. Kada su u pitanju složeni i teški problemi, nijedan pojedinac ne može uvek da pronađe najbolje rešenje. Da bismo rešili teške probleme potreban nam je tim ljudi, a taj tim treba da se sastoji od različitih pojedinaca. *Drugi uslov* jeste da svi članovi grupe koji učestvuju u rešavanju problema moraju biti „relativno pametni“, što znači da svaki od njih mora imati *neku sposobnost* da reši problem (ako npr. za rešavanje nekog teškog matematičkog problema uključimo puno različite dece, slikara i pisaca, teško da možemo da očekujemo da će takva grupa doći do rešenja). Drugim, rečima, raznovrsnost mora biti relevantna - svaki član grupe mora posedovati „relevantnu kognitivnu alatku“ (Page, 2007). Ovaj uslov pretpostavlja minimalnu kompetenciju pojedinačnih članova, koja znači da svaki član može da razume problem o kome je reč i da može da razlikuje verovatnija od manje verovatnih rešenja, kada grupa do njih dođe. To ne znači da *svaki* pojedinac na početku mora da ima neko rešenje za dati problem (ono što Pejdž zove „lokalnim optimumom“), jer bi to narušilo prvi uslov. *Treći uslov* jednostavno pretpostavlja raznovrsnost načina na koji

⁹¹ Ovo, da podsetimo, znači da ljudi na različite načine vide problem, kategorizuju događaje i ishode, koriste različite metode (sredstva) da pronađu rešenje problema i na različite načine zaključuju o uzrocima i posledicama.

⁹² Pejdž i Hong koriste kompjuterske simulacije da bi dokazali da „raznovrsnost nadmašuje sposobnost“ i podržavaju svoje nalaze matematičkim dokazom.

ljudi vide problem i perspektiva iz kojih mu prilaze. Da bi grupa zajednički došla do (naj)boljih odluka njeni članovi moraju imati različite „lokalne optimume“, tj. različita (nesavršena) rešenja. To znači da ukoliko jedan član predloži rešenje koje zapravo nije najbolje, mora postojati *bar* još jedan član koji će dati bar jedan razlog i argument zašto to rešenje nije najbolje. Drugim rečima, mora postojati bar jedan član grupe koji može da unapredi postojeće rešenje (ne i da iznese predlog za konačno, najbolje rešenje) koliko god malo to poboljšanje bilo. Na taj način je pretpostavljena (makar) minimalna promena na bolje. Ukratko, Pejdz tvrdi da iz same pretpostavke kognitivnog diverziteta grupe sledi da će, s obzirom na različite pristupe problemu, uvek postojati neko ko će doneti napredak u rešavanju problema kada ostali članovi grupe „zapnu“. I, na kraju, *četvrti uslov* zahteva da inicijalna populacija, iz koje se izdvajaju oni koji će učestvovati u rešavanju problema, mora biti velika, a grupa onih koji rešavaju neki problem mora biti veća od „šaciće“ ili nekolicine pojedinaca.⁹³ Ovaj uslov osigurava i da je nasumično odabrana grupa istinski raznovrsna, kao i da je ona raznovrsnija od grupe onih koji bi bili izabrani isključivo po jednom kriterijumu - kriterijumu sposobnosti. Ukoliko bismo u grupu koja treba da reši neki problem uključili samo nekoliko ljudi, ta grupa bi bila manje raznovrsna nego grupa u koju bi uključili više ljudi. U slučaju kada je potrebno pronaći nova rešenja za dati problem, ukoliko su ova četiri uslova zadovoljena, raznovrsnost pojedinačnih članova grupe će gotovo uvek „odneti pobedu“ nad njihovim individualnim sposobnostima (Hong & Page, 2004).

Drugim rečima, Pejdzov kognitivni model pokazuje da će u slučaju rešavanja teških problema, pod jasno definisanim uslovima, sistem bolje funkcionisati ako ima nehijerarhijsku organizacionu strukturu, tj. da je diverzitet važniji od ekspertize. Svoj rezultat Pejdz je sažeo u teoremi *Raznovrsnost nadmašuje sposobnost (Diversity trumps ability Theorem)*: „Ukoliko su ispunjeni uslovi 1-4, nasumično odabrana grupa onih koji rešavaju problem prevazilazi grupu sačinjenu od najboljih pojedinaca u rešavanju problema“ (Page, 2007: 162). Ovo, kako Pejdz kaže, nije empirijska istina dobijena

⁹³ Teško da je moguće unapred odrediti veličinu grupe, tj. dati tačan broj pojedinaca koji je optimalan za rešavanje problema. Veličina grupe će svakako varirati u odnosu na težinu i vrstu problema, kao i raznovrsnost perspektiva i heuristika pojedinačnih aktera. Što je raznovrsnost veća, to veličina grupe može biti manja.

prikupljanjem podataka iz raznih eksperimenata, već logička istina, predstavljena u vidu matematičke teoreme.⁹⁴

4.2. Primena Pejdžove teoreme na deliberativni mehanizam demokratskog donošenja odluka

Pejdžova teorema „Raznovrsnost nadmašuje individualnu sposobnost“ pokazuje da, pod uslovom da su zadovoljeni određeni uslovi, što je grupa koja rešava problem i donosi neku odluku raznovrsnija to će i odluke biti bolje. S obzirom da po epistemičkom stanovištu autoritet i legitimnost demokratske procedure zavisi od toga u kojoj ona meri (ima tendenciju da) prati „istinu“, kao i da li je ona pouzdanija u identifikaciji ispravnih odluka od alternativnih formi odlučivanja, primena Pejdžove teoreme na područje političkog odlučivanja deluje vrlo plauzibilno. Primenjujući nalaze o važnosti kognitivne raznovrsnosti u rešavanju problema, Landemor pruža objašnjenje načina na koji deliberativni mehanizam ostvaruje svoje epistemičke potencijale u procesu donošenja političkih odluka.

Kako bi ilustrovala na koji način ovo funkcioniše u praksi, Landemor se poziva na film „Dvanaest gnevni ljudi“ (Landemore, 2012a: 98-99). Kako se u većini slučajeva u Sjedinjenim američkim državama traži da presuda porote bude jednoglasna, ovaj film se često koristi kao primer dobre deliberativne prakse čiji je krajnji cilj konsenzus. Porotnici su pre deliberacije, nakon što su pred njih izneti nepotpuni, delimični dokazi o krivici mladog čoveka za ubistvo oca, bili spremni da donesu osuđujuću presudu. Mladića, osumnjičenog za ubistvo, koji je delovao iscrpljeno i uplašeno, porotnici su na početku ocenili kao pripadnika „problematične etničke grupe“ i referirali na njega kao na „jednog od onih ljudi“. Jedanaest porotnika se, dakle, u preliminarnom glasanju izjasnilo da je osuđeni kriv. Proces deliberacije je počeo kada je jedan od porotnika uspeo da ubedi ostale porotnike da bolje razmotre slučaj koji je pred njima. Jedan porotnik, dakle, nije smatrao da je ova odluka van svake „razumne sumnje“. Nakon poziva da ipak još jednom pažljivo razmotre navedene „dokaze“, članovi kognitivno raznovrsne porote dali su svoje doprinose, ispravljajući i dopunjavajući jedni druge. Jedan od porotnika imao je jaku sklonost ka „logičkom mišljenju“ i bio je protivnik bilo kakvog uplitanja emocija u donošenje odluke, drugi je bio stidljiv i sklon da sledi one

⁹⁴ Za detaljne informacije u vezi sa matematičkim izvođenjem dokaza vidi Hong & Page, 2004.

koji su glasniji i „jači“, treći je zbog sopstvenog teškog životnog iskustva bio veoma osetljiv na nepravdu prema manjinskim i ranjivim grupama, četvrti je bio veoma netrpeljiv prema svemu što mu je strano i o čemu malo zna, peti je, pak, bio uspešni stariji belac koji je gajio „prezir“ prema onima koji ne pripadaju njegovoj društvenoj, ekonomskoj i rasnoj klasi. itd. Ohrabren pozivom da se pažljivije razmotre događaji i dokazi svedoka, jedan od porotnika, koji je odrastao u veoma siromašnom i nasilnom kraju grada i koji je tokom tinejdžerskog doba bio upoznat sa primenom raznih opasnih predmeta („oružja“) i povredama koje ti predmeti mogu da nanesu, izrazio je ozbiljnu sumnja da je mladić mogao da poćini ubistvo sa malim džepnim noćićem koji je posedovao. Niko drugo od porotnika nije imao nikakva iskustva sa upotrebom ovog predmeta i nije znao efekte njegove primene. Nakon što su „vrata sumnje“ otvorena, drugi ćlan porote je izneo skeptićan stav prema svedoćenju „ključnog svedoka“, navodeći kao razlog nemogućnost da, zbog toga što je veoma star, za jako kratko vreme doće iz taćke A u taćku B odakle je, navodno, video optuženog kako beći sa mesta ubistva. Na kraju, treći ćlan ove grupe, koji nije bio ubećen ni u jedan od ponućenih argumenata, priznaje da misli da je malo verovatno da kratkovida žena moće biti pouzdan svedok, s obzirom da tvrdila da je videla ubicu u sred noći iz svog stana, lećeći u krevetu (verovatno bez svojih naoćara). Nakon duće i iscrpne deliberacije, porota je jednoglasno donela odluku da osumnjićeni nije poćinio ubistvo. „Proces deliberacije u ovom scenariju lepo idealizuje deliberativne procese u stvarnom životu u kojima ljudi iznose argumente, ideje ili deliće informacija nakon ćega grupa moće doći do zakljućka do kog nijedan pojedinac sam ne bi mogao da doće“ (Landemore 2012a: 98).

Pejdć i Hong su, dakle, pokazali da ćemo, ukoliko su ispunjeni odrećeni uslovi, imati bolje ishode u slućaju da iz relativno velikog uzorka *nasumićno* izaberemo grupu pojedinaca (ne previće malu) koji će ućestvovati u procesu donoćenja odluka, nego u slućaju da izdvojimo najbolje ćlanove iz istog uzorka. Landemor autoritet demokratskih odluka eksplicitno povezuje sa epistemićkom korisnoćću od kognitivne raznovrsnosti, direktno se oslanjajući na njihove nalaze (Landemore 2012a, 2012b). Ovi nalazi o znaćaju kognitivne raznovrsnosti za pojavu kolektivne inteligencije poslućili su joj kao dokaz koji je ranije nedostajao da bi se povezala epistemićka vrednosti demokratskih procedura i široka participacija ljudi u procesu donoćenja demokratskih odluka. Uzimajući za ozbiljno ćinjenicu neslaganja meću ljudima, nedovoljnu kompetenciju

običnih građana (koja nastaje kao rezultat neobaveštenosti, tj. izostanka informacija ili posjedovanje pogrešnih informacija o političkim pitanjima), kao i iracionalnost njihovih stavova i verovanja, njena razmatranja se tiču kolektivnog epistemičkog učinka, a ne individualnog. Drugim rečima, njen argument se tiče karakteristika sistema u celini, karakteristika koje pojedinačni delovi te celine nemaju. Landemor zato kaže da je „demokratija pametna procedura za donošenje kolektivnih odluka koja se transformiše u inteligenciju ljudi kao grupe na način na koji je, pod određenim uslovima, može učiniti pametnijom od alternativnih režima kao što su vladavina jednog ili vladavina nekolicine.... Ukoliko mnogi, kao grupa, mogu biti pametniji od bilo kog svog pojedinačnog člana, onda teoretičari političkih nauka ne treba da brinu o kognitivnim performansama prosečnog glasača, već bi, umesto toga, trebalo da se usresrede na nastala kognitivna svojstva ljudi kao grupe“ (Landemore, 2012a:17). Njeno instrumentalno-epistemičko opravdanje demokratije, dakle, predstavlja neku vrstu pomirenja između naše privrženosti demokratiji, sa jedne strane i naših intuicija vezanih za nedostatak kompetencije običnih građana i šire javnosti, sa druge.

Drugim rečima, ukoliko prihvatimo da sistem u celini ima neke novonastale, superiorne, karakteristike koje njeni pojedinačni delovi nemaju (kao na primer u slučaju društvenih životinja kao što su mravi ili pčele), onda bi u slučaju demokratskog odlučivanja ovaj fenomen „kolektivne mudrosti“ podrazumevao da pojava „demokratske inteligencije“ nadilazi „inteligenciju“ pojedinačnih građana koji učestvuju u procesu odlučivanja.⁹⁵ Primenjujući nalaze o kognitivnoj raznovrsnosti kao ključnom elementu za dolaženje do dobrih grupnih rezultata, kako u slučaju rešavanja kolektivnih problema (deliberativna procedura) tako i kod predviđanja nekog ishoda (agregativna procedura), Landemor zaključuje da je vladavina mnogih (tj. demokratija) bolja od drugih oblika vladavine.⁹⁶ Svoj epistemički argument u prilog demokratiji Landemor zasniva na tvrđenju da će uključivanje većeg broja ljudi obezbediti i veću kognitivnu raznovrsnost, a to onda znači i bolje odluke. Za razliku od

⁹⁵ Ovo naravno ne znači da pojedinci nisu i ne mogu biti inteligentni, niti da neki pojedinci nisu inteligentniji od drugih, već samo da novonastali fenomen „grupne inteligencije“, koji nije prost agregat pojedinačnih inteligencija, ima drugačiju prirodu.

⁹⁶ Primećujemo da je ovo mnogo jače tvrđenje o epistemičkoj vrednosti demokratije od onoga koje je izneo Estlund, koji je tvrdio da je demokratska procedura, u strogo epistemičkom smislu, bolja od nasumičnog izbora.

prethodno pomenutih teorija o epistemičkoj vrednosti deliberativne demokratije, koje su fokusirani samo na kapacitet procedure da prikupi informacije koje se u toku deliberativnog procesa iznose, i ne objašnjavaju na koji način one zapravo mogu da se koriste, Hong i Pejdžovo obrazloženje eksplicitno ukazuju na to da raznovrsnost u perspektivama i heuristikama povećava šansu za pronalaženje najboljeg rešenja u skupu potencijalnih rešenja. Ovde treba naglastiti da Landemor ograničava svoje tvrdnje na otvoreno i slobodno društvo u kome se neguju i poštuju različitosti i slobode (ljudska i građanska prava, građanske i političke slobode).

Pejdž nam, dakle, pokazuje da u slučaju kada treba pronaći rešenje za neki problem, kognitivna raznovrsnost ima veću ulogu od individualne sposobnosti, zbog toga što podrazumeva različite pristupe problemima i različite kognitivne alatke za pronalaženje rešenja. Rešavanje problema kroz deliberaciju znači komunikaciju među članovima grupe, što podrazumeva razmenu ideja, informacija, perspektiva i heuristika koje pojedinačni članovi primenjuju kada sagledavaju dati problem. Zbog toga što teški problemu podrazumevaju da nijedan pojedinačni član ne zna konačno (najbolje) rešenje, Landemor tvrdi da *inkluzivna deliberacija*, koja podrazumeva sve članove određene grupe ima veće šanse da dođe do rešenja kompleksnih problema od deliberacije koja bi uključivala manji broj ljudi. Iako deliberacija može da se odvija i između dva, ili nekoliko, oligarha ili eksperata, ili čak da se odvija u glavi jednog čoveka, ona tvrdi da će samo inkluzivna deliberacija dovesti do boljih odluka zbog toga što „veoma jednostavno, korist od uključivanja velikog broja ljudi automatski osigurava veći kognitivni diverzitet“ (Landemore 2012a: 105).⁹⁷

Naravno, Landemor je svesna (praktične) nemogućnosti uključivanja doslovno svih građana u proces deliberacije. Zbog te nemogućnosti ona priznaje da zadatak može biti podjednako dobro ispunjen i u slučaju određene vrste reprezentacije koju nam omogućavaju demokratske institucije. Ova reprezentativna forma koju Landemor prihvata oštro je suprotsavljena elitističkom viđenju demokratije (kakvo je npr. pomenuto Šumpeterovo stanovište). Predstavnička demokratija koju ona favorizuje podrazumeva da su izabrani predstavnici oni koji u najvećoj meri reflektuju kognitivnu

⁹⁷ Landemor ovo označava kao teoremu „Brojevi nadmašuju individualnu sposobnost“ i smatra je generalizacijom Pejdžove teoreme, koja važi pod istim uslovima pod kojima važi i Pejdžova teorema.

raznovrsnost koja je prisutna u čitavoj zajednici, a ne najbolji i najpametniji ljudi. Razlog zbog kog će, tvrdi Landemor, npr. skupština sačinjena od izabranih predstavnika biti bolja od grupe koju čine mudri oligarsi (ili aristokrate) jeste to što ovi drugi predstavljaju mahom homogenu grupu (ili će tokom vremena to postati), koja je u svojoj osnovi statična (članovi se ne menjaju tokom dugih vremenskih perioda) i zaštićena od spoljašnjih uticaja (koji dolaze od „običnih“ ljudi), koju najčešće čine pripadnici iste društvene i ekonomske klase, koji imaju isto ili slično obrazovanje, ustaljene i teško promenjive pristupe i načine za rešavanje problema (što onda implicira i otpor ka učenju i nemogućnost inovacije). U situaciji realnih političkih okolnosti, koje su u svetu u kom živimo vrlo promenljive (a te promene su često i drastične), deluje da će ovakva grupa, čak i ako na početku nije takva, vremenom upasti u zamku „grupnog mišljenja i sebičnih sklonosti“, zbog čega će se pri rešavanju složenih društvenih problema gotovo uvek „zaglaviti“ na istim mestima (Landemore, 2012a: 107).

Na ovo možemo da dodamo i to da s obzirom da diktatura, oligarhija, epistokratija i slični sistemi imaju tendenciju da vremenom razviju težnje ka sebičnim ciljevima, pitanje kako će ta grupa rešavati političke probleme i na koji način (da li će npr. menjati pristupe i reagovati na informacije i promene koje dolaze spolja) zavisi od motivacije i dobre volje samih članova te grupe. Ukoliko su njihovi članovi dobronamerni i osetljivi na probleme šire populacije, onda bi sistem u kome vlada ovakva grupa takođe mogao biti relativno adaptivan i efikasan. Međutim, u ovim autoritarnim sistemima informacije o problemima koje dolaze od običnih ljudi ne pružaju nužno onima koji vladaju podsticaj da se tim informacijama i problemima stvarno i bave. U slučaju demokratskog sistema, ključna prednost jeste to što je demokratija na *sistemsom nivou* relativno prilagodljiva, bez obzira na dobre namere i motivaciju njenih članova. To je zato što u demokratskim sistemima oni koji su na vlasti direktno zavise od naknadnog vrednovanja glasača. Zbog toga, bar u idealnim okolnostima, demokratski izabrani predstavnici imaju direktan motiv da uzmu u obzir i odgovore na raznovrsne informacije, perspektive i dimenzije problema građana širom zajednice, što bi onda trebalo da rezultira i promenom u načinu na koji rešavaju probleme i donose odluke.

Međutim, čini se da se isti ovi prigovori mogu primeniti i na izabrane predstavnike kakve poznajemo u realnoj političkoj praksi. Landemor je ovoga svesna i zbog toga

kaže da „čak ni u teoriji nije jasno da li se princip izbora može u potpunosti pomiriti sa ciljem kognitivnog diverziteta, s obzirom da može doći do selekcionarne pristrasnosti u okviru kruga ljudi koji će se prvobitno i kandidovati za funkciju. Postoji velika verovatnoća da će ovi ljudi deliti neke osobine ličnosti (recimo, tip ličnosti A) ili druge karakteristike koje mogu smanjiti ukupnu kognitivnu raznovrsnost tog skupa. Kao posledica toga, iako je individualna sposobnost izabranih predstavnika u skupštini visoka, njihova kognitivna raznovrsnost neće biti toliko visoka koliko bismo želeli“ (Landemore 2012a: 108).

Umesto da iz ograničenog skupa „profesionalnih političara“ i eksperata biramo predstavnike, druga opcija može biti predstavničko telo koje je nasumično izabrano, npr. žrebom. To bi omogućilo da oformimo više raznovrsnu grupu koja bi predstavljala „zajednicu u malom“ i koja bi onda, kroz deliberativnu praksu, zajednički rešavala probleme (ovako ustrojeno deliberativno telo pominjali smo kada smo govorili o mikro deliberaciji i institucijama kao što su građanske porote, građanske konferencije, deliberativni forumi, koje broje od 100 do 500 članova). Ovakva vrsta reprezentacije⁹⁸ bi obezbedila i sačuvala kognitivnu raznovrsnost demokratske zajednice. Iz toga razloga je Landemor ocenjuje kao „normativno poželjnu iz specifično epistemskih razloga“ (Landemore 2012a: 108).

Pored toga što Landemor prihvata Hong i Pejdzove nalaze o većem značaju kognitivne raznovrsnosti od individualne sposobnosti u kontekstu rešavanja (političkih) problema, ona iznosi i argument o nemogućnosti pronalaženja i identifikovanja „eksperata“ u političkim pitanjima. To ne znači da ekspertize nema u pojedinačnim oblastima koje su sastavni deo politike, već samo da je s obzirom na ekstremnu složenost političkih problema i multidimenzionalnost koju oni uključuju - kompleksnost politički relevantnih znanja koje uključuju spoj različitih oblasti, informacija, pogleda i pristupa u ekonomskim, ekološkim, socijalnim, zdravstvenim pitanjima - neprimereno tvrditi da neko može biti ekspert u svim ovim relevantnim domenima. Politički problemi su takvi da je malo verovatno da će se čak i eksperti između sebe složiti oko njihovog rešenja. Ono što je karakteristično za ekspertizu u političkim pitanjima sažeto je u

⁹⁸ U literaturi poznata kao „deskriptivna reprezentacija“ ljudi koji žive u zajednici (Pitkin, 1967).

poznatoj Milovoj tvrdnji: „Jedan od dva čoveka, kao mudriji i bolji čovek, polaže pravo na superiornost: teškoća je u tome da se odredi koji je od njih taj“ (Mill, 2011:136).

Zbog toga što donošenje odluka u političkoj sferi predstavlja verovatno jedan od najsloženijih tipova odlučivanja, pojedinačna sposobnost i veštine potrebne za rešavanje političkih problema moraju da obuhvataju opsežna znanja i iskustva u mnogim oblastima. To, pak, deluje malo verovatno na nivou pojedinca. Razlog za ovo je uglavnom to što je ekspertiza uvek uska (Surowiecki 2004: 32). To znači da neko može biti ekspert u jednoj oblasti, ali potpuno prosečan u nekoj drugoj. Ekspertiza obično podrazumeva već razvijene i ustaljene načine mišljenja, što dovodi do toga da grupa eksperata „teško uči, jer svaki član donosi sve manje i manje informacija. Homogene grupe odlično rade ono u čemu su njeni članovi već dobri, ali vremenom postaju sve manje u stanju da istražuju nove pristupe“ (Surowiecki 2004: 31). Stoga odluka da obrazovanima i ekspertima treba dati više glasova (pri glasanju ili više prostora u deliberativnom formu) onemogućava korišćenje svih verovatnih (i latentnih) znanja i izučavanje novih pristupa u iznalaženju rešenja za teške probleme. To je zbog toga što su eksperti često suviše samouvereni kada su u pitanju njihovi stavovi i kapaciteti za rešavanje problema (Tetlock, 2005). Takođe, previše političke moći u rukama nekolicine obično dovodi do toga da ta nekolicina razvije i neke privatne interese, bilo pojedinačne ili ekskluzivno vezane za grupu kojoj pripadaju, što onda otežava njihovu posvećenost javnom interesu. Stoga, iako je verovatno tačno da raznovrsnost u pristupima problemu može da učini proces donošenja odluka komplikovanijim, ona jeste epistemički korisna. Ukoliko smo orjentisani ka „istini“ i boljim kolektivnim odlukama, nije poželjno da potisnemo raznovrsnost i ograničimo debatu na nekolicinu ljudi i stavova koji će lakše obezbediti usklađeni cilj (odluku).

Kada Landemor tvrdi da je bolje uključiti što više ljudi u rešavanje političkih problema, jer se time obezbeđuje veća kognitivna raznovrsnost, ona mora da pretpostavi i da prosečna sposobnost običnih građana nije ispod neophodnog praga kompetencije. Ovo mora biti pretpostavljeno s obzirom na uslove pod kojima „raznovrsnost nadjačava individualnu sposobnost“ važi. Podsetićemo da je jedan od Pejdžovih uslova taj da članovi grupe moraju biti „relativno pametni“, tj da moraju posedovati osnovni i minimalni nivo kompetencije. Ovaj uslov, da podsetimo, zapravo podrazumeva da ljudi

moгу da razlikuju bolji od lošijeg argumenta, kao i da mogu da prepoznaju bolje ili najbolje rešenje, kada se ono javi (bilo da ga smisle sami ili da im ga neko drugi izloži). Rekli smo u drugom poglavlju da je Pejđžov uslov kompetencije drugačiji od uslova kompetencije koji pronalazimo u Kondorseovoj teoremi porote. Pejđžov uslov kompetencije zahteva samo da učesnici razumeju problem o kome je reč, ali ne i da znaju rešenje problema (ili imaju dobre šanse za to). Takođe, naš stav je da je problem (ne)kompetencije pojedinačnih građana moguće izbeći pozivanjem na mehanizme koji će povećati kompetenciju ljudi o određenom problemu o kome je reč - predlog o edukativnim reformama i javnoj deliberaciji građana o problemima u društvu, razne tipove deliberativnih institucija koje proizvode informisanije stavove. O mehanizmima koji služe za postizanje veće informisanosti običnih građana detaljnije ćemo se baviti u sledećem poglavlju. Razni primeri sa ovim deliberativnim eksperimentima pokazuju da u pažljivo organizovanim i naučno konstruisanim uslovima obični građani zaista mogu da doprinesu pronalaženju rešenja čak i za pitanja i probleme koji su specifično tehničke prirode (Fishkin, Lushkin, 2005).

Landemor dakle tvrdi da inkluzivna demokratska deliberacija, barem u teoriji, proizvodi pozitivne epistemičke ishode. Ranije smo ukazali i na neke kritike i probleme grupne deliberacije (Sunstein 2002, 2003). One služe da pokažu da pod određenim okolnostima deliberacija može da dovede i do neželjenih pojava kao što su grupno mišljenje, informacione kaskade ili polarizacija (Sunstein 2003, 2006, 2009). Rezultat deliberacije, dakle, može biti i to da grupa postane više homogena ili da se podeli i pomeri ka ekstremnijim pozicijama u poređenju sa onima koje su članovi grupe imali pre deliberacije.⁹⁹ Ukratko, deliberacija može da dovede i do epistemički loših ishoda. Pojava ovih negativnih ishoda povlači za sobom bojazan da određeni kognitivni mehanizmi koji su rasprostranjeni kod ljudi mogu da „otvore vrata“ raznim vrstama pristrasnosti koje onda „ulaze“ u deliberativni proces. Na pitanje o tome da li stvarna deliberativna praksa zaista vodi do veće konvergencije ka „istini“, moguće je navesti i pozitivne i negativne primere (Carpini, Cook & Jacobs, 2004; Ryfe, 2005; Fishkin 2009). Epistemička svojstva realne deliberacije u velikoj meri zavise od konteksta.

⁹⁹ Ovo, naravno, ne mora u svim okolnostima da bude loše. Ukoliko se članovi grupe putem informacionih kaskada koje proizvode dobre argumente usklade u stavu da su ropstvo, rasizam ili seksizam nepoželjni ili se podele prema moralno poželjnim verovanjima, onda to ne predstavlja problem.

Zadatak bi onda mogao da bude da se identifikuju uslovi za epistemički plodnu deliberaciju (kao i oni koji vode do epistemičkih neuspeha). Jedan od načina da se to uradi, kao što ćemo videti u narednom poglavlju, jeste da se obezbedi da oni koji se ne slažu imaju uslove da bez diskriminacije izraze svoja mišljenja u deliberativnim forumima (Sunstein, 2003). Drugim rečima, uslov je da se raznovrsnost podrži i održi.

4.3. Argumentativna teorija rasuđivanja

Kako bi odgovorila na ove izazove za epistemičku korist od deliberacije, Landemore se poziva na argumentativnu (polemičku) teoriju rasuđivanja (Mercier & Sperber, 2011). Prema ovoj teoriji, snažni nalazi o našem kognitivnom funkcionisanju, označeni sintagmom “ograničena racionalnost”¹⁰⁰, dovode do toga da rasuđivanje najbolje funkcioniše unutar grupe (Mercier & Landemore, 2012). Drugim rečima, ova teorija tvrdi da kada se rasuđivanje koristi u argumentativnom kontekstu, pristrasno potvrđivanje (*confirmation bias*)¹⁰¹, na individualnom nivou, doprinosi efikasnoj podeli kognitivnog rada, što onda vodi do boljih kolektivnih odluka. Nasuprot tradicionalnim pristupima koji su funkciju rasuđivanja vezivali za poboljšanje naših individualnih verovanja i odluka koje donosimo, kroz proces individualnog preispitivanja i ispravljanja grešaka koje intuitivno pravimo¹⁰², argumentativna teorija rasuđivanja podrazumeva da rasuđivanje nema isključivo individualnu funkciju, već socijalnu, odnosno, još preciznije, polemičku funkciju (Sperber, 2000; Mercier & Sperber, 2011). Argumente na kojima zasnivaju ovu tvrdnju autori pronalaze u evolutivnom objašnjenju komunikacije. Kao fundamentalna ljudska funkcija, komunikacija je evolucionim procesom oblikovana na takav način da, zbog potrebe za komunikacijom sa jedne strane i zbog, sa druge, opasnosti od pogrešnih informacija ili namerne manipulacije

¹⁰⁰ Vidi Simon 1957, Simon & March, 1958. Sajmon primećuje da je normativni okvir teorije odlučivanja suviše kompleksan za ljudski um koji, pored odlučivanja, mora da u realnom vremenu obavi i veliku količinu drugih stvari. Takva instrumentalna ograničena racionalnost može biti zadovoljavajuća, iako ne ispunjava ideal maksimiziranja subjektivnih očekivanih korisnosti. U poslednjem poglavlju ove teze će biti više reči o tome kada pojam ograničene racionalnosti nastaje i šta on podrazumeva. Obimna i veoma značajna empirijska literatura nastala u poslednje tri decenije pokazuje da stvarni proces donošenja odluka često odstupa od normativnih pretpostavki teorije kojapolazi od idealnog donosioca odluka koji raspolaže svim informacijama, koji je u stanju da računa sa savršenom preciznošću i koji je u potpunosti racionalan (Tversky & Kahneman, 1974; Kahneman, Slovic & Tversky, 1982).

¹⁰¹Ovo znači da su ljudi skloni da formiraju argumente, testiraju hipoteze i procenjuju dokaze na način koji je naklonjen njihovim prethodnim verovanjima i mišljenjima.

¹⁰²Za više informacija o ovom tradicionalnom pristupu vidi Kahneman, 2003, 2011.

informacijama, osposobi ljude mehanizmom “epistemičke predostrožnosti” (*epistemic vigilance*)¹⁰³. To je sposobnost da se u samoj komunikativnoj praksi, kroz proces argumentovanja (ili polemike), registruju i eliminišu potencijalno ugrožavajuće informacije. Drugim rečima, ova smela pretpostavka navodi na zaključak da ljudski kognitivni aparat (koji je inherentno sklon iracionalnim verovanjima koje proizvode emocije i strasti, kao i predrasudama koje ograničavaju našu racionalnost) ne samo da nije oštećen društvenom praksom i potrebama, već da sve kognitivne predrasude i iluzije, kojima smo kao vrsta sistematski skloni, dolaze upravo usled upotrebe sopstvenog razuma u izolaciji, tj. van grupe. Zbog toga što se ljudi obično oslanjaju na ono što im je blisko (bez obzira na stvarnu opravdanost tog verovanja), oni će pojedinačno, ili u komunikaciji sa ljudima koji misle slično kao oni, produbljivati ove predrasude. S obzirom da u takvim uslovima ljudi obično ne dovode u pitanje razloge koje imaju za svoja verovanja ili odluke¹⁰⁴, ove predrasude će više dolaziti do izražaja i ometati razložno zaključivanje i donošenje odluka. Kada se, pak, u komunikaciju uključe i drugi ljudi, koji imaju drugačije pristupe (i drugačije predrasude), različite iluzije i pristrasnosti bivaju obelodanjene, dovedene u pitanje i korigovane. Na taj način komunikacija dovodi do toga da se greške isprave, a grupa dođe do boljih odluka.

Da li će deliberacija biti uspešna ili neuspešna, zavisiće, dakle, od toga da li ona funkcioniše pod „normalnim uslovima“ što podrazumeva da su ljudi izloženi raznovrsnim stanovištima (koji svakako uključuju i one sa kojima se ne slažu) i od toga u kojoj meri ulažu napor da „pronađu i procene argumente kako bi ubedili druge i bili uvereni kada je to prikladno“ (Mercier & Landemore 2012: 248). Grupno odlučivanje, dakle, služi da nadomesti ograničenost individualnog odlučivanja, suđenja i zaključivanja, što onda dovodi do toga da tokom javne deliberacije u kojoj učestvuju kognitivno raznovrsni članovi, a koja menja i transformiše pojedinačna mišljenja, grupno rasuđivanje nadmašuje pojedinačno. “Ukoliko je teorija rasuđivanja, sa prvenstveno socijalnom funkcijom ubeđivanja i procenjivanja argumenata drugih ljudi, istinita, u kombinaciji sa pretpostavkom o načinu na koji se predrasude koje se odnose na potvrđivanje očekivanog poništavaju u raznovrsnim grupama, onda ona pruža

¹⁰³ Za više o ovom kognitivnom mehanizmu vidi Sperber, Clément, Heintz, Mascaro, Mercier, Origg, & Wilson, 2010.

¹⁰⁴ Ovaj argument je jasno usmeren protiv onoga što smo označili kao „unutrašnja deliberacija“, koju zagovara Goodin (Goodin 2000).

uverljivost tvrđenju koje je impliticno prisutno u normativnoj teoriji mnogih deliberativnih demokrata, a eksplicitno tvrđeno u ovoj knjizi, da deliberacija sa drugima ima epistemički pozitivne karakteristike i, dodatno, veću epistemičku vrednost od individualnog rasuđivanja” (Landemore, 2012a: 143).

Međutim, zbog toga što, kao što smo već rekli, grupna deliberacija (iako epistemički plodna) često ne može da dovede do jednoglasne odluke (konsenzusa), veoma često je neophodno dopuniti je drugom demokratskom procedurom za donošenje odluka – većinskim glasanjem. Rekli smo da većinsko pravilo ima svoju specifičnu, prediktivnu funkciju i sopstvene epistemičke koristi. Argumentativna teorija rasuđivanja i Pejdžovi nalazi koji se tiču kolektivnog rešavanja problema pružaju čvrstu osnovu za argumente u prilog epistemičke vrednosti deliberacije i ishoda do kojih ona dovodi. Oni, međutim, nisu u sukobu sa potrebom za dodatnim mehanizmom za dolaženje do krajnjih odluka. Agregacija je komplementarna procedura sa deliberacijom, s obzirom da, kada su ispunjeni neophodni uslovi, obe imaju tendenciju da dovedu do boljih kolektivnih odluka. Iako su nalazi o ljudskoj kogniciji dobro utvrđeni u psihološkoj literaturi i pokazuju da su ljudi zbog ograničene racionalnosti i kognitivnih pristrasnosti¹⁰⁵ suštinski loši u predviđanju budućih ishoda u uslovima neizvesnosti, odgovor na ove probleme isti je kao i u prethodnom slučaju - ova predviđanja u agregatu proizvode bolje ishode nego što je to slučaj sa pojedinačnim predviđanjima.

U skladu sa onim što je već rečeno, videli smo da demokratski politički sistem obezbeđuje veći kognitivni diverzitet nego bilo koji drugi oblik političkog uređenja. Obični građani nisu „eksperti“, ali jesu, ili mogu biti, „relativno pametni“ (minimalno

¹⁰⁵ Ljudsko rasuđivanje ima brojne odlike koje oblikuju produkte kognitivnih procesa na način koji nije normativno očekivan. Ljudi su na primer skloni da izvode različite zaključke iz istih informacija u zavisnosti od toga kako su im one predstavljene, da se oslanjaju samo na jednu osobinu, aspekt ili informaciju prilikom donošenja odluke (obično prvu informaciju koju su stekli o datom problemu), i, s tim u vezi, fokusiraju se i pamte više one informacije koje su u skladu sa njihovim uverenjima, pa su tako skloni i da logičku snagu argumenta procenjuju na osnovu verodostojnosti zaključka. Posebno se ističu kognitivne sklonosti prilikom rasuđivanja o verovatnoćama, koje posledično oblikuju i druga ponašanja, na primer ljudi imaju tendenciju ka averziji prema riziku ako je očekivani ishod pozitivan, ali prave izbore koji uključuju rizik ako su očekivani ishodi negativni. Takođe, ljudi preuveličavaju važnost malih i neobičnih događaja u velikom uzorku nasumičnih podataka, pretpostave da su specifični uslovi verovatniji od onih opštih, imaju tendenciju da misle da se verovatnoća za neki budući događaj menja u zavisnosti od prošlih događaja, kada ona zapravo ostaje ista, pa čak i da potpuno zanemare informaciju o verovatnoći.

kompetentni) kada se radi o njihovim životima i problemima u političkoj zajednici.¹⁰⁶ Ukoliko čak i nisu uopšte upoznati, ili imaju jako malo znanja o temi o kojoj treba da iznesu stav (ukoliko, dakle, ne ispunjavaju uslov neophodne, umerene, kompetencije), ili su pak „žrtve“ sistematskih predrasuda, postoje, kao što smo videli, razni mehanizmi koji mogu da poboljšaju njihovu individualnu kompetenciju. Uvođenje deliberacije pre glasanja, koja bi bila podržana izbalansiranim informacijama i materijalima koje bi obezbedili različiti „znalci“, obezbeđuje da ljudi nakon deliberacije steknu informisanije stavove o datom problemu i koriguju pogrešna mišljenja i predrasude. „Pretpostavljajući minimalno sofisticirane glasače u odnosu na pitanja o kojima je reč i liberalno društvo koje podstiče neslaganja i različita mišljenja...mogućnost nastanka sistematskih predrasuda o većini političkih pitanja nije mnogo verovatna“ (Landemore 2012a: 197).

4.4. Mogu li Pejdzovi uslovi za pojavu „kolektivne inteligencije“ biti ispunjeni u stvarnoj demokratskoj praksi?

Normativno opravdanje političkog sistema zahteva opravdanje na dva nivoa. Prvo, ukoliko želimo da opravdamo određenu političku proceduru, moramo teorijski da definišemo koje su to karakteristike koje smatramo normativno poželjnim za opravdanje tog sistema, a zatim da pokažemo da sistem koji branimo može da zadovolji te kriterijume (ili jače, da jedino taj sistem može da ispuni te uslove). Naveli smo i obrazložili koje su to karakteristike i uslovi koje dovode do epistemički boljih kolektivnih (demokratskih) odluka. U pokušaju da ponudimo “jače” epistemičko opravdanje demokratskog političkog autoriteta, prihvatili smo da ovaj zadatak podrazumeva i davanje razloga za prednost demokratije u odnosu njene alternative (vladavinu jednog, vladavinu nekolicine). Ostaje nam sada da pažljivo razmotrimo da

¹⁰⁶ To je zato što mera znanja običnih građana o politici i loš učinak na testu o političkim pitanjima ne povlače da građani ne mogu da znaju šta je za njih najbolje, odnosno da nisu u stanju da donesu pametne političke odluke koja se tiče njihovih života u zajednici (vidi npr. Lushkin 1990). Ovde bi mogli da napravimo analogiju sa roditeljstvom. Ukoliko pokušamo da odredimo ko su dobri roditelji na osnovu testova sa pitanjima koja se odnose na znanje i činjenice o podizanju zdrave, samostalne i pametne dece, doći ćemo do veoma loših rezultata. Apsurdno bi bilo tvrditi da je zbog loših rezultata na upitniku bolje da roditelji *u potpunosti* prepuste svoju decu ekspertima (lekarima, pedagogima, nastavnicima itd). Nedostatak činjeničkog znanja o mnogim pitanjima u vezi sa odgajanjem dece ne ukazuje da roditelji nisu sposobni da na najbolji način podižu i vaspitavaju svoju decu, da uče stvari „u hodu“ (što često podrazumeva i konsultovanje sa raznim ekspertima), niti da znaju koje odluke su za njih najbolje.

li Pejdžovi uslovi, koje Landemor prihvata u svojoj epistemičkoj odbrani demokratije i za koje tvrdi da „nisu potpuno zahtevni“ (Landemore, 2012a: 102) zaista mogu biti ispunjeni u stvarnom političkom svetu. Mi smatramo da pitanje načina na koji drugi i treći uslov mogu biti ispunjeni (iako možda ne uvek), ipak zaslužuje detaljnije razmatranje.

Zaključak teoreme, naravno, po definiciji, sledi iz njenih pretpostavki. Modeli ne mogu biti sami po sebi pogrešni. Dakle, ključno pitanje jeste da li možemo tvrditi da ove pretpostavke mogu biti zadovoljene u realnom svetu. Rekli smo da Pejdžova teorema koja pokazuje da je raznovrsnost važnija od individualne kompetencije važi ukoliko su ispunjena četiri uslova. Prvi uslov je relativno jednostavan – on kaže da problem mora da bude dovoljno težak. Kada su u pitanju laki problemi, ništa neće nadmašiti jednog upućenog donosioca odluka – taj jedan znalac će lak problem rešiti na isti način (podjednako dobro) kao i pet eksperata ili sto laika zajedno. Drugi uslov, koji pretpostavlja neki osnovni minimalni nivo kompetencije, deluje komplikovanije. U kontekstu demokratije, to bi značilo da su građani “relativno pametni”, „s sofisticirani“ ili „umereno kompetentni“. Landemor prosto prihvata da je ovaj uslov zadovoljen i da građani jesu “relativno” kompetentni da procene argumente za ili protiv neke političke odluke od koje zavisi kvalitet njihovih života. Istakli smo i da ispunjenje tog uslova može biti dodatno omogućeno kroz deliberativne institucije i process javne rasprave i daljeg unapređivanja znanja i razumevanja određenog problema. Međutim, ovde je potrebno jasnije razgraničenje neophodnih koraka, jer je zadovoljenje ovog uslova presudno za važenje Pejdžove teoreme u demokratskom odlučivanju.

Ukoliko je uslov za uspešno rešavanje problema to da su “građani relativno pametni”, čini se da ne možemo, kao što to čini Landemor, unapred sa sigurnošću znati da li je taj uslov ispunjen. Prvi razlog je što da bismo znali da li su građani kompetentni i da li imaju neophodno minimalno znanje, morali bismo unapred da budemo upoznati sa tim da li su oni “opremljeni” informacijama koje bi im omogućile da budu uključeni u stvarni process deliberacije. To ne možemo da znamo pre nego što to zaista i ne ispitamo (npr. ispitamo pomoću upitnika koje sadrže određena pitanja i “mere” nivo specifičnog znanja). Ukoliko, pak, govorimo o ispunjenosti uslova kompetenciju na nivou opštije (kognitivne) sposobnosti *razumevanja* nekog problema i okolnosti koje ga

okružuju (u Pejdzovom smislu kompetentnosti koji Landemor preuzima, a koji podrazumeva da učesnici deliberacije treba “*samo*” da imaju sposobnost da shvate problem o kome je reč i da mogu da naprave razliku između boljih i lošijih rešenja koja se tokom deliberacije pojavljuju), neophodno je da eksplicitno zahtevamo da pre nego što deliberativni proces uopšte počne, postoji jedna uvodna faza - faza “učenja”, informisanja, koja onda dalje obezbeđuje bolje razumevanje datog problema. To podrazumeva da, pre nego što javna rasprava počne, učesnici deliberacije moraju dobiti informativne materijale, pažljivo pripremljene i izbalansirane priručnike, koji su napravljeni tako da budu razumljivi svim učesnicima. To dalje podrazumeva prisustvo eksperata koji bi na licu mesta građanima pružili osnovne i raznovrsne informacije i pojašnjenja (što naravno podrazumeva različita i suprotstavljena shvatanja), tj. jednu fazu u kojoj bi građanima bilo omogućeno da postave pitanja, traže dodatne odgovore, dokaze itd. Ovo bi u većoj meri omogućilo ispunjenje uslova kompetencije.

Naše je, dakle, mišljenje da Pejdzovi uslovi i mogućnost njihovog ispunjenja u političkom demokratskom odlučivanju u velikoj meri zavise od demokratskih institucija koje bi onda i pomogle njihovo zadovoljenje. Drugim rečima, problematičan uslov „kompetencije“ pojedinačnih učesnika u grupnom odlučivanju može biti zadovoljen *samo* uz pretpostavku određenih institucija koje bi to mogle da obezbede. Mi ćemo u poslednjem odeljku govoriti o ovakvim institucijama i pokazati da građani, kojima je omogućeno da „prođu“ kroz ovu praksu zaista mogu da ispune zadovolje zadati uslov. Landemor kaže da se kritika kompetencije građana zasniva na tome da pokaže da građani ne poseduju osnovno znanje o činjenicama, te da ova vrsta kritike ne pogađa njeno određenje kompetencije. Međutim, da bi uslov postojanja minimalne kompetencije običnih građana bio ispunjen, u smislu da obični građani mogu razlikovati bolji argument od lošijeg, ovaj zahtev za znanjem osnovnih informacija ne može biti odbačen. U tom smislu je neophodno naglasiti ulogu obrazovanja u formiranju politički relevantnih mišljenja i sudova. Kako se obrazovanje povećava, tako se smanjuje jaz između eksperata i laika, ali je raznovrsnost u pristupima i obradi informacija i stečenog znanja veća u drugom slučaju. Ovo može biti postignuto u smislu šireg i sistematskog obrazovanja, ali i omogućavanjem specifičnijeg „obrazovanja“ i informisanja, koje se odnosi na određeni problem o kome se raspravlja. Naravno, nije neophodno pokazati da su građani kompetentni u *svakom* pojedinačnom slučaju. Ono što je važno jeste da je

minimalna kompetencija grupe obezbeđena u *većini slučajeva*. Pojedinačne primere u kojima ovo nije slučaj (kada demokratsko odlučivanje dovodi do loših odluka) će, svakako, uvek biti moguće navesti.

Treći Pejdzov uslov pretpostavlja postojanje (barem minimalno) relevantne kognitivne raznovrsnosti grupe koja donosi odluke (postojanje lokalnih optimuma na pojedinačnom nivou). Čini se da ukoliko građani u demokratiji nemaju nikakvu ideju o problemu o kom se raspravlja, onda ne bi trebalo da ih stavljamo u grupu koja rešava taj politički problem. Ispunjenje ovog uslova je, pak, važno jer, isto kao i prethodni uslov, osigurava da će raznovrsnost nadmašiti individualnu sposobnost. Videli smo da Pejdz kaže da u slučaju rešavanja npr. teškog matematičkog problema raznovrsna grupa koja se sastoji iz pesnika, slikara, pekara i glumca sasvim izvesno neće doći do rešenja. Povećanje kognitivne raznovrsnosti koja nije relevantna, dakle, u ovom slučaju neće dovesti do epistemički boljih ishoda. Međutim, čini se da za razliku od drugih oblasti gde je lako (ili relativno lako) utvrditi šta predstavlja relevantno znanje ili ko poseduje relevantnu kognitivnu alatku za rešavanje problema, u politici i političkim pitanjima stvar nije toliko jasna. Naravno da u slučaju u kom, recimo, želimo da sprovedemo reforme zdravstvenog sistema, u grupi koja donosi odluke želimo da imamo doktore, menadžere bolnica, ekonomiste i pravnike, ali nije isključeno da bi neki predlog o poboljšanju mogao da dođe i sa drugog mesta (bilo kog korisnika zdravstvenog sistema, na primer). Uvidi i predlozi običnih građana, kada se radi o njihovim sopstvenim životima, mogu biti vrlo konstruktivni za dolazak do novih rešenja. Drugim rečima, u političkim problemima i pitanjima rešenje (ili bar ideja ili smernica za rešenje) mogu doći sa različitih strana, koje je nemoguće (sa sigurnošću) unapred označiti. Govorili smo u prethodnom odeljku o insitucijama i načinima za povećanje individualnog znanja, razumevanja problema i, time, kompetencije običnih građana. Kada im se relevantne informacije predstave na odgovarajući način, u okviru dobro dizajniranih institucija, obični građani zaista mogu, u kombinaciji sa njihovim raznovrsnim perspektivama i iskustvima, doći do predloga za poboljšanje političkih odluka.¹⁰⁷ U tom smislu, epistemička razmatranja o vrednosti kognitivnog diverziteta, mogu biti i smernice za određena institucionalna uređenja i demokratske reforme. Relevantnost

¹⁰⁷ Drugim rečima, uvidi koje građani imaju, koji nisu uopšte tehničkog ili specifično informativnog tipa, mogu biti relevantni za rešavanje političkih problema.

uvida običnih građana obezbeđena je, na kraju krajeva, samom činjenicom da se ti problemi tiču njihovih života.

Četvrti uslov, koji pretpostavlja da inicijalna grupe iz koje se onda nasumično bira manja grupa onih koji će učestvovati u rešavanju problema mora biti velika, nije problematičan (današnja demokratka društva broje veliki broj ljudi) i prosto garantuje da će nasumično odabrana grupa biti raznovrsna, bar više raznovrsno nego grupa formirana na osnovu sposobnosti.

Drugi i problem za epistemičko opravdanje deliberacije jeste to što Pejdžova teorema važi u slučaju kada grupa deli *isti standard* za procenu koje su odluke dobre, tj. kada se pojedinci slažu oko vrednosti svakog mogućeg rešenja. Uzimajući u obzir njihove ograničene pojedinačne kognitivne sposobnosti, pretpostavka je da kada “rade” zajedno, razmenjujući perspektive, predrasude, informacije i stavove, članovi grupe mogu da dođu do najboljeg mogućeg rešenja, koje je u skladu da nekim zajedničkim standardom. Landemor, videli smo, tvrdi da će pod ovim uslovima građani u demokratiji zaista i doći do najboljeg rešenja (onoga što Pejdž označava kao “globalni optimum”). Međutim, ukoliko drže do različitih vrednosti i standarda, građani se neće slagati po pitanju toga da li nečije mišljenje ili nečiji predlog predstavlja poboljšanje, a samim tim se neće slagati ni oko “najbolje odluke”. Naš odgovor na ovaj problem jeste da čak i pod uslovima nesvodivih razlika u shvatanjima građana koji žive u demokratskom društvu uvek možemo pokušati da dođemo do neke više vrednosti oko koje bi se svi složili (u koju, dakle, različite vrednosti “nižeg ranga” mogu da se uklope) ili, pak, pokušati da grupišemo “lokalne optime” (delimična rešenja) do koji su ljudi u deliberaciji došli, preko kojih se dalje ne može (zbog dubokih neslaganja), primenjujući u tom trenutku većinsko glasanje. Takođe, prepoznavanje (makar i minimalno) boljih predloga i rešenja koji se pojavljuju u toku deliberacije ne zahteva da učesnici deliberacije postignu potpuno konzistentan skup u evaluaciji svih mogućih predloga. Delimično slaganje, tj. slaganje na nekom nižem nivou može biti dovoljno¹⁰⁸.

¹⁰⁸ Deliberacija u retkim slučajevima dovodi do konsenzusa. U svetu u kom su pluralizam vrednosti i stavova sastavni deo svakog demokratskog društva, alternativni cilj deliberacije jeste postizanje jednovršnosti preferencija. Profil individualnih preferencija je jednovršan ako postoji poredak alternativa, sa leva na desno, takav da svaki pojedinac ima najpreferiraniju opciju. Što su ostale preferencije dalje od najpreferiranije opcije, to ih on manje preferira. Poreci preferencija su, dakle, jednovršni ili ako se individue slažu na supstantivnom nivou, tj. ako su

Ovo delimično slaganje oko toga šta predstavlja bolju opciju biće postignuto mnogo češće nego što će se dešavati da se postigne jedinstveno najbolje rešenje. Drugim rečima, ovo fundamentalno neslaganje koje ne dopušta da nađemo najbolje rešenje oko koga bi se svi složili, ne znači da i dalje ne možemo da napredujemo ka boljim ishodima u koracima koji tome prethode¹⁰⁹.

Naravno, na ovom mestu možemo reći da izgleda da bi, s obzirom na pretpostavku da među ekspertima ne postoji toliki kognitivni diverzitet (a time ni veliko neslaganje oko vrednosti) kao među širom populacijom, u ovakvim slučajevima eksperti došli do boljih odluka. Ali to ne umanjuje značaj argumenta o epistemičkoj vrednosti demokratije. Naš cilj nije da pokažemo da profesionalni političari i eksperti više nisu potrebni (na kraju, njihovo prisustvo jeste nužan uslov za formiranje što raznovrsnije grupe), već da postoje epistemičke koristi od šire participacije. To zapravo znači da eksperti i profesionalni političari nužno treba da postoje i da donose odluke, ali da oni nisu *jedini* koji uvek treba da učestvuju u donošenju kolektivnih demokratskih odluka (i to ne samo iz proceduralnih, već i iz epistemičkih razloga). Slučajevi političkih problema u kojima su razlike toliko duboke da je deliberacija nemoguća neće se dešavati preterano često. Činjenica da živimo u zajednicama koje podrazumevaju duboka neslaganja i da te zajednice opstaju, a odluke se donose, govori u prilog tome da građani uprkos razlikama ipak žive pod nekim zajedničkim sporazumom oko vrednosti koje su fundamentalne za demokratsko društvo i koju najveći broj ljudi prihvata.

Naše stanovište je, dakle, da demokratija ima i proceduralne i epistemičke vrednosti. Epistemički kriterijum, dakle, nije jedini kriterijum za vrednovanje političke procedure. Međutim, čisto proceduralno stanovište, kako smo već tvrdili, nije dovoljno za uspostavljanje legitimne demokratske vlasti. Ovo čisto proceduralno stanovište ne može da objasni činjenicu da mi imamo veoma jake praktične interese da političke odluke do kojih u demokratiji dolazimo imaju određeni kvalitet. Mi možemo tvrditi da je, čisto iz razloga poštovanja interesa svih u političkoj zajednici (bez pozivanja na transcendentálnu istinu o politici) instrumentalna pouzdanost političke procedure od suštinskog značaja.

njihovi poreci preferencija isti (postignuta je jednoglasnost) ili ukoliko su poreci preferencija individua različiti, ali postoji slaganje oko zajedničke dimenzije u odnosu na koju se poreci formiraju. Takvo slaganje se naziva slaganje na metanivou (Dryzek & List, 2003).

¹⁰⁹ Više o shvatanjima koja daju prednost ovom napredovanju koje ne podrazumeva idealno i konačno rešenje vidi npr. Amartia Sen 2011, kao i Gaus 2010.

Prvi razlog je što svi mi pojedinačno raspolažemo ograničenim kognitivnim kapacitetima, a drugi je taj da u realnosti i u praksi ne možemo pojedinačno da utičem na sve odluke koje mogu imati uticaj na nas. Ovo, na sličan način, tvrdi i Filip Kičer (Philip Kitcher) kada kaže da svi mi imamo fundamentalni interes da proces donošenja političkih odluka bude podržan adekvatnim sistemom javnog znanja (Kitcher 2006, 2011). Ova teza je prisutna i u Djuijevom shvatanju demokratije, koje, kao što smo videli, podrazumeva da posvećenost demokratskom načinu života, i značaj koji mu pridajemo, omogućava da na videlo izađe “društvena inteligencija” koja pomaže da dođemo do (naj) boljih rešenja, uz naglašavanje značaja institucija koje bi to mogle da spovedu u delo.

Ovo “eksperimentisanje” sa širom participacijom građana u političkom životu i političkom odlučivanju, i institucijama koje to omogućavaju, može vremenom da nas dovede do boljih odluka i rešenja nego što ih trenutno imamo. Ukoliko smatramo opravdanom tezu o značaju kognitivne raznovrsnosti za kvalitet kolektivnih odluka, onda sama činjenica da ista grupa ljudi (profesionalni političari i eksperti, koji vremenom postaju sve sličniji u svojim stavovima i delovanju) identifikuje probleme šire zajednice, kreira političku agendu i donosi konačne odluke koje su obavezujuće za sve, navodi na zaključak da u proces demokratskog donošenja odluka treba da uključimo veći broj (kognitivno raznovrsnih) ljudi.

Ono što uočavamo u vezi sa epistemičkim opravdanjima demokratije jeste da su ona uvek teorijske prirode.¹¹⁰ Odbrana epistemičkog stanovišta demokratije se, uglavnom, oslanja na matematičke teoreme i modele koje pokazuju da pod određenim uslovima, demokratska procedura dovodi do dobrih ishoda. Napad i kritike epistemičke demokratije su, s druge strane, uvek zasnovane na empirijskim nalazima¹¹¹. Iz tog razloga ćemo u poslednjem poglavlju izneti i neke empirijske primere demokratskog odlučivanja. Međutim, empirija nam ne može dati konačne odgovore. To je zbog toga što je u demokratskoj praksi moguće naći i pozitivne i negativne primere kolektivnog odlučivanja. Stoga nam jedino ostaje da pokušamo da u realnom svetu, u meri u kojoj je

¹¹⁰ Landemore na početku knjige kaže da je njen argument pre teorijski i *a priori* nego empirijski. “Razlog za to je što iako možda može izgledati važnije da se fokusiramo na načine za poboljšanje demokratske realnosti, ovaj praktični zadatak na prvom mestu pretpostavlja da imamo jasnije razumevanje ideala i zašto je nešto uopšte ideal” (Landemore 2012a: 9).

¹¹¹ Vidi npr. Caplan 2017, Somin 2013.

to moguće, obezbedimo ispunjenje uslova koji su identifikovani u idealizovanim modelima.

Pre nego što navedemo empirijske primere koji pokazuju kako pomenuti teorijski nalazi o značaju raznovrsnosti za kolektivno odlučivanje mogu biti korišćeni u praksi, u narednom poglavlju ćemo pružiti kratak pregled teorije odlučivanja u ekonomskim organizacijama. Razlog za ovo je dvojak. Prvo, rekli smo da nalazi o značaju kognitivnog diverziteta za kolektivno odlučivanje inicijalno dolaze iz ekonomske teorije. Osnovni Pejdzov argument jeste da je diverzitet od izuzetnog značaja za dalji procvat ekonomskih organizacija, ekosistema i društava (Page 2011). Detaljniji uvidi u ovu teoriju nam omogućava bolju osnovu za tvrđenje da teorija o “ograničenoj racionalnosti” empirijski potpomaže opstanku teze o “mudrosti grupe”. Drugo, pažljivijim razmatranjem ove teorije želimo da ukažemo na neke sličnosti između ova dva domena kolektivnog odlučivanja. S obzirom da proces odlučivanja u organizacionoj teoriji ima mnogo veće empirijsko uporište, čini se da bi bolje razumevanje procesa odlučivanja u ovoj oblasti moglo da donese nove uvide i praktične smernice za demokratsko odlučivanje u domenu politike. Iako su mnogi autori tvrdili da postoji paralela između demokratije u političkom sistemu i demokratije u ekonomskim organizacijama¹¹² (ali i brojne razlike¹¹³), mi ćemo se fokusirati samo na neke sličnosti između ova dva domena – kompleksnost pitanja i problema u ovim oblastima, promenjivi i neizvesni uslovi pod kojima se odluke donose, u okruženju koje se konstantno menja, određenje racionalnosti i dobrobiti od zajedničkog delovanja i komunikacije. Posebnu pažnju ćemo, dakle, usmeriti na značaj društvenih faktora i psiholoških nalaza, naročite teze o “ograničenoj racionalnosti”, koji naglašavaju potrebu za demokratičnijim i nehijerarhijski organizovanim mehanizmom odlučivanja.

¹¹² Vidi na primer Cohen, 1989; Dahl 1986; González-Ricoy 2014.

¹¹³ Na primer, firme su, za razliku od država, dobrovoljna udruženja, što zaposlenima daje mogućnost da je napuste kada to pože. Firme imaju dobro utvrdeni cilj – povećanje profita, dok u državi taj cilj nije fiksiran itd.

5. Teorija odlučivanja u organizacionoj teoriji

Ljudi su se oduvek udruživali i organizovali kako bi na što efikasniji način zadovoljili svoje potrebe ili ostvarili neko zajedničko dobro. Organizacije predstavljaju društvene grupe koje, da bi bile maksimalno delotvorne, zahtevaju sistematizovan i strukturiran mehanizam funkcionisanja. Od antičkih vremena, preko Rimskog carstva, moćnih organizacija kao što su katolička crkva i vojne organizacije, preko ratova i kolonijalizacije pa sve dodanašnih vremena, istorija nam pokazuje da su organizacije univerzalni fenomeni koji postoje u svim ljudskim društvima, u različitim oblastima ljudskog delovanja i u svim vremenima. Međutim, tek početkom dvadesetog veka, sa nastankom i brzim porastom broja mašina, snažnim razvojem industrije i novih izazova koje je industrijalizacija sa sobom donela, naročito u Evropi i Severnoj Americi, kao rezultat nastaje rana *organizaciona teorija*. Ova teorija predstavlja pokušaj da se na sistematičan način analiziraju organizacije iz različitih perspektiva. Imajući u vidu novonastale uslove, primarni cilj ovih prvih organizacionih teorija postaje racionalizacija organizacione strukture i maksimiziranje profita. Puno toga je bilo preuzeto iz vojne organizacije, koja je bila pravi uzor za mehaničku organizaciju rada (Morgan, Gregory & Roach, 1997).

5.1. Klasična organizaciona teorija – organizacije kao mašine

Industrijska revolucija je donela promenu u do tada agrarnim i zanatskim društvima zasnovanim na manuelnoj proizvodnji, transformišući ih u društva u kojima dominira proizvodnja mašina i ekonomski razvoj. Ekonomska efikasnost u proizvodnji, sa jedne strane, i potreba za novim metodama organizacije u nacionalnim državama i stvaranje javne administracije, sa druge strane, dovela je do toga da su u prvoj organizacionoj teoriji koju danas označavamo kao *klasičnu*, nastale dve različite analize organizacije industrijskog društva – praktična i teorijska (Peltonen, 2016: 28). Prva je bila usmerena na podsticanje efikasnosti i produktivnosti u preduzećima, dok je druga bila više teorijskog tipa i ticala se racionalnog upravljanja u javnoj administraciji. Ono što im je bilo zajedničko jeste dominantna hijerarhijska organizaciona struktura i "automatizacija" ljudskih misli i delanja.

Ključan doprinos praktičnoj klasičnoj školi organizacione teorije dao je Frederik Tejlor (Frederick Taylor), koji je smatrao da suštinu organizacija čini *donošnje odluka*. Tehnološki razvoj i moćne mašine koje je rani 20. vek sa sobom doneo bili su u suprotnosti sa kapacitetima neobučениh radnika u fabrikama. Kako bi utvrdio način na koji treba strukturisati rad u organizacijama i definisao svoje principe naučnog menadžmenta, Tejlor je sprovodio razne eksperimente na radnom mestu (Taylor, 1947). Oslanjajući se na ono što je naučio iz ovih eksperimenata, sa ciljem da pronađe jedan najbolji način za obavljanje posla, insistirao je na *naučnom pristupu* upravljanju - pokušaju da se u fabrike uvedu strogo naučne i racionalne procedure, koje bi dizajnirali i nadgledali pažljivo odabrani i dobro obučeni menadžeri (eksperti). Zalagao se za podelu posla koja je podrazumevala nužno razdvajanje uprave i radnika, “glave” i “tela” organizacije, ali pre kroz saradnju i harmoniju nego kroz konflikt, verujući da takav način rada dovodi do najoptimalnijih rezultata.¹¹⁴

Naglašavajući efikasnost i produktivnost, Tejlor je zanemario mnoge ljudske aspekte zaposlenih u organizacijama. Njegov “ekonomski čovek” bio je motivisan isključivo ekonomskim podsticajima – radu koji se plaća proporcionalno onome što se proizvede. Menadžer je, s druge strane, jasno mogao da identifikuje ne samo ciljeve koje želi da postigne, već i raspoloživa sredstva koja će mu omogućiti da tu nameru ostvari. Stroga podela rada podrazumevala je da rukovodioci preuzmaju gotovo svu odgovornost od radnika, svodeći je isključivo na obavljanje konkretnog posla za koji su plaćeni.

Mesto koje je Tejlor imao u praktičnoj klasičnoj školi organizacione teorije, nemački sociolog Maks Veber (Max Weber) je zauzeo u njenoj teorijskoj analizi. Primetivši sličnosti između načina na koji mašine rutinizuju proizvodnju u fabrikama i načina na koji birokratske forme rutinizuju proces administracije, Veber je postao zainteresovan za ovaj novi metod organizacije u jednom širem istorijskom kontekstu (Morgan, Gregory & Roach, 1997). Njegovo proučavanje birokratije predstavlja analizu načina na koji administrativne jedinice funkcionišu kao organizacije unutar državnog

¹¹⁴ Ukoliko su radnici, na primer, prenosili neku količinu teškog tereta dnevno a mogli bi da budu motivisani da pokušaju da prenesu četiri puta više tereta (bar neki od njih), prepušteni sami sebi i sopstvenom razumu i veštinama oni će verovatno raditi puno i tako se umoriti u roku od nekoliko sati. S druge strane, na osnovu empirijskih eksperimenata koji bi pokazali koliko pauza u radu treba obezbediti i time izbeći prerani umor, menadžeri mogu da utvrde optimalan broj sati rada i odmora, kao bi bilo moguće da se u toku dana prenese četiri puta više tereta.

sistema. Ove hijerarhijski strukturirane organizacije uključuju pisana pravila, propise, obrasce i procedure koje služe da na najefikasniji i najracionalniji način organizuju ljudsku aktivnost - održavaju red, povećavaju produktivnost i eliminišu favorizovanje. Kao i u slučaju Tejlorovih ekonomskih organizacija, birokratske organizacije su podrazumevale ideju o striktnoj podeli rada, jasnoj liniji autoriteta i odgovornosti.

Veber, kao i Tejlor, shvata organizacije kao kompleksne sisteme koji su zasnovani na bezličnoj, racionalnoj osnovi (Weber, 1978). Veberovo zalaganje za sprovođenje kontrole, reda i discipline koji se baziraju na znanju, dovelo je do pojave "eksperata" sa strogom stručnom obukom, promovisanju onih sa najvišim sposobnostima za upravljanje, umesto onih kojima to "po prirodi sledi". Jedino racionalna legitimna vlast, zasnovana na zakonima, propisima i kaznama, oslobođena arbitrarnosti i nasleđenog, neupitnog autoriteta, odgovara birokratskom (modernom i racionalnom) uređenju koje za glavni cilj ima stabilnost i red. "Racionalni pristup kreira svet sa sopstvenim unutrašnjim redom, gde pravila i instrukcije predstavljaju racionalnost koja, za uzvrat, postaje vidljiva u odnosu na efikasnost, produktivnost i hijerarhijsku disciplinu" (Peltonen, 2016: 38).

Iako zagovornik strogo racionalnog, birokratskog modela, Veber je uvideo i opasnosti od ovog pristupa, ističući da on neizostavno vodi u "gvozdeni kavez", rutinizaciju i mehanizaciju gotovo svakog aspekta ljudskog života, kao i vrlo ozbiljne političke posledice za više demokratske oblike organizovanja. Uniformne i racionalne procedure birokratske prakse vodile su rigidnim pravilima, dehumanizovanom društvu neosetljivom na spoljašnje kontekste, potiskivanju inovativnosti i demotivaciji velikog broja zaposlenih. Iako je za Vebera birokratija predstavljala metod za postizanje dobrih ciljeva, ona je vremenom postala i cilj sam po sebi, što je dovelo do toga da "i da racionalne organizacije mogu da posluže iracionalnim ciljevima" (Peltonen, 2016: 41).

Bilo bi pogrešno poricati da je "mehanički" pristup imao (i dan danas u određenim delatnostima ostvaruje) mnoge uspehe. Upotreba naučnog menadžmenta donela je povoljne ishode onim organizacijama koje mogu da funkcionišu na osnovu jasnih i unapred utvrđenih standarda, koje zahtevaju preciznost, predvidljivost, rutinu, optimalne proizvode i usluge, sa centralizovanim planom i decentralizovanim, ali strogo kontrolisanim, primenom (Morgan, 1997). Pristup koji organizacije tretira kao

mašine, koje samo treba podesiti tako da svaki njen deo obavlja jasno definisanu funkciju, da bi se na kraju svi ti delovi uklopili u jednu savršeno funkcionalnu celinu, svakako je imao značajan uticaj na industrijski razvoj i doprineo povećanju produktivnosti. Ipak, nastanak sve složenijih i dinamičnijih uslova, kao i tehnološki razvoj, doveli su do toga da je postalo neophodno obezbediti promene u pristupu. Brojni i raznovrsni spoljašnji uticaji i kompleksnost posla nisu više dozvoljavali veru u jedan, "najbolji način" za funkcionisanje organizacija. U slučajevima nepredvidljivih okolnosti i promena, vrlo učestalih u realnom svetu, organizacije sa jasno fiksiranim zaduženjima i usko specijalizovanom podelom rada teško mogu da odgovore na izazove koji u takvim momentima zahtevaju napuštanje ustaljenih obrazaca ponašanja. Drugim rečima, klasični model doveo je do toga da se organizacije teško adaptiraju novonastalim i promenljivim uslovima. "Birokratska organizacija pripada jednostavnom, legalističkom i autoritarnom društvu. To je nekompatibilno sa složenim, dinamičnim i individualističkim društvima.... Stoga se predviđa da ona treba da bude zamenjena erom preduzeća, tržišne ili mrežne organizacije i zakonom neregulisanih, "mekih" sredstava upravljanja" (Olsen 2008: 14). Pored toga, stroga podela rada dovela je i do velikog jaza između radnika i njihovih pretpostavljenih, kao i do pasivnosti i apatije velikog broja zaposlenih, do dehumanizacije, nezadovoljstva i nepoklapanja njihovih ciljeva sa ciljevima organizacije. Ljude je trebalo ponovo ujediniti i pružiti im osećaj zajedništva.

5.2. Moderna organizaciona teorija i teza o "ograničenoj racionalnosti"

Vera u racionalnost došla je sa verom u progres i tehnologiju. Nakon Drugog svetskog rata dovedeno je u pitanje ovo poverenje u racionalni model organizacije i "jedan najbolji način". Tradicionalne teorije su videle organizacije kao autonomne i zatvorene sisteme, izolovane od spoljašnjeg sveta. Za razliku od toga, moderna organizaciona teorija ih je tretirala kao otvorene sisteme, na koje u velikoj meri utiče njihova sredina (Yang, Liu, & Wang, 2013). Oslanjajući se na proučavanje kompleksih sistema, ova moderna teorija prilazi organizacijama istražujući kako odnosi među delovima tog sistema dovode do ponašanja sistema u celini, kao i način na koji taj sistem interaguje sa okolinom u kompleksnim uslovima. Tada nastaju drugačije teorije, koje su bile više u skladu sa onim što se *zapravo* dešava u realnom i neizvesnom

procesu donošenja odluka. Na mesto strogo hijerarhijske organizacije autoriteta, zasnovane na ekspertizi i savršenoj racionalnosti onih na vrhu, s ciljem da izdvoji društvene i psihološke faktore koji utiču na stvarni proces donošenja odluka, nastala je *teorija o ograničenoj racionalnosti* koju je razvio Herbert Sajmon.

Sajmon je bio američki ekonomista i politikolog, koji se takođe zanimao i za oblasti sociologije, kognitivne psihologije, kognitivnih i kompjuterskih nauka, kao i za filozofiju nauke. Ono što je bilo zajedničko u njegovom istraživanju ekonomije, menadžmenta, javne administracije, političkih i kompjuterskih nauka bio je *proces donošenja odluka*. Kritikujući teoriju racionalnog izbora koja je polazila od pretpostavke da *homo economicus*, nepokolebljivo racionalni pojedinac, “opremljen” kompletnim informacijama i okrenut isključivo ka svom vlastitom interesu uvek dolazi do najboljih odluka, Sajmon naglašava činjenicu *ograničavajućeg ljudskog faktora* koji ne dozvoljava pojedincu da donosi *apsolutno* racionalne odluke (Simon 1957). U knjizi *Administrativno ponašanje*, prvi put objavljenoj 1945. godine, on je kritikovao sliku o “ekonomskom čoveku”, kao i sliku o “racionalnom menadžeru”, koju su zagovarali njegovi prethodnici.

Ova ograničenost saznanjnih i kognitivnih sposobnosti jednostavno onemogućava ljude da u praksi donose optimalne odluke, s obzirom da donosioci odluka u realnom životu to često rade u uslovima neizvesnosti. Čovekova racionalnost sputana je ograničenim kognitivnim kapacitetima, nepotpunim informacijama o mogućim načinima i pravcima delovanja, posledicama koje svaki od tih pravaca nosi, kompleksnošću životne sredine, kao i vremenskim ograničenjem za donošenje odluka. Na taj način je Tejlorov “ekonomski čovek”, savršeno informisan i motivisan isključivo sopstvenim interesom, zamenjen Sajmonovim, “više ljudskim” čovekom, koji često ne zna šta je njegov sopstveni interes i barata samo ograničenom količinom informacija. U skladu sa tim, Sajmon i njegov kolega, politikolog Džejms Marš (James March) razvili su tezu o “*ograničenoj racionalnosti*” (March & Simon, 1958.) Ograničena racionalnost pretpostavlja ne samo da pojedinci ne mogu imati sve potrebne informacije, već i da, čak i kada bi ih imali, ne bi bili u stanju da ih adekvatno procesuiraju. Ljudski um sebe nužno ograničava.

Ideja o ograničenoj racionalnosti donela je i druge promene. Naime, Sajmon i Marš su kritikovali ne samo Tejlorov ideal savršeno racionalnog čoveka i racionalne ekonomije, već i Veberovu birokratsku organizaciju zasnovanu na formalnim pravilima, specijalizaciji i ekspertskom znanju savršeno racionalnih pojedinaca. Zajedno sa odbacivanjem pretpostavke o organizacijama kao savršeno racionalnim, sveznajućim sistemima za uvećanje profita, došla je i Sajmonova razarajuća kritika “mudrih maksima administracije”, koja je označila kraj ere administrativne organizacije (Simon, 1946). On je odbacio gotovo sve osnovne pretpostavke klasične organizacione teorije. Te pretpostavke su se bazirale na tome da se administrativna efikasnost povećava specijalizovanjem zadataka u okviru grupe, uspostavljanjem “jedinstva komande” tj. uspostavljanjem hijerarhije u autoritetu, davanjem ovlašćenja, u svakom momentu, vrlo malom broju ljudi (Simon 1946). Analizirajući birokratsku paradigmu uvideli su da je ona u velikom neskladu sa psihološkom i društvenom realnošću. Do kraja 20. veka administrativne reforme su uglavnom bile usmerene u pravcu jačanja vladavine kvalifikovanih i obrazovanih ljudi, kako bi se stalo na put nedostatku odgovornosti, samovolji i korupciji. Ulaskom u 21. vek rigidnost gubi trku sa fleksibilnijim i inovativnijim pristupom. Kompleksni i promenljivi uslovi tražili su fluidnije i inovativnije pristupe.

Drugim rečima, birokratski metod organizovanja rada uglavnom funkcioniše u stabilnim okolnostima, dok se sasvim drugačija vrsta funkcionisanja može zahtevati u burnijim i kompetitivnijim sredinama. U ovakvim okolnostima je bilo potrebno ukinuti strogo hijerarhijsku strukturu i dati veća ovlašćenja radnicima. Njihov rad sada počinje da biva smisleniji, a radnici ponaosob korisniji, slobodniji i kreativniji. Tako dolazi do decentralizacije vlasti i debirokratizacije administrativnog aparata. Stil rukovođenja postaje participativniji i demokratičniji, obezbeđujući tako mogućnost da informacije ili rešenja dođu sa bilo koje strane.

Djujiev rad je u velikoj meri uticao na Sajmona (Kerr, 2007). Sajmon se na puno mesta poziva na Djujieve ideje, naročito one o organskoj prirodi iskustva i procesu istraživanja koje zamenjuje idealno znanje (Simon, 1947). Organska priroda iskustva podrazumeva sistem i *aktivan odnos između njegovih delova*, spoljašnjih i unutrašnjih. Proces istraživanja, pored svoje dinamične i organske prirode, ima i društvenu stranu i

uključuje veliki broj ljudi. “Sajmon opisuje kompanije kao adaptivne sisteme fizičkih, ličnih i društvenih komponenti koje se drže zajedno na okupu uz pomoć mreže međusobne komunikacije i spremnosti njenih članova da rade na zajedničkim ciljevima” (Lindbeck, 1992: 336). Ta komunikacija ili razmena informacija može dalje biti izvor kreativnosti, poverenja i zajedničkog rada. A Sajmon i Marš su posmatrali organizacije upravo na ovaj način - kao sisteme informacija i komunikacije.

Iako je Sajmon prvobitno smatrao da organizacije ne mogu biti savršeno racionalni sistemi zbog manjkavosti i “ograničene racionalnosti” njenih zaposlenih, ovo stanovište se može kritikovati zbog toga što kao model za razumevanje donošenja odluka u organizacijama previše naglašava ograničene kapaciteta *pojedinaca*. I zaista, u svojim ranim radovima Sajmon je polazio od iste pretpostavke kao i klasični model, da proces donošenja odluka mora biti racionalno i analitički konstruisan. Međutim, tokom njegovog daljeg istraživanja se ovo menja. Usložnjavanjem sveta, organizacija i problema, i same metode dolaženja do odluke postaju kompleksnije, nepredvidljivije, intuitivnije i kreativnije. Sajmon i Marš su u svojim daljim razmatranjima došli do uvida da stroga hijerarhija, individualna racionalnost i unapred osmišljene i analizirane procedure za donošenja odluka, treba da budu zamenjene “*mrežom inteligencije*” koja znači i drugačiji vid obrađivanja informacija, rešavanja problema i ukidanje barijera za konstantno učenje. Tamo gde su članovi organizacije (ili društva) strogo rangirani prema statusu i autoritetu, retko postoji slobodan protok informacija i znanja. Hijerarhizovana birokratija na taj način biva zamenjena nečim što u velikoj meri podseća na kompjutersku mehaniku komunikacije¹¹⁵, razmenu informacija i učenje (Morgan 1997). “Organizacija koja je usmerena na donošenje odluka nije društveni gvozdeni kavez kao birokratija već, prema tumačenju ove škole, može biti uobličena u snažan sistem kolektivnog obrađivanja podataka....” (Peltonen 2016: 96).

Razmatrajući činjenicu da u organizacijama ljudi često podrazumevaju fenomene kao što su autoritet, moć, interesi i konflikti, zahvaljujući obrazovanju iz oblasti političkih nauka, Sajmonu i Maršu nije bilo teško da sa ekonomskih organizacija pređu na razmatranje političkih organizacija i pitanja koja su zajednička za oba sistema.

¹¹⁵ Sajmon je u svojim proučavanjima koristio kompjuterske simulacije, koje su mu pomagale u razmatranju najoptimalnijih načina za donošenje kolektivnih odluka.

“Prepoznajući da organizacija suštinski ima politički karakter, u smislu da se moraju utvrditi načini na koje će se kreirati red i usmeriti ljudi sa potencijalno različitim i suprotstavljenim interesima, mnogo se može naučiti kako o problemima i legitimnosti menadžmenta kao procesa upravljanja, tako i o odnosima između organizacije i društva” (Morgan, 1997: 150). Politička metafora im pomaže i da kao neospornu činjenicu vide konstantne pokušaje različitih ljudi da u kolektivima kao što su organizacije unaprede svoje posebne interese. Svest o političkoj i društvenoj komponenti u svim oblicima ljudskih organizacija doprinela je shvatanju da postojanje konfliktnih interesa i različitosti postaje vrlo značajan momenat u razmišljanju o ovoj tematici.

5.3. Konflikti, pojedinačni interesi i postojanje kognitivne raznovrsnosti u organizacijama

Ukoliko organizacije shvatimo kao fuzije “različitih pojedinaca” koji imaju različite ideje i poretke preferencija, prostor za potencijalni unutrašnji konflikt postaje neizbežan. Interesi i konflikti tako dobijaju vrlo važno mesto u modernom proučavanju organizacija, kao i u daljem istraživanju pripadnika ove škole mišljenja. Marš i njegov kolega Ričard Sajert (Richard Cyert) posvećuju veliku pažnju pitanju uloge konflikata u donošenju odluka i ponašanju u organizacijama (Cyert, March, 1963). Oni moderne firme posmatraju kao složene organizacije u kojima proces odlučivanja treba analizirati u odnosu na (unutrašnje i spoljašnje) promenljive koje utiču na ciljeve i izbore organizacija. Pluralizam vrednosti i interesa različitih pojedinaca i grupa jeste ono što oblikuje i određuje ciljeve organizacija, koji se više ne posmatraju kao unapred dati i fiksirani.

Korak dalje u ovom razmatranju vodio je teoretičare moderne teorije odlučivanja do toga da shvate da unutrašnji konflikti koji nastaju u organizacijama mogu imati i pozitivna dejstva. Rasprava o sukobljenim gledištima može podstaći kreativnost, podići svest o tome šta je pojedincima značajno, stvoriti nove prilike i dovesti do boljih rešenja. Na taj način različitosti neizbežno vode i ka dinamičnijem procesu razvoja. Ova kompleksnost obeshrabruje pokušaje za stvaranje kontrolisanih i racionalno uređenih sistema. Umesto toga, ona omogućava organizacijama da se izbore sa neizvesnošću i da se nose sa promenama razvijajući sposobnost da uče i da se adaptiraju. U okruženju koje se menja učenje je od posebnog značaja za uspešnu adaptaciju. Već sredinom 80-

tih godina 20. veka u raznim oblastima kolektivnog delovanja (u ekonomiji, kao i u, videli smo, političkim idejama) dolazi do promene u shvatanju i istraživanju procesa donošenju odluka, koja podrazumeva širu anticipaciju pojedinačnih aktera, razmenu ideja i učenje. Naravno, da bi ovo bilo moguće neophodno je da postoji kultura dijaloga, otvorenosti i uvažavanje drugačijih perspektiva. Prema teoriji koju su zastupali Marš i njegov kolega Sajert, "kompanije nisu racionalni akteri uključeni u jednokratna rešenja, kao što je to opisano u ekonomiji. Umesto toga, oni su društveno-psihološki entiteti koji se oslanjaju na prethodna iskustva i koji su sposobni za procesuiranje informacija i učenje" (Peltonen, 2016: 96).

Ukoliko su interesi pojedinaca u kolektivu različiti, neophodno je da se, ukoliko postoji želja i potreba da se izbegnu totalitarna pravila, obezbede uslovi i sredstva koja će pojedincima omogućiti da funkcionišu zajedno. Komunikacija je, po Sajmonu i njegovim sledbenicima, od suštinske važnosti za kompleksnije forme kooperativnog funkcionisanja. Podvlačeći razliku između grupnih i individualnih alternativa, Sajmon objašnjava da "alternative koje su dostupne grupi moraju biti pažljivo razlikovane od seta alternativa koje su dostupne pojedincu" (Simon, 1976 : 114). Njegovo shvatanje ovog problema bilo je poboljšano u naporu da razume i vrednuje raznovrsne "*kognitivne alatke*" za rešavanje problema. Pejdz, koji takođe pripada ovoj školi mišljenja, koristi Sajmonov rad u svojoj veoma značajnoj knjizi o vrednosti ljudskih razlika da bi pokazao *kako* grupa ljudi sa nizom raznovrsnih kognitivnih alatki i sposobnosti dolazi do boljih rešenja od najboljih članova pojedinačno, ili pak od manje grupe eksperata koji imaju slične poglede i mišljenja (Page, 2008).

Osvrćući se na klasični model organizacione teorije, Pejdz tvrdi da je on bio uspešan u uslovima i vremenima u kojima je proizvodnja (robe ili usluga) bila glavna delatnost firmi (Hong & Page, 1998). Radnici su posmatrani kao uniformne mašine koje obavljaju standardizovane zadatke. Imitirajući mašine, ljudska delatnost se svela na ponavljanje i mehaničko obavljanje poslova. Međutim, u modernim ekonomijama dolazi pre svega do promene u delatnostima organizacija a onda i do drugačijeg shvatanja toga kakav zadatak imaju njeni članovi. Proizvodnja robe postala je zanemarljiva u odnosu na druge delatnosti kao što su pružanje usluge, dolaženje do informacija rafiniranjem podataka, rešavanje problema itd. Kompanije se sada suočavaju sa složenijim

problemima : traže lekove za različite bolesti, razvijaju softvere, vrše istraživanja, dizajniraju javne površine, zgrade, mostove, pronalaze tehnologije za korišćenje obnovljivih izvora energije kako bi očuvali životnu sredinu, i tako dalje (Hong & Page, 1998). Kompleksnost spoljašnje sredine morala je da se odrazi i na unutrašnju strukturu organizacija. “Svet je, kao što je rečeno, sada horizontalan, i kao posledica toga, organizacije moraju da izađu na kraj sa raznovrsnišću” (Page, 2007: 1).

Ova potreba za inovativnijim pristupima rešavanju problema bila je, dakle, podstrek za Pejdzha da izloži svoj model za analizu funkcionisanja organizacija koju čine pojedinci sa različitim kognitivnim “alatkama”, a koji je, kao što smo rekli, primenjiv i na druge kompleksne sisteme ljudskog delovanja. Pejdzov glavni cilj, dakle, bio je da objasni kako raznovrsni pojedinačni akteri sa ograničenim kognitivnim sposobnostima zajedno dolaze do rešenja teških problema. Zbog toga što različito vide problem i traže rešenja na različite načine, timovi, grupe, organizacije i društva mogu da pronađu više mogućih izlaza iz tog problema. Povlačeći analogiju sa standardnom portfolio teorijom diversifikacije, Pejdz kaže da svaka firma (investitor) želi raznovrsnost kako bi bila u stanju da odgovori na različite situacije i promene u stanjima sveta. Različiti portfoliji (skup finasijskih sredstava, bilo da su to akcije, gotovina, nepokretnosti itd.) garantuju firmi zaradu bez obzira na stanje sveta, kao što raznovrsnost u načinu na koje pojedinačni članovi misle i pristupaju problemu povećava šanse da će grupa moći da odgovori na različite probleme i izazove. Zahvaljujući Sajmonu i njegovim saradnicima, modeli zasnovani na nepotpunim informacijama koji se koriste u ekonomiji i političkim naukama danas predstavljaju opšte mesto (Page, 2008).

6. Epistemičke koristi od raznovrsnosti - empirijske potvrde

Poslednjih šezdeset godina sprovedena su mnogobrojna istraživanja o uticaju raznovrsnosti na učinak grupe u različitim poljima ljudskog delovanja. Psiholozi, ekonomisti, sociolozi, antropolozi, istraživači iz oblasti komunikacije i obrazovanja i stručnjaci za organizaciju sprovodili su veliki broj laboratorijskih i terenskih studija istražujući uticaj diverziteta (pola, rase, godina, obrazovanja, razlika u ličnostima, sposobnostima i životnim iskustvima¹¹⁶) na uspeh grupnog odlučivanja.

Pejdž u svojoj knjizi *Različitost: kako snaga diverziteta stvara bolje grupe, firme, škole i društva*, navodi čitav niz empirijskih primera koji idu u prilog njegovom tvrđenju o epistemičkim benefitima od kognitivne raznovrsnosti grupe. Ono što utiče na pojavu raznovrsnosti (pored bioloških razloga, tj. samih gena), jeste trening i iskustvo sa jedne strane, i identitet (kulturni identitet, pol, rasa, seksualna orijentacija, religija itd.) sa druge. U zavisnosti od konteksta, sve ove razlike mogu da utiču na ono što je specifikovano kao kognitivni diverzitet (razlike u heuristikama, perspektivama, tumačenjima i prediktivnim modelima). Pejdž, dakle, pokazuje da kada se radi o problemima koji obuhvataju više dimenzija i kada je potrebno njihovo kreativno rešavanje ili proizvođenje tačnih predviđanja, raznovrsnost po pitanju njihovih kognitivnih kapaciteta ima ogromnu potencijalnu korist. On navodi primer Ajova elektronskog tržišta (Iowa Electronic Markets, AET), koji je kasnih 80' godina osnovao Univerzitet u Ajovi. Ovo tržište je fokusirano na predviđanje javnih političkih događaja, kakvi su npr. rezultati izbora, gde obični građani daju prognoze izbornih rezultata. Na osnovu svojih verovanja o ishodu izbora ili drugim događajima, ljudi kupuju i prodaju ugovore (za pravi novac). Pojedinci su motivisani da iznesu svoja najbolja predviđanja (ulažu onoliko novca koliko su sigurni) za koja onda, ukoliko se pokažu kao uspešna, dobijaju određenu nadoknadu.¹¹⁷ Ono što je fascinantno jeste to što ovo elektronsko

¹¹⁶ Iako Pejdž naglašava da kognitivni diverzitet nije isto što i diverzitet u demografskim razlikama, ove vrste diverziteta su obično u korelaciji, jer su raznovrsnost u identitetu (zasnovana na ovim demografskim razlikama) i funkcionalna raznovrsnost zaslužni za to da ljudi misle, prilaze problemima i traže rešenja problema na različite načine.

¹¹⁷ Međutim, važno je naglasiti da su ulaganja uglavnom ograničena na maksimalni iznos od 500\$ po osobi. Na taj način su onemogućene manipulacije koje bi mogao da izvodi bilo ko sa mnogo novca. S druge strane, ukoliko se neko *namerno* (strateški) loše kladi, gubi novac i kod sledećeg pitanja ima manje virtuelnog novca te se i njegov uticaj na celokupno grupno

tržiše daje neverovatno precizna predviđanja političkih ishoda – preciznija npr. od onih koje pokazuju poslednje ankete pred izbore, ali i od prognoze bilo kog pojedinačnog eksperta. „Tokom poslednjih pet predsedničkih izbora ukupna predviđanja u glasanju AET-u promašili su za svega 1.37 procenata. Za izbore van Sjedinjenih Država prosečna greška bila je samo 2 posto“¹¹⁸ (Page 2008: 321). Isti neverovatni rezultati u pogledu tačnosti predviđanja „gomile“ uočeni su i kod sportskih hlađenja (i kod onih koja uključuju i onih koja ne uključuju ulaganje pravog novca), holivudske berze (Hollywood stock exchange)¹¹⁹ itd. U svim ovim slučajevima, grupa koja je predviđala rezultate bila je sastavljena od članova sa različitim prediktivnim modelima, koji, u proseku, nisu imali naročito precizna predviđanja.¹²⁰ Pejdz smatra da ovi nalazi potvrđuju njegovu tezu o značaju kognitivnog diverziteta u velikim grupama koje imaju zadatak da predvide neki budući ishod.

Značaj raznovrsnosti u rešavanju problema je, videli smo, još izraženiji. Različita empirijska istraživanja su potvrdila da raznovrsni pristupi u grupi koja rešava neki problem doprinose pronalaženju kreativnih rešenja. „...timovi ljudi sa raznovrsnom obukom i iskustvom obično imaju bolji učinak od više homogenih timova... Iz istraživanja o kreativnosti i inovacijama se zaključuje da kognitivne varijacije jesu ključno objašnjenje (Page 2008: 323). Veliki broj istraživanja u oblasti organizacione teorije pokazuju određene dobrobiti¹²¹ od kognitivne raznovrsnosti i njenu tendenciju da poboljša funkcionisanje firmi u različitim zadacima.¹²²

predviđanje smanjuje. Na taj način je mogućnost strateški lošeg predviđanja i manipulisanja (na duže staze) isključena (ili bar svedena na minimum).

¹¹⁸ Za detaljne informacije u vezi sa Ajova elektronskim tržištem vidi Berg, Forsythe, Nelson & Rietz, 2008.

¹¹⁹ Ova berza trguje akcijama predviđanja o nagradama za filmove, glumce itd. Ono što je zajedničko za sva ova informaciona tržišta jeste da su veoma precizna i da informisani stručnjaci ne mogu, bar ne u kontinuitetu, da budu tako uspešni.

¹²⁰ S obzirom da Ajova elektronsko tržište nema za cilj ostvarivanje profita, već služi za obrazovanje i istraživanje, dostupne su informacije o tome na koji način i za koju sumu novca su ljudi kupovali i prodavali svoje akcije (Page 2008: 322).

¹²¹ Stav da veća raznovrsnost u timovima zaista doprinosi istraživanju i stvaranju novih ideja postoji i kod onih teoretičara koji insistiraju na tome da odluke, na kraju, ipak zahtevaju (homogenije) timove sastavljene od menadžera sa dobrom ekspertizom, jer neko mora da sjedini i implementira sve te ideje.

¹²² Za više o temi uticaja diverziteta na rešavanje problema u firmama i korporacijama vidi Hoffman & Maier 1961; Moss-Kanter 1983; Finkelstein & Hambrick 1990; Hambrick, Cho &

6.1. Uloga raznovrsnosti u organizacijama i naučnim zajednicama

Pre skoro dvadeset godina izvršni direktor kompanije Hjulet-Pakard (Hewlett-Pacard) izjavio je: „Kada bi samo Hjulet-Pakard (Hewlett-Pacard) znao ono što Hjulet-Pakard zna, bili bismo tri puta produktivniji“. Time je pokušao da naglasi značaj latentnog i raznovrsnog znanja zaposlenih u njegovoj kompaniji. On je bio svestan da kada bi kompanija mogla da iskoristi veštine i znanja svih ljudi koji u njoj rade, to bi moglo da ima transformativnu moć za celu kompaniju (npr. da poveća profit, smanji troškove rada, poveća inovacije). Takođe, diverzitet može da omogući stabilnost i ekonomski rast regionalne ekonomije, koja tako postaje manje osetljiva na fluktuacije izvan regiona¹²³. Pretpostavimo da je vrlo izvesno da u uslovima kompleksnosti i neizvesnosti, „glavni ljudi“ u firmi (menadžeri) često neće biti u stanju da iznesu sigurna i ispravna predviđanja nekih budućih događaja (niti bi ijedan pojedinac u firmi to mogao). U tom slučaju, deluje da izlaz treba tražiti u konsultovanju sa ostalim članovima organizacije. Jedan od načina da se dođe do tačnijih predviđanja jeste da se uspostavi jedno unutrašnje tržište, koje bi „prikupljalo“ informacije koje pojedinačni članovi imaju. Eksperiment, koji je u okviru Hjulet Pakarda bio realizovan upravo sa tim ciljem, je pokazao da uključivanje više ljudi može da omogući da se predvide tačniji ishodi. Malo unutrašnje tržište za predviđanje, koje je bilo sastavljeno od 26 učesnika, kao rezultat je imalo znatno tačnije predviđanje prodaje štampača od zvanične prognoze kompanije (Chen & Plott, 2002).

Ekonomista Oliver E. Vilijamson (Oliver E. Williamson), koji je upoređivao različite forme organizacije, došao je do zaključka da rotacija liderskih uloga, ukidanje hijerarhijskog ustrojstva u organizacijama i uspostavljanje horizontalnog protoka informacija među zaposlenima, jeste ono što poboljšava dugoročnu produktivnost organizacije u konkurentnom okruženju (Williamson, 1985: 225). Zato nije iznenadjujuće što je jedna od najuspešnijih tehnoloških firmi na svetu, Gugl (Google), izdvojila milione dolara kako bi ispitala na koji način timovi ljudi koji za nju rade mogu da budu produktivniji. Kompanije je 2012. godine sa tim ciljem započela projekat pod nazivom „Aristotel“. Projekat je dobio ovaj naziv zbog Aristotelove tvrdnje da je

Chen 1996; Milliken & Martins 1996; Jehn, Northcraft & Neale 1999; Jackson, Joshi & Erhardt 2003.

¹²³ Vidi npr. Wagner & Deller 1998.

celina bolja od pojedinačnih delova i da predstavlja više od proste sume tih delova. Formiran je tim ljudi koji će se baviti ovim problemom, u koji su bili uključeni organizacioni psiholozi, statističari, istraživači, inženjeri i sociolozi. Zadatak je, dakle, bio razumeti kako timovi funkcionišu (razmatrali su ukupno 180 timova), zbog čega su neki bolji od drugih, zbog čega se neki od njih stalno spotiču dok drugi napreduju, zbog čega su oni uspešni tako efikasni i kako onda, u skladu sa svim tim nalazima, napraviti „savršeni tim“. Ovom istraživanju je prethodilo istraživanje sprovedeno na Karnegi Melon Univerzitetu (Carnegie Mellon University).¹²⁴ Njihovi nalazi su u više navrata pokazali da „grupna inteligencija“ ne zavisi od prosečne ili maksimalne pojedinačne inteligencije u grupi, već od prosečne društvene osetljivosti, tj. načina na koji članovi grupe komuniciraju među sobom kada su stavljeni u grupu da rade zajedno¹²⁵. Istraživači koji su učestvovali u Guglovom projektu „Aristotel“ došli su do sličnih nalaza. Ono što je bilo zajedničko timovima koji su bili uspešni u raznim zadacima jeste da su među njima važila neka nepisana ili neizgovorena pravila u vezi sa dobrim ponašanjem, a koje je podrazumevalo međusobno poštovanje članova tima i nepostojanje dominacije jednog ili nekolicine pojedinaca koji imaju sklonost da okupiraju prostor i vreme¹²⁶. Timovi u kojima se dešavalo ovo drugo nisu bili dobri u rešavanju problema (kolektivna inteligencija je opadala).

Najbolje rezultate su, dakle, ostvarivali timovi u kojima su svi dobijali podjednaku šansu da govore. „...u dobrim timovi su članovi govorili u približno istom procentu. U nekim timovima su svi govorili tokom svakog zadatka, u nekim drugim vođstvo se menjalo među kolegama iz zadatka u zadatak. Drugo, dobri timovi su imali visoku

¹²⁴ Ono što je zanimljivo jeste činjenica da je upravo ova visokoškolska institucija oduvek razvijala i negovala multidisciplinarnu pristupe i institucije koje povezuju institute širom sveta, zagovarajući prednost od znanja i pristupa koji dolaze sa raznih strana, koji onda zajedno smišljaju rešenja kritičnih društvenih i tehničkih problema. Herber Sajmon, o čijim revolucionarnim uvidima smo pisali u prethodnom poglavlju, je od 1949.godine bio član Karnegi Melona, kao i Ričard Sajert i Džejms Marš. Sajmon je imao važnu ulogu u formiranju nekoliko Odeljenja i škola u okviru ovog Univerziteta, koje su bile vezane za oblasti industrijske administracije, kompjuterskih nauka i psihologije. Ova škole mišljenja uticala je, kao što smo već pomenuli, i na Skota Pejdzha i njegov rad.

¹²⁵ Vidi Woolley, Chabris, Pentland, Hashmi & Malone (2010).

¹²⁶ Timovi u kojima je postajao dominantan pojedinac, a ostali članovi se plašili da iskažu mišljenja koja su suprotnosti sa stavom tog pojedinca, imali su vrlo slabe rezultate. Tu je dolazilo do grupnog mišljenja ili informacionih kaskada, o kojima je ranije bilo reči.

„prosečnu društvenu osetljivost“....“ (Duhigg, 2016). Drugim rečima, nalazi do kojih se u ovom istraživanju u Guglu došlo bili su suprotni onome što se ranije mislilo o uslovima za dobro funkcionisanje timova: da najbolji timovi jesu oni koji su sastavljeni od najboljih pojedinaca, da slične ljudi i ljude koje se druže van posla treba stavljati zajedno, da treba da postoji jasna hijerarhija u odlučivanju i komunikaciji itd. Ukratko, favorizovana je homogenost, na bilo kojoj osnovi. Sve se to ispostavilo kao pogrešno. Timovi sastavljeni od najpamentijih članova sa vrlo visokom pojedinačnom efikasnošću su uglavnom funkcionisali tako što su svi ti pojedinci nastavili da deluju kao pojedinci, ljudi koji misle slično nastavili su da misle na sličan način itd. Njihov učinak nije bio optimalan. S druge strane, timovi sastavljeni od pojedinaca koji nisu najbolji, ali koji su delili informacije, raznovrsne ideje, koji su primećivali i reagovali na raspoloženja svojih kolega, jednom rečju timovi u kojima je postojala istinska komunikacija i empatija (zaposleni su iznosili lične priče i emocije), imali su bolji učinak – suma je bila bolja od svojih delova.

Činjenica da kompleksnost problema na koje nailazimo u današnjem svetu ne može u potpunosti biti kontrolisana, govori u prilog tvrđenja da raznovrsni pristupi u rešavanju problema mogu doći sa raznih strana i da uslovi i strategije za rešavanje takvih probleme upravo to treba da omoguće. Pejdz ekplicitno navodi da nalazi koji se tiču struktuiranja timova u organizacija mogu biti primenjivi i na druge oblasti koje podrazumevaju rešavanje složenih problema. Naučna istraživanja i naučne zajednice su paradigmatičan primer.

Vrednost diverziteta dolazi do izražaja ukoliko ih uporedimo sa tradicionalnim pristupima naučnoj metodologiji. Naime, ako bi svi koristili iste standarde i imali isti pristup istim informacijama, onda bi svi usvajali teorije koje u tom trenutku deluju najviše obećavajuće. Kevin Zolman (Kevin Zollman) ilustruje važnu epizodu iz istorije nauke koja ukazuju na potrebu za diverzitetom (Zollman 2010: 19). On, naime, navodi slučaj u kom je došlo do otkrića da je bolest peptičnog čira želuca prevashodno prouzrokovana bakterijom, do koga su došli patolog Robin Varen (Robin Warren) i gastroenterolog Beri Maršal (Barry Marshall). Iako nisu bili prvi koji su postavili ovu hipotezu, ona pre njihovog istraživanja nije ozbiljno razmatrana u naučnoj zajednici i trebalo je puno vremena da bude prihvaćena. Gotovo u isto vreme kada se ova hipoteza

prvi put pojavila, pojavila se i druga, po kojoj je uzročnik ovog oboljenja višak kiseline. Osamdeset godina kasnije, istaknuti gastroentorolog objavio je studiju po kojoj nijedna bakterija nije sposobna da kolonizuje ljudski želudac, nakon čega dolazi do masovnog odustajanja od hipoteze o bakteriji. Međutim, uprkos ovome, nekoliko naučnika i kliničara, kao i Varen i Maršal, nastavili su da rade na hipotezi o bakteriji, ne obraćajući pažnju na dominantnu teoriju. Inicijalna reakcija na njihovu hipotezu bila je negativna, prevenstveno zbog opšteprihvaćene teorije. Maršal je vremenom postao toliko frustriran zbog nemogućnosti da ubedi naučnu zajednicu u svoju teoriju da je progutao rastvor koji sadrži bakteriju i razboleo se. Izlečio se pomoću antibiotika i na taj način dokazao tačnost svoje hipoteze.

Ovaj primer nam pokazuje da je široko rasprostranjeno prihvatanje opšteprihvaćenih rezultata dovelo do suviše ranog napuštanja različitih pristupa ovom problemu. Međutim, Zolman tvrdi da iako korisna, raznovrsnost ne bi smela da bude stalno prisutna, već je najproduktivnija ako je prolazna. Po njemu diverzitet u razmišljanjima i pristupima treba da postoji toliko dugo da članovi grupe ne odbace različite teorije brzo, ali ne treba da postoji toliko dugo da onemogućí dolazak do jedinstvenog rešenja problema.

Drugi primer još jasnije ilustruje koristi od kognitivne raznolikosti grupe koja rešava neki problem i bliži je demokratskom odlučivanju. Više od 10 godina su naučnici sa Univerziteta u Vašingtonu pokušavali da otkriju strukturu proteina koji pomaže da se HIV virus multiplikuje. Uspeh bi omogućio da se napravi lek koji bi onda napadao virus. Međutim, naučnici nisu uspevali da dešifruju ovaj protein. Zbog toga su 2008. godine razvili „Foldit“ igricu koja se igra na internetu i koju mogu da igraju ljudi različitih profila i zanimanja. Ovo nam svakao pokazuje i da je način na kojima se ljudima predstavljamo neki problem jako važan. Zadatak igrača koji nemaju nikakvo znanje iz biologije, molekularne biologije ili biohemije bio je da reše problem koji svetski stručnjaci nisu mogli da reše – da preurede protein u njegov najniži energetski oblik, oblik koji bi on najverovatnije imao u prirodi. U roku od tri nedelje, više od 57000 različitih igrača (od kojih većina nije imala nikakvo znanje iz molekularne biologije) došlo je do odgovora. Velika grupa pojedinaca koji nisu eksperti, ali poseduju mnoge različite perspektive i pristupe, bili su bolji od kompjutera i stručnjaka.

Naučnici, kao ni menadžeri, politički zvaničnici i ostali važni pojedinci, ne opažaju sve raspoložive informacije ili ponekad imaju previše ekstremne stavove. Posmatrajući izolovani pojedinačni rad, stavove i razmišljanja nekog naučnika (ili bilo kod epistemičkog subjekta) imali bismo, verovatno, i gledano na duže staze, dovoljno razloga da kritikujemo njihovo pojedinačno ponašanje. Međutim, ako tog epistemičkog subjekta posmatramo u grupi, njegovo ponašanje postaje optimalno, sve dok je grupa dovoljno divergentna. Da li isto zaista važi i za politiku i političke probleme?

Jedan od prigovora bi mogao biti da su problemi i pitanja sa kojima se naučnici susreću daleko kompleksniji nego što su to politička pitanja. To što, dakle, naučnici danas uglavnom rade u timovima i što je neophodno uzeti u obzir različite sugestije koje stižu sa različitih strana ili čak iz cele naučne zajednice, ne implicira da isto to važi i za političke odluke koje se tiču mnogo manje složenih problema. Ukoliko problemi nisu dovoljno teški i kompleksni, izabrani predstavnici, tj. profesionalni političari mogu da ih reše sami ili zajedno sa nekolicinom svojih kolega. Međutim, iako neka od pitanja koja se tiču politike mogu biti jednostavna, političke odluke mogu imati katastrofalne posledice, mogu se ticati vrlo složenih i ozbiljnih problema čije ishode je veoma teško predvideti. Problemi koji predstavljaju suštinske probleme modernog društva jesu oni koji se tiču životne sredine, ekonomskih pitanja koji uključuju npr. nacionalni dohodak, štednje i investicije, dugoročnu fiskalnu politiku, ponudu i potražanju, zaposlenost, zatim pronalaženje balansa između ekonomskih ciljeva i očuvanja životne sredine, pitanje migracija i izbeglica, pitanja spoljne i bezbednosne politike itd.

Drugo, moglo bi se reći da naučnici tragaju za „istinom“ u smislu u kom to ne može biti primenjivo u politici. Razlog je taj što je istinitost naučne teorije „objektivna“, dok u političkom kontekstu to izgleda malo drugačije. Kada su u proces odlučivanja uključene lične preferencije, fundamentalne vrednosti, emocije, čini se da je teško ili nemoguće odrediti šta čini ispravan odgovor ili „objektivno dobar“ ishod. Međutim, pitanje je da li je pojam „istine“ zaista toliko različit u ova dva konteksta, budući da je proces njenog „otkrivanja“ i kasnijeg testiranja njene „održivosti“ vrlo sličan. Naučnici ne mogu na početku da tvrde sa velikom sigurnošću da li će se njihove teorije i tvrdnje ispostaviti istinitim. To je nešto što niko unapred ne može da zna. Ono što odlikuje dobru naučnu metodologiju jeste sposobnost da proizvede moguća rešenja i sposobnost da utvrdi šta

funkcioništa, a šta ne. Dobre naučne teorije imaju veliku eksplanatornu moć. Ali smeće naučne teorije, koje možda na početku nemaju toliku ekplanatornu moć, su takođe vrlo važne, bez obzira da li će se pokazati uspešnim ili ne. Isto to možemo reći i za demokratske procedure i odluke. Sposobnost demokratije da, zahvaljujući raznovrsnosti pristupa, tumačenja i načina na koji problem može biti rešen, eksperimentišta i postepeno se prilagođava povoljnim ishodima i greškama (drugim rečima, sposobnost da sama sebe koriguje) čini je uspešnijom procedurom za praćenje istine od bilo koje druge (nedemokratske) procedure.

6.2. Uloga raznovrsnosti u političkim zajednicama

„Za demokratiju se može reći da je „epistemička“ u meri u kojoj koristi kolektivnu mudrost za donošenje dobrih političkih odluka“ (Ober 2012: 118). Ober (Ober) opisuje atinsku istoriju od kraja 6. do kraja 4. veka p.n.e. kao studiju slučaja participativne epistemičke demokratije. On, naime, kombinuje istorijske činjenice o Atini sa savremenim teorijama o kolektivnom delovanju koje su razvili ekonomisti i teoretičari politike, direktno primenjujući Hong i Pejdzove nalaze o faktorima koji utiču na kolektivnu inteligenciju. Ober nam pruža istorijski primer zajednice čiji se veličanstven uspeh, bar delimično, može objasniti pozivanjem na ulogu kognitivnog diverziteta njenih građana. Iako atinski primer ne može da dokaže opštu validnost modela kognitivne raznovrsnosti, on nam daje uvid u to kako, u okviru dobro dizajniranih institucija, uvećanje individualnog znanja i iskustva i negovanje raznovrsnosti kod učesnika u procesu donošenja odluka izgleda u realnoj političkoj zajednici. On govori o agregaciji znanja, a ne preferencija, želja, interesa, koja podrazumeva „objedinjenje raznovrsnog niza korisnih informacija, latentnog znanja i ekspertize u jedinstveni „prostor rešenja“ (Surowiecki 2004: 121). „Problem [difuznog znanja] sa kojim se ovde srećemo se javlja u vezi sa skoro svim istinskim društvenim fenomenima...i predstavlja centralni teorijski problem svih društvenih nauka... Praktični problem nastaje upravo zato što činjenice nikada nisu date samo jednom umu i kao posledica toga neophodno je da se u rešavanju problema koristi znanje koje pripada mnogim ljudima“ (Hayek 1945: 519)¹²⁷. Drugim rečima, Oberova teza je da je Atina bila

¹²⁷ Hajek je ovo tvrdio kada je argumentovao protiv centralizovanog ekonomskog planiranja, koje dolazi od male grupe eksperata. Hajek je naglasio da znanje koje njega zanima nije svodivo

uspešnija od rivalskih država gradova upravo zato što je znala da na efikasan način iskoristi „rasuto znanje“ koje je postojalo širom velike i raznovrsne populacije¹²⁸. Kao rezultat toga, „Atina je znala ono što atinjani znaju“.

Posle demokratske revolucije 508. godine p.n.e. svi punoletni atinski muškarcisu su dobili status građana. Oni su učestvovali u centralnim institucijama države-polisa, sastajući se s vremena na vreme u lokalnim skupštinama svojih lokalnih zajednice gde su zajednički odlučivali o različitim pitanjima koja su se ticala ljudi koji u njoj žive. S obzirom da su ljudi i njihove porodice obično generacijama živeli na istom mestu, građani koji su učestvovali u radu ovih skupština su se vrlo dobro poznavali. Ovi društveni odnosi su se zasnivali na „čvrstim vezama“ unutar lokalne mreže (Ober 2010: 135). Veze između (punoletnih muških) građana bile su „jake“, u smislu u kom ovaj termin koriste moderni teoretičari društvenih mreža. Ova vrsta odnosa je omogućavala da se uspostavi baza poverenja u lokalni sistem znanja i odluka koje su iz njega proizilazile, obezbeđujući na taj način utehu i oslonac u suočavanju sa neizvesnošću. Ljudi su tačno znali ko su „znalci“ i eksperti u određenim oblastima, koga treba da pitaju za određena teme i probleme, ko su „pouzđani“ i „mudri“ koje treba slušati itd. Zbog svega toga, članovi zajednice (sem nekoliko pojedinaca čiji je posao to zahtevao) nisu imali potrebu da se povezuju sa ljudima van svoje lokalne zajednice.¹²⁹

Ali, male zajednice najčešće pate od nedostatka diverziteta. Ove zatvorene mreže koje počivaju na „jakim vezama“ dobro funkcionišu u poznatom setu problema (izgrađeni su stabilni mehanizmi pomoću kojih se grupa nosi sa tim problemima), ali imaju tendenciju da budu relativno neproduktivne kada se jave nepoznati i neočekivani problemi koji zahtevaju kreativnija rešenja i pristupe.. „Ključna stvar sa aspekta organizacionog učinka jeste da su male mreže koje su zasnovane prvenstveno na jakim vezama dobre u internoj razmeni informacija, ali su loši kanali za uvoženje ili širenje korisnog znanja izvan samih lokalnih mreža“ (Ober 2010: 137). Kao rezultat toga, nastali su problemi kada je znanje trebalo sakupiti u jednu veću mrežu ili kada je bilo potrebno uskladiti delovanja na nekom zajedničkom, širem, planu. Upravo to je

na naučno znanje (gde je ekspertiza ključno pitanje). Korisno znanje u Hajekovom smislu poseduju ne samo eksperti, već "praktično svaki pojedinac" (Hayek, 1945: 521).

¹²⁸ To je bila njena prednost u odnosu na sve nedemokratske rivale.

¹²⁹ Ovo, naravno, nije bio uvek slučaj. Znamo da su se Atinjani bavili trgovinom kako u čitavoj svojoj zemlji tako i van nje. Međutim, ovo jeste bio dominantan model funkcionisanja.

predstavljalo glavni izazov sa kojim se Klisten suočavao u mesecima nakon atinske revolucije. Narod je tokom trodnevne opsade Akropolja pokazao svoj potencijal za velike zajedničke akcije na širem državnom planu.¹³⁰ „Atinjani su sada jasno o sebi mislili kao o nekome ko deli atinski identitet što je onda potencijalno moglo da znači da sebe vide kao deo proširene mreže koja uključuje ceo polis“. (Ober, 2012: 128)

Govoreći o Klistenovim reformama i značaju novonastalih institucija, Ober pokazuje na koji način je ovo „rasuto“ i raznovrsno znanje, koje su posedovali obični građani, bilo korišćeno u atinskoj demokratskoj praksi. Klisten je formirao institucije koje su omogućile da se nepostojanje veza između lokalnih zajednica premosti (omogućivši tako pojavu onoga što se označava kao „slabe veze“). Ovo je uradio tako što je napravio novu podelu Atine, reorganizujući četiri plemenske grupe kojima su pripadali svi Atinjani u deset novih plemena (*phyle*) i gradske, obalske i kopnene deme. Svaka od ovih fila (plemena) se delila na tri tritije (trećine) a tritije su obuhvatale više deme. Trećinu članova svakog plemena činili su članovi svih deme, dok su ostale dve trećine činile deme koje pripadaju okolnoj regiji.¹³¹ Da bi povezoao sve ove različite delove Atine, Klisten je formirao političko telo koje se zvalo Veće od 500 (članova) u kom je učestvovalo po 50 predstavnika iz svakog od novoimenovanih deset plemena. Članovi plemena su bili birani na nivou deme. Jednom godišnje se u svakoj demi, pomoću lutrije, birao određeni broj članova, proporcionalno broju građana u njima.

Članovi Veća su imali veoma važnu funkciju, oni su bili ti koji su pravili političku agendu i odlučivali o kojima stvarima treba da se diskutuje na skupštini građana. Ono što je Klisten želeo da postigne svojim reformama jeste da obični građani (u ovom slučaju, dakle, svi punoletni muškarci) imaju pristup najvažnijim političkim institucijama i formiranju političkih odluka, koje su ranije bile rezervisane samo za aristokratske porodice. U demama je nakon toga situacija bila sledeća: svaki član je „jakim vezama“ bio povezan za još 2 ili tri člana, dok je sa ostalih 46 ili 47 članova imao relativno „slabe veze“. On je morao da nauči da komunicira sa ljudima koji su bili drugačiji od njega, koji su imali različita znanja i perspektive i da zajednički dođu do rešenja problema. Kada se Veće sastajalo da debatuje o nekom problemu, svaki

¹³⁰ Za više o atinskoj revoluciji vidi Ober, 1996.

¹³¹ Za detaljniji prikaz Klistenovih reformi vidi Anderson, 2003.

pojedinačni član je pored ovoga bio prinuđen da razgovara još i sa 450 članova sa kojima nije bio vezan „jakim vezama“. Na ovaj način je „bilo moguće povezati postojeće lokalne mreže, zasnovane na čvrstim vezama, kroz regione, rodbinske grupe, profesije i kroz društvene klase, [čineći tako da] korisno znanje sa lakoćom cirkuliše kroz proširenu mrežu ljudi“ (Ober 2012: 137).

Principi utvrđivanja reprezentativnog uzorka onih koji su aktivno učestvovali u radu političkih institucija kroz lutriju i rotaciju onemogućavali su pojavu ograničenog elitnog kruga ustaljenih političkih stručnjaka. Cirkulisanje velikog broja građana (različitih u pogledu starosti, mesta stanovanja, ekonomske klase i zanimanja) kroz razne vrste državnih službi omogućilo je inovativniji pristup rešavanju problema. Veće je bilo sačinjeno od „amatera“, s obzirom da je njihovo iskustvo kao odbornika bilo ograničeno na maksimalno dva mandata (dve godine). Ipak, očigledna lakoća sa kojom je znanje običnih građana, inovativno i rutinsko, moglo biti sakupljeno i dostupno donosiocima odluka, omogućila je da na videlo izađu neke od karakteristika koji se obično vezuju za stručnjake koji iza sebe imaju hiljade sati iskustva na koje mogu da se pozovu. Ovo zajedničko delovanje je razvilo osećaj zajedništva i potpomoglo usmerenosti na dobrobit zajednice, s obzirom da nije bilo dovoljno vremena ni strukture da se ustale interesi malih grupa ili „korporativne kulture“, kakvu imamo danas u predstavničkoj demokratiji. Ova praksa je pokazala da je moguće preneti, i dalje nadograđivati, ekspertske znanje na širu populaciju (bar u meri u kojoj je neophodno da bi učestvovali u donošenju političkih odluka), kao i da ova uključenost običnih građana može da ograniči delovanje isuviše ambicioznih i korpumpiranih, ili prosto nepouzdatih, političara. Drugim rečima, atinska praksa je promovisala ideju o efikasnom učešću običnih građana u demokratiji i vladavini mnogih, nasuprot vladavini nekolicine. Naravno, kao i svaki proces donošenja odluka, i atinski sistem je bio pogrešiv, a ponekad čak i proizvodio loše politike. Ipak, ukoliko posmatramo sveukupan učinak, tokom vremena, demokratska Atina je nadmašila sve svoje rivalske države i postala najveća sila u grčkom svetu tokom čitavog jednog veka (Ober 2010).¹³²

¹³² U periodu kada je Atina uvela demokratsko uređenje (Atina je imala istorijsko iskustvo i tiranije i oligarhije) bila je najveća kulturna prestonica grčkog sveta, bila je centar trgovine u tom delu Mediterana, imala jedinstvenu mornaricu, najveće rezerve držanog blaga i najrazvijeniju ekonomiju među grčkim polisima. To, tvdi Ober, nije bio slučaj ni pre 535 g.p.n.e

Ono što predstavlja ključni uvid Pajdžove i Oberove analize kolektivne mudrosti jeste to da nam, ukoliko želimo da dođemo do dobrih odluka, trebaju ne samo informacije i znanja, već i dobra kombinacija praktičnih kognitivnih kapaciteta u obradi tih informacija. Ober pokazuje na koji način su atinske demokratske institucije pomogle u stvaranju takvog diverziteta i na koji način je povezivanje građana dalje omogućilo da se stvore nove ideje i rešenja. On tvrdi da je demokratija Atini donela značajnu prednost nad konkurentskim država-gradovima, upravo zato što je koristila inkluzivnu deliberaciju koja je omogućila razmenu ideja, znanja (latentnog i ekspertskog), perspektiva i heuristika, koje se tiču kako tehničkog tako i onog važnijeg, društvenog znanja. Taj proces je rezultirao efikasnim i inovativnim pristupima, kojima njihovi više autoritarni susedi nisu raspolagali. Ovo je zbog toga što je „zatvoreni ekspertski pristup kreiranju politike – utoliko što ignoriše suštinske informacije koje imaju oni koji nisu prepoznati kao stručnjaci – lošiji i za demokratiju i ima manje šanse da će koristiti zajednici“ (Ober, 2010: 1). Eksperti zaista mogu biti previše samouvereni kada su u pitanju njihova mišljenja i kapaciteti i zbog toga nekada ne prepoznaju vrednost novih informacija (s obzirom da, kao i svi drugi, videli smo, pate od kognitivnih ograničenja), čak i kada im se one eksplicitno prezentuju. Pored toga, u široj populaciji postoje stručnjaci koji poseduju relevantna znanja u vezi sa nekim pitanjem oko kog treba doneti odluku, koji nisu među onima koji imaju političku funkciju i moć (Ober 2010: 95).

Ovo je bio slučaj u Atini u 6. veku pre nove ere. Ali, da li je ovo moguće ostvariti danas, u vreme masovnih demokratskih društava? U savremenom društvu postoje različite institucije i mediji koji omogućavaju razmenu znanja i stavova. Nijedna od ovih institucija verovatno nije apsolutno pouzdana, ali nam daju dobre razloge da verujemo da je „obične“ građane moguće uključiti u proces rešavanja političkih problema na vrlo konstruktivan način. Potrebne su nam institucije koje bi omogućile da manje i raznovrsne grupe građana raspravljaju o problemima zajednice i da zajedno sa onima koji poseduju relevantnu ekspertizu u pitanjima o kojima se raspravlja dođu do njihovih rešenja. Drugi korak bi se sastojao u tome da te institucije (po uzoru na antički model) postanu fundamentalni deo šire i postojeće institucionalne arhitekture.

(uspostavljanje demokratskog uređenja) ni posle 235. godine p.n.e (kada je demokratija ukinuta) (Ober 2010: 42).

6.3. Raznovrsnost i savremene deliberativne institucije

Kako bismo shvatili vrednost konkretnih institucionalnih formi koristićemo se više puta navođenim pretpostavkama o ljudskom ponašanju (o onome šta ljudi „zaista“ jesu, a ne onome što bi trebalo da budu), uzdržavajući se od idealizovanih pretpostavki o kognitivnim sposobnostima ili moralne motivacije ljudi. Tipičan demokratski građanin jeste racionalan (u smislu ograničene racionalnosti), ali ne i nesebični svetac, koji raspolaže sa puno vremena da razmišlja o politici i ima ograničeno znanje i pristup informacijama. On, dakle, nije iracionalan, niti želi da naškodi drugim ljudima ukoliko ne ostvaruje sopstvene sebične zamisli i dobiti.

Naš cilj nije da pružimo detaljna i iscrpna uputstva o institucijama i pravilima koje treba da postoje kako bi demokratske odluke bile, u epistemičkom smislu, bolje. Naš cilj je da damo neke smernice za institucionalni dizajn koji omogućava ispunjenje uslova za dolaženje do boljih političkih odluka. Zadatak je empirijskih istraživanja da dođu do najoptimalnijih načina za formiranje i rad institucija, jer je to i jedino moguće uraditi u praksi, i kroz vreme. Predlozi i smernice za institucionalni dizajn koji ćemo ovde izložiti, a koji su pre svega usmereni na očuvanje raznovrsnosti i povećanje neophodne individualne kompetencije običnih građana, će nam omogućiti bolje razumevanje primene specifičnog obrazloženja epistemičke koristi od demokratije na konkretne institucionalne reforme.

U savremenoj političkoj praksi građani se tretiraju kao pasivni subjekti, čime se umanjuje vrednost njihovog (latentog i ekspertskog) znanja. Videli smo da je demokratska praksa u staroj Atini bila drugačija. Naravno, atinska zajednica je bila mala i teško se može porediti sa današnjim društvima koja, uglavnom, imaju veoma veliki broj građana. Pitanje je, dakle, kako u današnjim demokratskim društvima povećati sofisticiranost znanja i obezbediti veću kognitivnu raznovrsnost u političkom odlučivanju. Čini se da su nam neophodne nove institucije, nalik na atinske, koje bi dovele do toga da oba elementa budu zastupljena. Upravo je to ono što su teoretičari treće generacije deliberativne demokratije hteli da urade. Oni su, videli smo, želeli da istraže na koji način bi ideje do kojih su njihovi prethodnici došli mogle da budu primenjene u velikim modernim društvima.

Pokušavajući da pokaže kako različiti mikro modeli mogu biti uklopljeni u današnje masovne zajednice, Džejms Fiškin (James Fishkin) je osmislio novi oblik političke konsultacije običnih građana pod nazivom “deliberativno izjašnjavanje” (*deliberative polling*)¹³³. Ideja je bila da se zadrži politička jednakost, osigura diverzitet grupe i omogući efikasna deliberacija. Fiškin je smatrao da distribucija glasova u slučaju izbora ili refrenduma nije dovoljna da bi smo znali javne preferencije građana, jer znanje koje glasači u realnosti poseduju predstavlja fundamentalnu teškoću. Ovi deliberativni forumi (ili izjašnjavanja) predstavljaju „mehanizam koji kombinuje tehniku istraživanja javnog mišljenja i javne deliberacije, s’ ciljem da se omogući formiranje hipotetičke reprezentacije o tome kako bi javno mišljenje moglo da izgleda ako bi građani dobili šansu da postanu bolje informisani” (Grey, 2009).

Deliberativni forumi ili građanske skupštine koji okupljaju nekoliko stotina ljudi vrlo dobro funkcionišu kada rade u pravim deliberativnim uslovima. Deliberativni forumi nastaju tako što se iz velike populacije stanovništva nasumičnim izborom formira grupa ljudi koja onda ima zadatak da učestvuje u rešavanju nekog javnog problema. Učesnici dobijaju neophodne materijale koji sadrže informacije o problemima o kojima će raspravljati. Ovaj informativni material sastavljaju stručnjaci iz određenih (za problem o kom se raspravlja relevantnih) oblasti, a potvrđuje savetodavni odbora koji osigurava tačnost i izbalansiranost informacija. Diskusije se vode tokom nekoliko dana u nasumično formiranim manjim grupama koje vodi nepristrasni moderator. Uporedo sa tim, odigravaju se i sesije koje se sastoje iz postavljanja pitanja i davanja odgovora, koje vode različiti eksperti i oni koji su zaduženi za rešavanje problema o kojima se govori. Ti ekspertski paneli omogućavaju svakoj manjoj grupi pojedinaca da postave pitanja, dajući tako učesnicima priliku da čuju dodatne i obrazložene argumente svih politički podeljenih strana. Na taj način građani bivaju izloženi informacijama i političkim stavovima koji su različiti od njihovih, kao i novim i drugačijim pristupima.

Poredeći rezultate pre i posle deliberacije (svaki učesnik dobija da popuni istu anketu pre i posle deliberacije), moguće je detektovati promenu koju prouzrokuje ovako strukturirana diskusija. Evidentirano je da u procesu deliberacije građani postaju

¹³³ Prvi članak na ovu temu napisan je 1988. godine (Fishkin 1988), da bi kasnije prerastao u knjigu (Fishkin 1991).

informisaniji u pogledu političkih problema o kojima se diskutovalo (Ackerman & Fishkin, 2002, 2005; Fishkin, 1991, 1997, 2003, 2009; Fishkin & Luskin, 2005; Fishkin, Luskin & Jowell, 2000). Ono što je još važnije za epistemičko stanovište jeste to da rezultati dobijeni iz sprovođenja ove demokratske prakse pokazuju da deliberacija može da otkrije nekonzistentne, lažne i prećutne pretpostavke i da na taj način vodi raspravu i njene učesnike ka boljim odlukama. Drugim rečima, ova praksa pokazuje da deliberacija može dovesti do epistemički korisnih posledica i na individualnom i na kolektivnom nivou.

Videli smo da je, u normativnom smislu, puno razloga zbog čega je bolje uključiti više građana u proces donošenja političkih odluka. Međutim, to i dalje ne daje jasnu sliku o tome kako to zaista utiče na stvarnu deliberaciju i kako njen učinak može biti meren na nekoj vrednosnoj skali. Prvo pitanje je pitanje o tome da li će odluka do koje učesnici deliberacije dođu imati realne i praktične posledice, odnosno da li je ona zaista obavezujuća. Naravno, ukoliko je učesnicima garantovano da će postojeće političke institucije prihvatiti ili ozbiljno uzeti u razmatranje konkretan politički predlog (koji će proizaći iz njihovih zajedničkih napora), sam proces deliberacije postaje ozbiljniji i ljudi se više uključuju i motivisaniji su. Ovo je u direktnoj suprotnosti sa pomenutim Daunsovim stanovištem po kome je iracionalno da glasači ulažu vreme i napor da dođu do više informacija i formiraju koherentnije sudove, s obzirom da, po njemu, individualni glas teško može biti ključan u promeni ishoda kolektivnog odlučivanja. Motivacija i napor koji učesnici ulažu u ovom slučaju imaju direktan uticaj na prirodu i kvalitet deliberacije, a time i na krajnji ishod (odluku). Ukoliko učesnici ozbiljno shvate sam proces i vide svoju ulogu kao istinski važnu, onda postoji i veća verovatnoća da postupaju u skladu sa unapred utvrđenim pravilima, tj. kriterijumima ponašanja u deliberativnom procesu. Drugo pitanje jeste da li ovlašćeno telo koje je inicijalno i iskazalo potrebu za deliberacijom o nekoj temi ima moć i sposobnost da direktno prevede tu odluku u konkretnu politiku. Ukoliko je to slučaj, pojedinci koji učestvuju u deliberativnom forumu postaju svesniji da njihov doprinos može imati direktan uticaj na živote onih koji su povezani sa pitanjem o kome se raspravlja. Ovo, ponovo, osnažuje ozbiljnost i kvalitet deliberacije i, prema navedenim epistemičkim tumačenjima demokratije, potencijalno dovodi do boljih kolektivnih odluka. Ukratko, da bi ovi inovativni demokratski mehanizmi za uključivanje građana u rešavanje političkih

problema imali stvarnu političku snagu, bilo da direktno utiču na javnu politiku ili samo obezbeđuju preporuku široj javnosti, ishodi ovog procesa moraju biti poštovani kao važeći. Pored ovoga, motivacija građana može biti pojačana i pružanjem novčanih podsticaja (Ober 2010: 119; Sunstein 2006: 69, 201, 205). Ovaj drugi tip motivacije se može rešiti kroz institucionalni plan, način na koji su institucije konstruisane, i nije normativno relevantan za bilo koju proceduru donošenja odluka.

Prvo „deliberativno izjašnjavanje“ je organizovano 1994. godine u Mančesteru, u Velikoj Britaniji. Predmet razmatranja bila je politika krivičnog pravosuđa. Uzorak od 869 građana nasumično je odabran iz biračkog spiska Nacionalnog centra za društvena istraživanja (nezavisnog istraživačkog centra) sa sedištem u Londonu. Uzorak je bio veoma reprezentativan za celu državu u pogledu starosnog doba, klase, geografske predstavljenosti, pola, obrazovanja i drugih važnih kriterijuma. Nakon izbora uzorka, urađeno je osnovno istraživanje koje je omogućilo da se stekne dobra slika o tome šta javnost misli o problemu porasta kriminala u njihovoj zemlji. Zadatak je bio da se dođe do predloga o tome šta je moguće učiniti po tom pitanju. Nakon popunjavanja početnog upitnika (početni upitnik sastojao se od 102 pitanja) svaki od 869 učesnika pozvan je da učestvuje na događaju u Mančesteru, koji je prenosila nacionalna televizija. Poziv je prihvatilo 302 učesnika, koji su zajedno proveli vikend. Ovi učesnici su bili, u svakom važnom pogledu, gotovo identični sa onih 869 koji su popunjavali početni upitnik. Po pitanju klase, obrazovanja, rase, pola, geografije, „mikrokosmos“ koji je formiran tog vikenda bio je podjednako reprezentativan za celu državu kao što je bio slučaj i sa prvobitnim uzorkom. Drugim rečima, uzorak građana koji su učestvovali u vikend deliberaciji je gotovo savršeno predstavljao „naciju koja se okupila na jednom mestu“ (Fishkin, Luskin & Jowell, 2000).

Cilj eksperimenta bio je da se ispita da li će učesnici koji su imali mogućnost da saznaju više o datom problemu i da razmene informacije, znanja, perspektive i načine na koje mu prilaze nakon deliberacija promeniti svoje stavove. Kao rezultat, zabeležene su značajne modifikacije stavova nakon deliberacije. Prvo, stav da je zatvor glavno sredstvo u borbi protiv kriminala koji je pre deliberacije bio dominantan (58% učesnika ga je podržavalo), posle deliberacije zastupalo je 38% učesnika. Podrška za „strožije kazne uopšte“, kao efikasan način za suzbijanje kriminala, pala je sa 77% na 64%.

Takođe, javila se i povećana volja da se podrže alternative zatvaranju prestupnika, naročito kod maloletnih prestupnika. Za „kriminalce koji nisu velika pretnja društvu“, procenat učesnika koji su bili skloniji obaveznoj obuci i savetovanju se povećao sa 49% na 63%. Ono što predstavlja još dramatičniji rezultat bila je povećana osetljivost na proceduralna prava okrivljenih, kao i insistiranje na porodičnim vrednostima kao strategije za borbu protiv kriminala. Na površinu su isplivala i inovativnija rešenja za prevenciju kriminala. S druge strane, procenat onih koji su se verovali da je za određene kriminalne radnje najprikladnija smrtna kazna ostao je identičan (68%)¹³⁴.

Promena je bila evidentna u gotovo svim grupama, ali su najveće promene, u ovom konkretnom slučaju, zabeležene kod onih grupa koje su činili obrazovaniji ljudi. Mišljenje da u zatvor treba poslati samo okorele kriminalce je poraslo za 20% kod obrazovanih ljudi, a samo 5% kod onih manje obrazovanih. Ukupna dobit u informacijama nakon prvog deliberativnog izjašnjenja u Britaniji, računajući količinu dobijenog znanja, pravnog i političkog, statistički je vrlo značajna (9.8%). Znanje o pravnim pitanjima poraslo je za 20%. Činjenica da je Velika Britanija imala najvišu stopu kažnjavanja zatvorom postaje veoma relevantna kad se upoređi sa visokim troškovima koje nosi zatvaranje ljudi. Uzimajući sve zajedno u obzir, došlo se do stava da samo mali broj prestupa zaista zahteva ovu vrstu delovanja, s obzirom na njenu delotvornost, posledice i troškove. Ova kombinacija činjenica dovela je do situacije u kojoj čitava nacija razmišlja o tome da li će zatvaranje većeg broja ljudi biti isplativo i delotvorno u poređenju sa drugim strategijama za suočavanje i borbu sa kriminalom (pronalaženje uzroka za činjenje kriminalnih radnji, razdvajanje maloletnika i odraslih, s obzirom da mlađi mogu lakše da koriguju svoje devijantno ponašanje, rad na njihovom osposobljavanju i želji da se vrate u društvo nakon odslužene kazne itd.).

Širenje „kaznenog populizma“ u Britaniji, tj. rasprostranjena podrška za masovno izricanje kazni i povećana upotreba zatvorske kazne i društvene kontrole nastala je kao rezultat interakcije političke elite i zahteva građana za oštrom kaznenom politikom sa željom da „ulice budu bezbednije“. Stavova do kojih je *grupa* došla nakon deliberacije bili su „istinitiji“ nego što je to bio slučaj ranije – to što je opala podrška zatvorima kao najefikasnijim sredstvima za borbu protiv kriminala, što su ljudi shvatili veću efikasnost

¹³⁴ Smrtna kazna je u Velikoj Britaniji ukinuta 1965.godine.

slabijih kaznenih mera, podržavali alternative zatvaranju za one prestupnike koji nisu toliko opasni po društvo, oklevali da automatski smatraju poželjnim doživotnu kaznu za sva ubista, bili skloniji da veruju u korist popravnih ustanova za maloletna lica, u programe za rehabilitaciju osuđenika itd. dovelo je do, kasnije se ispostavilo, boljih društvenih posledica (uspeha u prevenciji kriminala i veću sigurnost zajednice). Promena u mišljenju građana uticala je i na politiku krivičnog pravosuđa britanske vlade (Jennings, Farrall, Gray, & Hay 2017). Podaci iz istraživanja kriminala u Engleskoj i Velsu pokazuju da su krivična dela u Velikoj Britaniji trenutno na najnižem nivou. Ona su drastično smanjena u odnosu na 1995. godinu, kada su brojke bile na vrhuncu. Na primer, u 2014/15. zabeleženo je 1,32 miliona nasilnih zločina, dok je 1994/95. godine taj broj iznosio 4,2 miliona.

Ono što nam ovaj i drugi slični „eksperimenti“ sa deliberativnim izjašnjavanjima govore jeste da ovakvo konstruisane institucije obezbeđuje ispunjenje oba Pejdžova uslova – raznovrsnost grupe koja donosi odluku i minimalnu individualnu kompetenciju. Nasumičan izbor onih koji će učestvovati u deliberativnim forumima gotovo uvek obezbeđuje ispunjenje uslova raznovrsnosti grupe. Ovakva vrsta institucionalne prakse pruža odgovore na probleme i prigovore koji se tiču neznanja običnih građana koji, zbog toga, ne mogu da ispune uslov kompetentnosti i minimalne sofisticiranosti znanja. Ovi eksperimenti pokazuju da više od dve trećine stavova u svim deliberativnim izjašnjavanjima kao rezultat imaju statistički značajnu ukupnu promenu.¹³⁵ Stavovi grupe nakon deliberacije razlikuju se od onih koji su bili zastupljeni pre nje, i to u pravcu veće informisanosti i bolje upoznatosti sa problemom. Slučajevi deliberativnog izjašnjavanja (forum) u Britaniji 1994. godine, nacionalni deliberativni forum održan u Sjedinjenim Američkim državama 2003. o spoljnoj

¹³⁵ Cilj deliberativnih eksperimenata koje je izvodio Fiškin sa svojim kolegama bio je da izmeri i objasni veličinu ukupne promene u stavovima nakon deliberacije, u zavisnosti od lokacije (zemlje), značaja i upoznatosti sa problemom o kom se govori, načina deliberacije (deliberacija koja podrazumeva direktan fizički kontakt učesnika („licem u lice“ deliberacija) nasuprot internet deliberaciji), diverzitet grupe itd. Ono što nalazi iz deliberativnih foruma pokazuju jeste da je „važnost problema veoma bitna. Što je problem značajniji manja je apsolutna promena u ukupnom stavu. Diverzitet u početnim mišljenjima grupe..[bez obzira na način deliberacije i problem] doveo je do očekivanih efekataŠto su ukupna predeliberativna mišljenja raznovrsnija, veća je i apsolutna ukupna promena..Ekstremizam pre-deliberativnih mišljenja grupe ima negativan efekat – ekstremniji predeliberativni stavovi dovode do manje apsolutne ukupne promene... Da li se deliberacija odvija u SAD ili negde drugde nije imalo uticaja“ (Luskin, Fishkin, Hahn, 2007: 6).

politici (pitanje međunarodne pomoći), deliberativno izjašnjavanje u Danskoj, sprovedeno (1999. godine) pre referenduma o uvođenju eura kao jedinstvene valute predstavljaju neke od najuspešnijih primera povećane sofisticiranosti u znanju. Najuspešniji slučajevi u kojima je deliberacija reprezentativnog uzorka javnosti u deliberativnim forumima u najdirektnijem smislu dovela do promene javnih politika jesu odluke o izboru energije u Teksasu (investiranje u obnovljivu energiju pretvorila je Teksas u drugu vodeću državu, posle Kalifornije, u korišćenju energije vetra, a 2007. nadmašila je i Kaliforniju), infrastrukturnim projektima u kineskoj opštini Zeguo, u gradu Venling (2005. i 2008.), izboru kandidata za političku partiju u Grčkoj (2006.) itd. (Fishkin, 2011).

Međutim, iako postoje primeri u kojima je jasno da deliberacija zaista pomaže da se dođe do boljih političkih odluka, krajnja procena ishoda do kojih deliberacija (u najvećem broju slučajeva) dovodi i najboljeg načina da se ta praksa sprovede ostaje zadatak za budućnost. Deliberativna izjašnjavanja i politički teoretičari koji su ih osmislili i primenjivali, pre svega su imala za cilj da izmere individualnu sofisticiranost znanja kod građana pre i posle deliberacije. U tom pogledu, oni su nesumnjivo pokazali da deliberacija dovodi do promene individualnog mišljenja (češće u dobrom nego u lošem smeru¹³⁶), da su građani nakon deliberacije informisaniji i da bolje razumeju probleme sa kojima se njihova politička zajednica nosi. Premda postoje snažna teorijska utemeljenja za pozitivna očekivanja od deliberativnih foruma (izjašnjavanja) i ostalih formi grupnog odlučivanja koji se mogu podvesti pod krovni termin deliberativnog procesa, na empiriji je da nas ubedi u njihovu praktičnu primenjivost i uspešnost.

¹³⁶ Pomeranje u dobrom i lošem smeru se odnosi na postizanje veće saglasnosti, odnosno na polarizaciju stavova u grupi. Prvi ishod se, u skladu sa idealnim shvatanjem deliberacije i njenih vrednosti, vidi kao pozitivan ishod deliberacije, dok je drugi označen kao negativan.

Zaključak

Argument koji smo branili u ovoj disertaciji jeste da legitimnost političkog autoriteta mora počivati i na njenim epistemičkim, a ne samo na proceduralnim vrednostima. Demokratija, da bi bila opravdana, mora imati neku sposobnost da „prati istinu“. Ovo tumačenje podrazumeva da vrednost demokratske procedure ima veze sa ishodom do koji ona dovodi. Činjenice neslaganja i neizvesnosti, koje su sastavni deo procesa demokratskog donošenja odluka u domenu politike, na prvi pogled mogu da predstavljaju problem za bilo koje instrumentalno opravdanje demokratije. Ova instrumentalna vrednost demokratije, koju smo označili kao njenu epistemičku pouzdanost, odnosi se na tendenciju demokratske procedure da, u uslovima neizvesnosti i kompleksnosti, dođe do ispravnih rešenja za političke probleme. Ta sposobnost je pre svega obezbeđena postojanjem kognitivne raznovrsnosti među članovima grupe koja donosi odluke. Da bi kognitivni diverzitet grupe došao do izražaja i doprineo boljem kvalitetu demokratskih odluka, tvrdili smo da je neophodno kombinovati deliberativnu i agregativnu demokratsku proceduru.

Rekli smo da je u prvoj fazi demokratskog odlučivanja neophodna javna deliberacija građana, izabranih po metodi slučajnog uzorka. Slučajan uzorak obezbeđuje veći kognitivni diverzitet, koji dopušta, makar i malo pomeranje u pravcu dolaženja do boljih odluka. S druge strane, broj onih koji učestvuju u deliberativnoj proceduru ne sme biti isuviše mali. U principu, što je veći broj ljudi uključen u raspravu o političkim pitanjima, to će i kognitivna raznovrsnost grupe biti veća. Iako ovo ne mora uvek da važi, pretpostavka da će grupa sačinjena od većeg broja pojedinaca imati veću kognitivnu raznovrsnost jednostavno je plauzibilnija od pretpostavke da će ona biti veća kada je grupa manja. Na taj način se štiti princip inkluzivnosti i obezbeđuje bolja reprezentacija celokupne populacija, što onda obezbeđuje bolje ishode. Kao opravdanje za ovo tvrđenje smo koristili Pejdžovu teoremu o značaju kognitivne raznovrsnosti za kolektivno odlučivanje, kao i pretpostavku standardne proceduralne deliberacije. Ovo tvrđenje, pak, pokazali smo, može da se brani i pragmatičkim razlozima. Rekli smo da se obaveza prema deliberaciji temelji i na evolutivnom pristupu, po kom je rasuđivanje i „inteligencija“ socijalne prirode i zbog toga zahteva sučeljavanje argumenata i kolektivnu raspravu, kako bi na videlo izašle greške i potencijalno ugrožavajuće

informacije, koje nakon toga bivaju eliminisane. Grupno odlučivanje iz tog razloga služi da nadomesti ograničenost individualnih kognitivnih kapaciteta. Ono što je važno jeste to da sam proces kolektivne deliberacije prevazilazi prosto „zbiranje“ informacija i znanja, i pre se bazira na kapacitetu grupe da obradi te informacije.

Ključni problem je, dakle, u tome da se napravi razlika između „dobrih“ i „loših“ odluka, da se analiziraju i sakupe delovi informacija koji će onda dovesti do poboljšanja krajnjih ishoda. Raznovrsnost koja nam je potrebna jeste, dakle, raznovrsnost u veštinama rešavanja problema, koja se, na duže staze, može pronaći i održati samo u demokratskom poretku. S obzirom na složenost i neizvesnost društvenih, političkih i ekonomskih problema sa kojima se suočavamo, teza o značaju kognitivne raznovrsnosti deluje prilično nesporno. Dodavanje raznovrsnih pristupa i znanja značajno može da poboljša proces donošenja odluka u mnogim oblastima, uključujući i politiku, i zbog toga, u meru u kojoj je to moguće, raznovrsnost treba da se neguje, ohrabruje i koristiti u političkom procesu. Grupa sastavljena od pojedinaca koji koriste raznovrsne „kognitivne alatke“ i poseduju znanja i informacije koje se ne preklapaju (ili bar ne u potpunosti), može da obezbedi bar delimičan progres u rešavanju problema. To je i zato što je zaista teško izabrati i formirati grupu s obzirom na kriterijum „znanja“ u strogom smislu „istinitog verovanja“, osim ukoliko već unapred ne znamo šta je istina (što bi onda protivurečilo samom cilju). Ovo je pak zbog toga što ljudi, u skladu sa tezom o ograničenoj racionalnosti, mogu imati, pored znanja, i mnoga pogrešna uverenja. Ono što generalno možemo učiniti jeste da pokušamo da sakupimo što više raznovrsnih znanja i pristupa, koja će u najvećoj mogućoj meri biti opravdana.

Deliberacija, videli smo, pomaže (ili ima sklonost da pomaže) u ovom procesu „pročišćavanja“ pojedinačnih stavova i verovanja. Zbog toga ona mora biti javna i „dostupna“ celoj zajednici. Iako nije moguće da svi građani učestvuju u procesu deliberacije (zbog same praktične nemogućnosti da toliko ljudi raspravlja na istom mestu ili u isto vreme), to nije ni neophodno s obzirom da se stavovi, verovanja, pogrešna i „istinista“, pristupi i pogledi, koliko god bili raznovrsni, neminovno ponavljaju. Zato je, na primer, kao što smo videli u empirijskim svedočanstvima o deliberativnoj praksi, dovoljno da deliberacija među reprezentativnom grupom građana bude medijski ispraćena, da cela nacija ima uvide u proces donošenja odluka koji se

dešava u grupi koja raspravlja o nekom zajedničkom problemu, da postoje *online* platforme gde bi i oni koji ne učestvuju direktno u političkoj deliberaciji mogli da ostave komentar, dodaju nešto novo, dovedu u pitanje ono što možda niko nije uvideo itd. Uvođenje ovih mehanizama, je, pak, stvar realne prakse i praktičnog iskustva, i više se tiče „tehničkog“ nego teorijskog razmatranja.

S obzirom da je krajnja saglasnost (konsenzus) teško ostvariv ideal, tvrdili smo da u trenutku u kom deliberacija više ne može da doprinese procesu odlučivanja treba primeniti agregativni metod, koristeći se (najverovatnije) većinskim glasanjem. Agregacija raznovrsnih stavova ima sopstvenu epistemičku vrednost, koja je takođe bazirana na kognitivnoj raznovrsnosti pojedinačnih stavova i zato predstavlja podjednako važan mehanizam za proizvođenje kolektivnog znanja, a ne samo puku praktičnu potrebu za dolaženjem do odluka u nekom konačnom vremenu. Rekli smo da u slučaju agregacije pojedinačnih stavova kvalitet kolektivne odluke zavisi podjednako od pojedinačne kompetencije pojedinačnih članova grupe (njihovog faktičkog znanja) i od raznovrsnosti njihovih stavova. Kako u političkim problemima često ne postoje očigledna rešenja, demokratsko odlučivanje, u takvim uslovima, može imati koristi od agregacija raznovrsnog skupa znanja, naročito ukoliko tome prethodi isrpna i dobro konstruisana javna deliberacija.

Uzimajući u obzir sve rečeno, tvrdili smo i da demokratske institucije treba procenjivati u skladu sa njihovim kapacitetom da u najvećoj meri obezbede ispunjenje uslova potrebnih za pojavu „kolektivne mudrosti“. Tvrdili smo da one institucije koje imaju moć da sačuvaju kognitivni diverzitet veće grupe (cele populacije), kao i da povećaju kompetentnost ljudi koji učestvuju u donošenju važnih političkih odluka imaju veću šansu da proizvedu epistemički povoljne odluke. Ovo nam pomaže u proceni i izboru institucija u okviru demokratskog sistema. U isto vreme, ovo nam pruža uvide u normativnu vrednost demokratije i njenih institucija u odnosu na druge sisteme. Mi često nismo u stanju da damo konačan odgovor na političke probleme, ali vidimo da je demokratija sposobna da se nosi upravo sa takvom situacijom. Na kraju krajeva, rešavanje svih problema ne može biti zadatak političke teorije, niti političke filozofije. Zato Djui, kada govori o formalnom određenju uslova koji treba da budu zadovoljeni da bismo došli do boljih političkih odluka naglašava da mi ne znamo šta će realna praksa

zaista doneti. „Nije posao političke filozofije i nauke da utvrdi šta država treba ili mora da bude. Ono što one mogu da urade jeste da pomognu u kreiranju metoda na takav način da eksperimentisanje može da se spovodi manje besciljno, manje zavisno od milosti i nemilosti slučajnosti, inteligentnije, tako da ljudi mogu da uče iz svojih grešaka i imaju korist od svojih uspeha“ (Dewey 1927: 34).

Na kraju, želimo da se na kratko osvrnemo na primer sa kojim smo počeli ovu tezu. U pokušaju da ilustrujemo glavnu ideju ovog rada, uspeh kolektivnog demokratskog odlučivanja u kompleksnim i neizvesnim uslovima, pozvali smo se na slučaj Islanda i široku participaciju običnih građana u trenutku velike ekonomske krize. Naravno, moglo bi nam se prigovoriti zbog toga što je Island, pre svega, mala i izolovana demokratska zajednica, koju čini nešto više od 300 000 ljudi i, drugo, što je to zajednica koja ima veoma ozbiljnu demokratsku tradiciju i razvijene demokratske institucije (što sve doprinosi i tome da Island ima neke karakteristike koje se retko gde pronalaze, npr. potpuno jednakost među polovima, istinski jednake mogućnosti u obrazovanju, bez obzira na ekonomski status, poreklo, religiju, društvenu ili kulturnu pozadinu, stopa pismenosti je 99%, stopa nezaposlenosti oko 2.5% itd.), te stoga ne može biti paradigmatičan slučaj za današnja demokratska društva. Naš odgovor na to jeste da navedeni primer jednostavno lepo ilustruje epistemičku korist od demokratskog odlučivanja, a specifične karakteristike zemlje u kojoj se ovo desilo služe kao smernice za demokratsko uređenje i ono što društvo treba da obezbedi kako bi se stekli što bolji uslovi za pojavu „demokratske inteligencije“. Primer sa Islandom služi da pokaže na koji način znanja i raznovrsni pristupi, koji su rasprostranjeni širom populacije, među „običnim građanima“, mogu da pomognu da se dođe do rešenja teških i složenih političkih problema. Primer, svakako, ne služi da pokaže da su „obični građani“ uvek i jednostavno bolji od eksperata i profesionalnih političara, koje stoga treba „izgnati“ iz političkog života, već da ilustruje potrebu i koristi od šire konsultacije među populacijom (pod okriljem dobro dizajniranih institucija i mehanizama), inkluzivne i iscrpne deliberaciju običnih građana koje sa sobom nose raznovrsne kognitivne alatke i kapacitete.

Literatura

Ackerman, B., & Fishkin, J. S. (2002) "Deliberation day", *Journal of Political Philosophy*, 10(2), 129-152.

Ackerman, B. and Fishkin, J. (2005) *Deliberation Day*, Yale University Press.

Anderson, G. (2003). *The Athenian experiment: Building an imagined political community in ancient Attica, 508-490 BC*. University of Michigan Press.

Anderson, E. (2006) "The epistemology of democracy", *Episteme*, 3(1-2), 8-22.

Aristotle (1988) *The Politics*, trans. Jowett/Barnes Cambridge: Cambridge University Press.

Arrow, Kenneth J. (1963) *Social Choice and Individual Values*, New York: John Wiley & Sons.

Barry, B. (1995) *Justice as Impartiality: A Treatise on Social Justice*, Volume II, Oxford University Press

Berg, J., Forsythe, R., Nelson, F., & Rietz, T. (2008). Results from a dozen years of election futures markets research. *Handbook of experimental economics results*, 1, 742-751.

Bessette, J. (1980) "Deliberative democracy: The majority principle in republican government", *How democratic is the constitution*, 102, 109-111.

Bessette, J. (1997). *The mild voice of reason: Deliberative democracy and American national government*, University of Chicago Press.

Bicchieri, C., & Mercier, H. (2014) "Norms and beliefs: How change occurs", *The complexity of social norms* (37-54). Springer, Cham.

Black, D. (1948) "On the Rationale of Group Decision-Making", *Journal of Political Economy*, 56: 23–34.

Bohman, J. (1995). Public reason and cultural pluralism: Political liberalism and the problem of moral conflict. *Political theory*, 23(2), 253-279.

- Bohman, J. (Ed.). (1997) *Deliberative democracy: Essays on reason and politics*, MIT press.
- Bohman, J. (1998) "Survey article: The coming of age of deliberative democracy", *Journal of political philosophy*, 6(4), 400-425.
- Caplan, Bryan (2007) *The myth of the rational voter: Why democracies choose bad policies*, Princeton University Press.
- Carpini, M. X. D., & Keeter, S. (1996) *What Americans Know about Politics and why it Matters*, Yale University Press.
- Christiano, T. (2008) *The constitution of equality: Democratic authority and its limits*, Oxford University Press.
- Cohen, Joshua (1986) "An Epistemic Conception of Democracy", *Ethics* 97 (1), 26–38.
- Cohen, J. (1989) "Deliberation and democratic legitimacy" in *The Good Polity: Normative Analysis of the State* (ed. Alan Hamlin and Phillip Petit), New York: Blackwell, 67-92.
- Cohen, J. (1996) "Procedure and Substance in Deliberative Democracy", *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, edited by S. Benhabib, 95–119. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Coleman, J. & Ferejohn, J. (1986) "Democracy and social choice", *Ethics*, 97(1), 6-25.
- Condorcet, M. D. (1785). *Essay on the Application of Analysis to the Probability of Majority Decisions*. Paris: Imprimerie Royale.
- Dahl, R. (1979) "Procedural Democracy" in *Philosophy, Politics and Society*, 5th series (ed. Peter Laslett and James Fishkin), New Haven: Yale University Press.
- Dahl, R. A. (1970) *After the Revolution?*, New Haven, Yale University Press.
- Dahl, R. A. (1986) *A Preface to Economic Democracy*, University of California Press.
- Dahl, R. A. (1989) *Democracy and its Critics*, Yale University Press.

- Dalton, R. J. (2004) *Democratic challenges, democratic choices*, Oxford University Press.
- Carpini, M. X. D., Cook, F. L., & Jacobs, L. R. (2004) "Public deliberation, discursive participation, and citizen engagement: A review of the empirical literature" *Annual Review of Political Science* (7) 315-344.
- Dewey, J. (1916) *Education and democracy*, New York: Macmillan
- Dewey, John (1927) *The Public and Its Problems*, Chicago, Swallow Press.
- Downs, A. (1957) *An economic theory of democracy*, Harper Collins.
- Dryzek, J. S. (2000) *Deliberative democracy and beyond*, Oxford: Oxford University Press.
- Dryzek, J. S. (2001) "Legitimacy and economy in deliberative democracy", *Political theory*, 29(5), 651-669.
- Dryzek, J. S., & List, C. (2003) "Social choice theory and deliberative democracy: a reconciliation", *British Journal of Political Science*, 33(1), 1-28.
- Dryzek, J. (2008) 'The Empirical Turn in Deliberative Democracy'. Paper presented at the Theory and Practice of Deliberative Democracy Workshop, Australian National University, Canberra, 7 February.
- Dryzek, J. S. (2011) "Global democratization: Soup, society, or system?" in *Ethics & International Affairs*, 25(2), 211-234.
- Duhigg, C. (2016) "What Google learned from its quest to build the perfect team", *The New York Times Magazine*, 26, 2016.
- Elster, J. (1986), "The market and the forum: three varieties of political theory", in *Foundations of social choice theory*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 103–132.
- Elster, J., & Hylland, A. (Eds.) (1989) *Foundations of social choice theory*. CUP Archive.

- Elster, J.(ed.) (1998) *Deliberative democracy*, Cambridge, Cambridge University Press
- Elstub, S. (2010) „The third generation of deliberative democracy“, *Political studies review*, 8(3), 291-307.
- Estlund, D. (1994) “Opinion leaders, independence, and Condorcet's jury theorem”, *Theory and Decision*, 36(2), 131-162.
- Estlund, D. (1997a) "Beyond fairness and deliberation: The epistemic dimension of democratic authority" in J. Bohem and W. Rehg, *Deliberative Democracy: Essays on Reason in Politics*, Cambridge, MA: MIT Press, 173-204.
- Estlund, D. (1997b) “The Epistemic Dimension of Democratis Authority”, *The Modern Schoolman*, 74(4), 259-276.
- Estlund, D. (2003) “The democracy/contractualism analogy”, *Philosophy & public affairs*, 31(4), 387- 412.
- Estlund, David (2008) *Democratic Authority: A Philosophical Framework*, Princeton, NJ: Princeton University Press
- Fearon, James (1998) “Deliberation as Discussion”, *Deliberative democracy* (ed. Elster, J.) Cambridge, Cambridge University Press, str. 44-68.
- Finkelstein, S. & Hambrick, D. C. (1990) “Top-management-team tenure and organizational outcomes: The moderating role of managerial discretion”, *Administrative science quarterly*, 484-503.
- Fishkin, J. S. (1988) “The case for a national caucus: Taking democracy seriously” *Atlantic Monthly*, 262(2).
- Fishkin, J. S. (1991) *Democracy and deliberation: New directions for democratic reform*, Yale University Press.
- Fishkin, J. S. (1997) *The voice of the people: Public opinion and democracy*, Yale University Press.

- Fishkin, J. (2009) *When the People Speak: Deliberative Democracy and Public Consultation*. Oxford: Oxford University Press.
- Fishkin, J. S., Luskin, R. C., & Jowell, R. (2000) “Deliberative polling and public consultation”, *Parliamentary affairs*, 53(4), 657-666.
- Fishkin, James, and Robert C. Luskin (2005) “Experimenting with a Democratic Ideal: Deliberative Polling and Public Opinion.” *Acta Politica* 40: 284–298
- Freeman, S. (2000) “Deliberative democracy: A sympathetic comment”, *Philosophy & Public Affairs*, 29(4), 371-418.
- Galton, F. (1907a) “Vox populi” (The wisdom of crowds), *Nature*, 75(7), 450-451.
- Galton, F. (1907b) “The ballot-box”, *Nature*, 75(1952), 509-510.
- Gastil, J. (1993) *Democracy in small groups: Participation, decision-making and communication*, Philadelphia: New Society.
- Gastil, J. (2000) *By popular demand: Revitalising representative democracy through deliberative elections*, Berkely, Univeristy of California Press.
- Gaus, G. (2010) *The order of public reason: A theory of freedom and morality in a diverse and bounded world*, Cambridge University Press.
- González-Ricoy, I. (2014) “Firms, States, and Democracy: A Qualified Defense of the Parallel-case Argument”, *Law, Ethics and Philosophy*, 2014, vol. 2, p. 32-57.
- Goodin, R. (2000) “Democratic deliberation within” *Philosophy and Public Affairs*, 29(1), 81-109
- Goodin, R. (2003) *Reflective Democracy* (Oxford: Oxford University Press)
- Goodin, R. (2008) “First talk, then vote”, *Innovating Democracy*, Oxford: Oxford University Press, 108-124.
- Gray, Sean (2009) “Deliberative Polling”, *Participedia*, (*elektronski izvor*: <https://participedia.net/en/methods/deliberative-polling>).

Gutmann, A. and Thompson, D. (1996) *Democracy and Disagreement*, Cambridge, MA: Harvard University Press

Gutmann, A. and Thompson, D. (2004) *Why deliberative democracy*, Princeton, Princeton University Press

Habermas, J. (1990) *Moral Consciousness and Communicative Action* (MIT Press).

Habermas, J. (1995) „Reconciliation Through the Public use of Reason: Remarks on John Rawls's Political Liberalism“, *Journal of philosophy*, 92(3), 109-131.

Habermas, J. (1996) *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, Cambridge, MA: MIT Press

Habermas, J. (2006) “Political communication in media society: Does democracy still enjoy an epistemic dimension? The impact of normative theory on empirical research”, *Communication theory*, 16(4), 411-426.

Hambrick, D. C., Cho, T. S., & Chen, M. J. (1996) “The influence of top management team heterogeneity on firms' competitive moves”, *Administrative science quarterly*, 659-684.

Hansen, Hendricks & Rendsvig (2013) “Infostorms”, *Metaphilosophy*, 44(3), 301-326.

Hayek, F. A. (1945) “The use of knowledge in society”, *The American economic review*, 35(4), 519-530.

Held, David (2006) *Models of democracy*, Cambridge: Polity press.

Hendriks, C. M. (2006) “Integrated deliberation: Reconciling civil society's dual role in deliberative democracy” *Political studies*, 54(3), 486-508.

Hoffman, L. R. & Maier, N. R. (1961) “Quality and acceptance of problem solutions by members of homogeneous and heterogeneous groups”, *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 62(2), 401.

- Hong, L., & Page, S. E. (2004). Groups of diverse problem solvers can outperform groups of high-ability problem solvers. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, *101*(46), 16385-16389.
- Hong, L. & Page, S. (2008) “Some microfoundations of collective wisdom”, *Collective Wisdom*, 56-71.
- Hong, L., & Page, S. (2009) “Interpreted and generated signals”, *Journal of Economic Theory*, *144*(5), 2174-2196.
- Jackson S. E., Joshi A. & Erhardt N. L. (2003) “Recent research on team and organizational diversity: SWOT analysis and implications”, *Journal of management*, *29*(6), 801-830.
- Janis, I. L. (1972) *Victims of groupthink; a psychological study of foreign-policy decisions and Fiascos*, Boston: Houghton, Mifflin.
- Jehn, K. A., Northcraft, G. B., & Neale, M. A. (1999) “Why differences make a difference: A field study of diversity, conflict and performance in workgroups”, *Administrative science quarterly*, *44*(4), 741-763.
- Jennings, W., Farrall, S., Gray, E., & Hay, C. (2017) “Penal populism and the public thermostat: Crime, public punitiveness, and public policy”, *Governance*, *30*(3), 463-481.
- Johnstone, D. J. (1989) “On the necessity for random sampling” *The British Journal for the Philosophy of Science*, *40*(4), 443-457.
- Kahneman, D. (2003) “A perspective on judgment and choice: mapping bounded rationality” *American psychologist*, *58*(9), 697.
- Kahneman, D. (2011) *Thinking, fast and slow*, Macmillan.
- Kahneman, D., Slovic, P., & Tversky, A. (1982) *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases*, Oxford University Press.
- Kerr, G. (2007) “The development history and philosophical sources of Herbert Simon's Administrative Behavior”, *Journal of Management History*, *13*(3), 255-268

Kitcher, P. (2006) “Public knowledge and the difficulties of democracy”, *Social Research*, 1205-1224.

Kitcher, P. (2011) *Science in a democratic society*, Prometheus Books.

Landemore, H. (2012a) *Democratic reason: Politics, collective intelligence, and the rule of the many*, Princeton University Press.

Landemore, H., & Elster, J. (prir.) (2012b) *Collective wisdom: Principles and mechanisms*, Cambridge University Press

Landemore, H. (2017) “Beyond the fact of disagreement? The epistemic turn in deliberative democracy”, *Social Epistemology*, 31(3), 277-295.

Landemore, H., & Ferreras, I. (2016) “In Defense of Workplace Democracy: Towards a Justification of the Firm–State Analogy”, *Political Theory*, 44(1), 53-81.

Lindbeck, A. (1992) *Economic sciences, 1969-1980: the Sveriges Riksbank (Bank of Sweden) prize in economic sciences in memory of Alfred Nobel* (Vol. 1). World Scientific, 1992.

Lippmann, Walter (1922/1934) *Public Opinion*, New York: Macmillan.

List, C. (2006) “The discursive dilemma and public reason”, *Ethics*, 116(2), 362-402.

List, C. (2012) “The theory of judgment aggregation: An introductory review”, *Synthese*, 187(1), 179-207.

List, C., & Goodin, R. E. (2001) “Epistemic democracy: generalizing the Condorcet jury theorem”, *Journal of Political Philosophy*, 9(3), 277-306.

List, C. and P. Pettit (2002), “Aggregating Sets of Judgments: An Impossibility Result.” *Economics and Philosophy*, 18(1): 89–110.

List, C., & Pettit, P. (2011) *Group agency: The possibility, design, and status of corporate agents*, Oxford University Press.

- List, C., Luskin, R. C., Fishkin, J. S., & McLean, I. (2012) “Deliberation, single-peakedness, and the possibility of meaningful democracy: evidence from deliberative polls”, *The Journal of Politics*, 75(1), 80-95.
- Luskin, R. C. (1990) “Explaining political sophistication”, *Political Behavior*, 12(4), 331-361.
- Luskin, Robert C. and James S. Fishkin (2002) “Considered opinions: deliberative polling in Britain”, *British Journal of Political Science*, 32, 455–87.
- Luskin, R., Fishkin, J. & Hahn, K. (2007) „Deliberation and net attitude change“, *ECPR general conference Pisa, Italy*, str. 6-8, (elektronski izvor: <http://cdd.stanford.edu/research/papers/2007/deliberation-net-change.pdf>)
- Macedo, S. (Ed.) (1999) *Deliberative politics: Essays on democracy and disagreement*, Oxford University Press.
- Mackie, G. (2003). *Democracy defended*, Cambridge University Press.
- Manin, B. (1987) “On legitimacy and political deliberation”, *Political theory*, 15(3), 338-368.
- Mansbridge, J. (1999) “Everyday talk in the deliberative system”, in Macedo, S. (Ed.) *Deliberative politics: Essays on democracy and disagreement*, Oxford University Press.
- March, J. G. & Simon, H. A. (1958) *Organizations*, John Wiley and Sons.
- Mercier, H., & Sperber, D. (2011) “Why do humans reason? Arguments for an argumentative theory”, *Behavioral and brain sciences*, 34(2), 57-74.
- Mercier, H., & Landemore, H. (2012) “Reasoning is for arguing: Understanding the successes and failures of deliberation”, *Political Psychology*, 33(2), 243-258.
- Mil (1876) *O predstavničkoj vladi*, Državna štamparija, Beograd
- Mil, D. Stjuart (1998) *O slobodi*, Beograd, Plato

Milliken, F. J., & Martins, L. L. (1996) "Searching for common threads: Understanding the multiple effects of diversity in organizational groups", *Academy of management review*, 21(2), 402-433.

Mill J. S. (2011) *Considerations on representative government*, Andrews UK,

Miller, David (1992) "Deliberative democracy and social choice", *Political studies*, 40, 54-67.

Misak, C. (2000) *Truth, Morality, Politics: Pragmatism and Deliberation*, New York: Routledge

Misak, C. (2009) "Truth and Democracy: Pragmatism and the Deliberative Virtues", *Does Truth Matter?* str. 29-39, Springer, Dordrecht.

Moss-Kanter, R. (1983) *The change masters: Innovation for productivity in the American corporation*, NY: Simon and Schuster.

Mueller, Dennis (1976) "Public choice: A survey", *Journal of Economic Literature*, 14(2), 395-433.

Morgan, G., Gregory, F., & Roach, C. (1997) *Images of organization*, Sage Publications: Newbury Park, CA.

Ober, J. (1996) *The Athenian revolution: Essays on ancient Greek democracy and political theory*, Princeton University Press.

Ober, J. (2010) *Democracy and knowledge: Innovation and learning in classical Athens*. Princeton University Press.

Ober, J. (2012) "Epistemic democracy in classical Athens", *Collective Wisdom: Principles and Mechanisms*, 118-47.

Olsen, J. P. (2008) "The ups and downs of bureaucratic organization", *Annual Review of Political Sciences*, 11, 13-37.

Owen, G., Grofman, B., & Feld, S. L. (1989) "Proving a distribution-free generalization of the Condorcet jury theorem", *Mathematical Social Sciences*, 17(1), 1-16.

- Page, S. E. (2007) "Making the difference: Applying a logic of diversity", *The Academy of Management Perspectives*, 21(4), 6-20.
- Page, S. E. (2008) *The difference: How the power of diversity creates better groups, firms, schools, and societies*, Princeton University Press.
- Palumbo, A. (2012) "Epistemic Turn or Democratic U-Turn? On the Tension between Philosophical Reasoning and Political Action in Deliberative Democracy" (elektronski izvor: <http://www.academia.edu/>).
- Papineau, D. (1994) "The virtues of randomization" *The British journal for the philosophy of science*, 45(2), 437-450.
- Parkinson, John (2006) *Deliberating in the Real World*, Oxford: Oxford University Press.
- Parkinson, J., & Mansbridge, J. (2012) *Deliberative systems: deliberative democracy at the large scale*, Cambridge University Press.
- Peirce, C. S. (1868) "Some consequences of four incapacities", *The Journal of Speculative Philosophy*, 2(3), 140-157.
- Peirce, C. S. (1877) "The fixation of belief", *Popular Science Monthly* 12 (1), str. 1-15.
- Peter, F. (2008) "Pure epistemic proceduralism", *Episteme*, 5(1), 33-55.
- Peter, F. (2009) *Democratic legitimacy*, Routledge.
- Peltonen T. (2016) *Organizational theory: Critical and Philosophical Engagement*, Emerald Group Publishing.
- Petracca, M. P. (1991) "The rational choice approach to politics: a challenge to democratic theory", *The review of politics*, 53(2), 289-319.
- Pettit, P. (2012) *On the people's terms: a republican theory and model of democracy*, Cambridge University Press.
- Pitkin, H. F. (1967) *The concept of representation*, University of California Press.

- Plato (2000) *The Republic*, (G.R.F. Ferrari), (prevod: Tom Griffith), Cambridge: Cambridge University Press.
- Plott, C. R., & Chen, K. Y. (2002) "Information aggregation mechanisms: Concept, design and implementation for a sales forecasting problem", *Social Science Working Paper*, California Institute of technology <https://authors.library.caltech.edu/44358/>
- Pluchino, A., Garofalo, C., Rapisarda, A., Spagano, S., & Caserta, M. (2011) "Accidental politicians: How randomly selected legislators can improve parliament efficiency" *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 390(21), 3944-3954.
- Prezeworski, A. (1998) "Deliberation and ideological domination", in *Deliberative democracy*, 140-160.
- Przeworski, A. (2000) *Democracy and development: Political institutions and well-being in the world, 1950-1990* (Vol. 3), Cambridge University Press.
- Rawls, J. (1971) *A Theory of Justice*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rawls, J. (1993) *Political Liberalism*, New York: Columbia University Press.
- Rawls, J. (1997) "The Idea of Public Reason", u J. Bohman and W. Rehg, *Deliberative Democracy: Essays on Reason in Politics* (MIT Press).
- Rawls, J. (1999) *Collected Papers*, Cambridge: Harvard University Press.
- Rawls, J. (2001) *The Law of peoples: with the idea of public reason revisited*, Harvard University Press
- Raz, J. (1988) "Liberalism, Skepticism, and Democracy", *Iowa Law Review*, (74), 761-786.
- Raz, J. (1994) "Facing Diversity: The Case for Epistemic Abstinence", u J. Raz (Ed) *Ethics in the Public Domain. Essays in the Morality of Law and Politics*, Oxford: Oxford University Press.
- Reykowski, J. (2006). Deliberative democracy and "human nature": An empirical approach. *Political Psychology*, 27(3), 323-346.

- Riker, W. H. (1982) *Liberalism against populism*, San Francisco: W. H. Freeman
- Rosenberg, S. (2003) "Restructuring the concept of deliberation", Presented at the annual meeting of the American Political Science Association. Philadelphia
- Rosenberg, S. W. (2007) „Rethinking democratic deliberation: The limits and potential of citizen participation“, *Polity*, 39(3), 335-360.
- Rousseau, J. J. (1762/1973) *The social contract and discourses*, G. D. H. Cole, Trans. & Ed., 163–278, London: Dent
- Rousseau, J. J. (1997) *The social contract and other later political writings*, V. Gourevitch ed. Cambridge University Press.
- Ryfe, D. M. (2005) Does deliberative democracy work?, *Annual Review of Political Science* (8) 49-71.
- Saffon, M. P., & Urbinati, N. (2013) "Procedural democracy, the bulwark of equal liberty", *Political Theory*, 41(3), 441-481.
- Saward, M. (1998) *The terms of democracy*, Polity Press.
- Saward, M. (2006) "Representation", (A. Dobson and R. Eckerson, urednici) *Political Theory and the Ecological Challenge*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Scanlon, T. (1998) *What we owe to each other*, Harvard University Press.
- Schumpeter, J. A. (1942) *Capitalism, socialism and democracy*. *New York: Hamper Brother*.
- Shapiro, I. (2002) "Optimal deliberation", *The Journal of Political Philosophy*, 10(2), 196-211.
- Sen, A. K. (1966) "A possibility theorem on majority decisions", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 491-499.
- Sen, A. K. (1970) *Collective choice and social welfare*, San Francisco: Holden-Day.
- Sen, A. K. (1982) *Choice, Welfare and Measurement*. Oxford: Blackwell.

- Sen, A. K. (1999) *Democracy as Development*. New York: Anchor Books
- Sen, A. (2011) *The idea of justice*, Harvard University Press.
- Simon, H. A. (1946) “The proverbs of administration” *Public Administration Review*, 6(1), 53-67.
- Simon, H. A. (1957) *Models of man: social and rational*, NY: John Wiley and Sons
- Simon H. (1976) *Administrative behavior* (4th edition), Free Press
- Sperber, D., Clément, F., Heintz, C., Mascaro, O., Mercier, H., Origgi, G., & Wilson, D. (2010) “Epistemic vigilance”, *Mind & Language*, 25(4), 359-393.
- Steiner, Jürg, André Bächtiger, Markus Spörndli and Marco R. Steenbergen (2004) *Deliberative Politics in Action*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sunstein, C. R. (2000) “Deliberative trouble? Why groups go to extremes”, *The Yale Law Journal*, 110(1), 71-119.
- Sunstein C. R. (2002) “The Law Of Group Polarization”, *Journal of Political Philosophy*, 10(2), 175-195.
- Sunstein C. R. (2003) *Why Societies Need Dissent*, Cambridge, MA: Harvard UniPress.
- Sunstein, C. R. (2006) *Infotopia: How many minds produce knowledge*, Oxford University Press.
- Sunstein, C. R. (2009) *Going to extremes: How like minds unite and divide*, Oxford University Press.
- Surowiecki, James (2004) *The Wisdom of Crowds: Why the Many Are Smarter than the Few and How Collective Wisdom Shapes Business, Economies, Societies, and Nations*, New York: Doubleday.
- Talisse, R. B. (2008) “Toward a social epistemic comprehensive liberalism”, *Episteme*, 5(1), 106-128.
- Talisse, R. (2009a) *Democracy and Moral Conflict*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Talisse, Robert (2009b) "Folk epistemology and the justification of democracy", (R. Geenens & R. Tinnevelt) *Does Truth Matter?*, 41-54, Springer.
- Talisse, R. (2010) "Saving Pragmatist Democratic Theory (from Itself)", *Ethics & Politics* XII (1) str. 12-27.
- Taylor, F.W. (1947) *Principles of Scientific Management*, New York, NY: Harper
- Tetlock, P. E. (2005) *Expert political judgement: How good is it? How can we know?* Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Thompson, Dennis (2008) "Deliberative democratic theory and empirical political science", *Annual Review of Political Science*, 11, 497–520.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974) Judgment under uncertainty: Heuristics and biases, *Science*, 185(4157), 1124-1131.
- Tversky, A. & Kahneman, D. (1981) "The framing of decisions and psychology of choice", *Science*, 211, 453–458.
- Wagner, J. E., & Deller, S. C. (1998) "Measuring the effects of economic diversity on growth and stability", *Land Economics*, 541-556.
- Weart, S. R. (1998) *Never at war: Why democracies will not fight one another*, Yale University Press.
- Williamson, O. E. (1985) *The Economic Institutions of Capitalism: firms, markets, relational contracting*, Free Press.
- Young, H. P. (1988) "Condorcet's theory of voting", *American Political science review*, 82(04), 1231-1244.
- Young, I. M. (2001) "Activist challenges to deliberative democracy" *Political theory*, 29(5), 670-690.
- Zollman, Kevin J.S. (2010) "The epistemic benefit of transient diversity", *Erkenntnis* 72 (1), Springer.

Biografija

Ivana Janković je rođena 1982. godine. Osnovnu i srednju školu, XIII beogradsku gimnaziju, završila je u Beogradu. Diplomirala je na Filozofskom fakultetu, na Odeljenju za filozofiju, u Beogradu 2008. godine s prosečnom ocenom 8.65 i ocenom 10 na diplomskom ispitu. Diplomski rad pod naslovom “Problem nesvodljivosti mentalnog” radila je pod mentorstvom prof. dr Vojislava Božičkovića. Doktorske studije upisala je 2009. godine i položila sve ispite s prosečnom ocenom 10. Od 2011. je angažovana kao istraživač-pripravnik na projektu „Logičko-epistemološki osnovi nauke i metafizike“ Instituta za filozofiju, Filozofskog fakulteta u Beogradu, koji finansira Ministarstvo nauke Republike Srbije. Od 2012. godine do današnjeg dana u zvanju istraživač-saradnik. Proteklih godina Ivana Janković je bila angažovana u nastavi na Odeljenju za filozofiju Filozofskog fakulteta u Beogradu na predmetu Filozofija kulture, na kursu koji je vodio prof. dr Ivan Vuković. Tokom 2017. i 2018. godine je radila na empirijskom istraživanju procesa donošenja odluka u grupama, poredeći individualne i grupne rezultate, u okviru projekta “Da li je grupa pametnija od svog najpametnijeg člana?”, za koji je, kao koautor i član tročlanog tima, 2017. godine dobila grant za osam najboljih istraživačkih projekata u okviru inicijative *Pokreni se za nauku*.

Objavila je sledeće naučne radove:

“Deliberativna demokratija i problem njene praktične primene” (2012) *Filozofija i društvo*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Vol. 23, br. 2, str. 187-202;

“Deliberativna demokratija – istorija jedne ideje” (2012) *Theoria*, Srpsko filozofsko društvo, Institut za filozofiju, Vol. 55, br. 2, str. 21-52.;

“Normativna i deskriptivna teorija donošenja odluka u uslovima neizvesnosti” (2014) *Theoria*, Srpsko filozofsko društvo, Institut za filozofiju, Vol. 57, br. 4, str. 25-50 (koautor Kaja Damjanović);

“Obrazovanje i (deliberativna) demokratija” (2015) *Theoria*, Srpsko filozofsko društvo, Institut za filozofiju, Vol. 58, br. 2, str. 85-105.;

“Epistemičko opravdanje demokratije” (2016) *Theoria*, Srpsko filozofsko društvo, Institut za filozofiju, Vol. 59, br. 4, str. 69-84.;

“Kolektivno odlučivanje u kompleksnim sistemima” (2017) *Theoria*, Srpsko filozofsko društvo, Institut za filozofiju, Vol. 60, br. 2, pp. 101-119;

Prilog 1.

Izjava o autorstvu

Ime i prezime autora _____ Ivana Janković _____

Broj indeksa _____ OF08-0112 _____

Izjavljujem da je doktorska disertacija pod naslovom

_____ Epistemičko opravdanje demokratije _____

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada,
- da predložena disertacija u celini ni u delovima nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam kršio/la autorska prava i koristio intelektualnu svojinu drugih lica.

Potpis autora

U Beogradu, _____

Prilog 2.

Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada

Ime i prezime autora Ivana Janković

Broj indeksa OF08-112

Studijski program filozofija

Naslov rada Epistemičko opravdanje demokratije

Mentor prof. dr Milorad Stupar

Izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovetna elektronskoj verziji koju sam predao/la za objavljivanje na portalu Digitalnog repozitorijuma Univerziteta u Beogradu. Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog zvanja doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja i datum odbrane rada. Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu.

U Beogradu, _____

Potpis autora

Prilog 3.

Izjava o korišćenju

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku „Svetozar Marković“ da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moju doktorsku disertaciju pod naslovom:

_____ Epistemičko opravdanje demokratije _____

koja je moje autorsko delo.

Disertaciju sa svim priložima predao/la sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučio/la.

1. Autorstvo
2. Autorstvo - nekomercijalno
3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade
4. Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima
5. Autorstvo – bez prerade
6. Autorstvo – deliti pod istim uslovima

(Molimo da zaokružite samo jednu od šest ponuđenih licenci, kratak opis licenci dat je na poledini lista).

U Beogradu, _____

Potpis autora
